سوپا و دەوڵەت

لێکۆڵینڤانە بەشدارەکان:

مازن عەواد

جەنەراڵ ئێرنی ئۆدینۆ

لیوا عەبدولخالق عومەر

د.ستانیسلاڤ ئیڤانۆف

مامەند رۆژە

زریان رۆژهەڵاتی

بەهرۆز شوجاعی

حیکمەتوڵڵا زەلاند

ناوەندی لێکۆڵینەوەی رووداو

Rudaw Research Centre

سوپا و دەوڵەت

ناوەندی لێکۆڵینەوەی رووداو

2017

سوپا و دەوڵەت

مازن عەواد ■

مامەند رۆژە ■

جەنەراڵ ئێرنی ئۆدینۆ ■

زریان رۆژهەڵاتی ■

لیوا عەبدولخالق عومەر ■

بەهرۆز شوجاعی ■

د.ستانیسلاڤ ئیڤانۆڤ ■

حیکمەتوڵڵا زەلاند ■

ناوەندی لێکۆڵینەوەی ڕووداو
Rudaw Research Centre

چاپی یەکەم
2717 ـی کوردی - 2017 ـی زایینی
ResearchCentre@rudaw.net
ناونیشان: هەولێر - باشووری کوردستان
چاپی یەکەم : ئەیلولی 2017

هەموو مافەکانی ئەو پەرتووکە پارێزراوە بۆ ناوەندی لێکۆڵینەوەی ڕووداو، هەموو جۆرە لەبەرگرتنەوەو بەکارهێنانەوەیەکی قەدەخەیە.

ژمارەی سپاردنی لە کتێبخانەی گشتی هەرێمی کوردستان (   ) ی بۆ تەرخانکراوە

چاپخانەی کوردستان - سلێمانی
تیراژ: 1000 دانە

نێوەڕۆک

سوپا و دەوڵەت

پێشەکی .... مازن عەواد 9

1- نوێکردنەوەی هێزەکانی پێشمەرگە .... جەنەراڵ ئێرنی ئۆدینۆ 15

2- لە پێشمەرگەوە بۆ سوپای نەتەوەیی کوردستان .... لیوا عەبدولخالق عومەر 24

3- سوپا و دەوڵەت، هێزی سەربازی کوردستانی عێراق .... د.ستانیسلاڤ ئیڤانۆف 32

4- سەروەری دەوڵەت و هێزە چەکدارەکانی کوردستان .... مامەند رۆژە 38

5- پێشمەرگە و برەندسازی نەتەوەیی .... زریان رۆژهەڵاتی 54

6- سوپا و نەتەوەسازی .... بەهرۆز شوجاعی 62

7- ئەزموونی ئەفغانستان: پێکهێنانی سوپا و رۆڵی لە سیاسەتدا .... حیکمەتوڵڵا زەلاند 69

گۆڕینی پێشمەرگە بۆ سوپایەکی پێشکەوتوو

مازن عەواد

دروستکردنی سوپایەکی کوردستانی بەهێز و دەستوەشێن بۆ پاراستنی دەستکەوت و سنوورەکانی دەوڵەتی کوردستانی داهاتوو ، لەپێشترین کارە ئایندەییەکانە بۆ کوردستان، چونکە ئەو سوپایە تەنیا ئاسایش و سەقامگیری گەلی کوردستان ناپارێزێت ، بەڵکو ئاسایشی هەموو ناوچەکە و جیهانیش دەپارێزێت .

ئەزموونی هێزەکانی پێشمەرگە زۆر دەوڵەمەندە. پێشمەرگە بە هێزێکی ژمارە و چەك دیاریکراو ، تائێستا خاوەن باشترین نموونەبووە لە بەرەنگاربوونەوە و تێکشکاندنی داعشدا . جۆنی ئەرنست ، ئەندامی ئەنجوومەنی پیرانی ئەمریکا سەبارەت بە یارمەتیدانی پێشمەرگە دەڵێ " پێشمەرگە ئامادەی شەڕکردنی بەردەوام و ئەفسانەییە و، هیچ هێزێکی دیکە لەوبوارەدا توانای ئەوانی نییە ". هەر ئەوەشبوو وایکرد کە سیناتۆری نێوداری ئەمریکی جۆن مەکین یەکێکبێت لە گەورەترین پشتیوانکارانی پێشمەرگە .

لەکاتێکدا لەدوای ساڵی 2003ەوە ولایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا 25 ملیار دۆلاری لە سوپای عێراق خەرجکرد و، 109 کەتیبەی بۆ هێزەکانی عێراق دروستکرد بەخەرجیی 95 ملیۆن دۆلار ، لە بەرامبەردا تەنیا هەشت کەتیبەی بۆ پێشمەرگە دروستکرد ، بەڵام پێشمەرگە زۆر بەهێزتر لە سوپای عێراق دەرکەوت.

لەکاتێکدا سوپایەکانی ناوچەکە کە بە ملیاران دۆلاریان لێخەرجکراوە ، هەموویان لەبەردەم چەند سەت هەزارێك چەکداری داعش کە تەنیا چەکی سووکیان هەبوو ، رایانکرد . 6 فیرقە لە سوپای عێراق ، کە نوێترین چەك و پێداویستی سەربازییان هەبوو،

نەیانتوانی خۆیان لەبەردەم داعش بگرن و، هەموو چەکە گران و پێشکەوتووەکانیان کەوتنە دەست داعش.
هەڵسەنگاندنێکی ئاستی هەڕەشە و مەترسییەکانی ئێستا و داهاتووی سەر هەرێمی کوردستان ، ئەوە دەخوازێت کە یەکەکانی پێشمەرگە زۆر بەپەلە بکرێنە سوپایەکی نیزامی پرۆفیشنال . چونکە وەك دەڵێن " ئەگەر ئاشتیت دەوێت ، پێویستە خۆت بۆ جەنگ ئامادەبکەی ".
دیاریکردنی باوەڕی جەنگیی سوپای تازە ، سرووشتی ئامانجەکانی ، دیاریکردنی دووژمنە چاوەڕوانکراوەکان ، گۆڕەپانی شەڕەکان کە سوپای تازە لەوانەیە شەڕیان تێدا بکات ، دەبێ لەپێشەوەی خاڵەکانی ئەو سوپایەبن کە ئەرکی پاراستنی کوردستانی دەکەوێتە سەر شان . هەروەها دروستکردنی یەکە دەستوەشێنەکان ، دابینکردنی چەکە تازە و پێویستەکان زۆر گرنگن ، بۆ پاراستنی ئاسایشی نیشتمانی کوردستان .
هەڕەشە بەردەوامەکانی سەر کوردستان ن بەتایبەتیش ئەو هەڕەشانەی بەردەوام لەلایەن هەندێ لایەنی سیاسی عێراق و سەرکردەی حەشدی شەعبی لە کوردستان دەکرێن ، یان ئەو هەڕەشانەی لەلایەن دەوڵەتانی دراوسێ لە کوردستان دەکرێن ، ئەوە دەخوازێت کە سوپایەکی کوردستانی بەهێز دروستبکرێت ، بۆ ئەوەی رێگربێت لە هێرشی هەر لایەن و دەوڵەتێك بۆ سەر کوردستان و ئاڵۆزنەکردنی زیاتری رەوشی ناوچەکە و جیهان .
ئەو توانا و شارەزاییە جەنگییەی هێزەکانی پێشمەرگە بەدەستیهێناوە ، زۆر ئەکادیمیای پێشکەوتووی سەربازیی جیهان ، ئەوەیان نییە . ئەو هاوهانگییەی لەلایەن هێزەکانی هاوپەیمانان و سوپای عێراقی لەگەڵ پێشمەرگە ، باشترین بەڵگەی ئەو پێشکەوتنەی تواناکانی پێشمەرگەیە .
ئازایەتی و بەتوانایی پێشمەرگە وایکرد لەئاستی جیهانیدا زۆر بایەخ بە پێشمەرگە بدرێت . لەساڵی 2015ەوە مەشقکاری 16 دەوڵەت مەشق بە هێزەکانی پێشمەرگە دەکەن لەسەر شێوازە جەنگییەکان و بەکارهێنانی چەکی تازە . لەڕاستیدا بەرژەوەندی نێودەوڵەتی لەوەدایە یارمەتی پێشمەرگە بدرێت بۆ رێگرتن لە بڵاوبوونەوەی مەترسی تیرۆر .
بۆ نموونە ئەفسەرانی سوپای ئەڵمانیا 10 هەزار پێشمەرگەیان مەشقپێکرد بۆ ئۆپەراسیۆنی موسڵ و، ئەڵمانیا بایی 90 ملیۆن یۆرۆ چەکی دایە پێشمەرگە ، لەچوارچێوەی بایەخی هاوبەشیکردن لەگەڵ پێشمەرگەدا ، لەشەڕی دژی داعشدا . گوتەبێژی وەزارەتی دەرەوەی ئەڵمانیا رایگەیاند کە ئەڵمانیا 30 باری چەکی ناردووە بۆ کوردستان لەساڵی 2014ەوە

کـە 2000 تـۆن بـووە. هەروەهـا دوایـین بـاری چەکەکانـی ئەڵمانیـا بـۆ کوردسـتان بریتیبـووە لـە 70 تـۆن ، کـە پێکهاتبـوو لـە 1500 تفەنـگ و 100 مووشـەکی سەرشـان و سێ زریپۆش .
هەروەهـا پەرلەمانـی فیدرالـی ئەڵمانیـا لـە مانگـی کانوونـی دووەمـدا بڕیاریدا مەشـقکارانی ئەڵـمان لـە 100 ەوە زیـاد بـکات بـۆ 150 مەشـقکاری سـەربازیی لـە هەرێمـی کوردسـتان .
هەروەهـا وەزیـری بەرگـری ئەڵمانیـا پەسـنی ئازایەتـی پێشـمەرگەیدا و، گوتـی ئەڵمانیـا پێشـتر چەکـی نەدەنـاردە ئـەو شـوێنانەی ململانێـی تێدایـە ، بـەڵام بـۆ پێشـمەرگە ئـەوەی شـکاند و گوتـی " بەرگـری و ئازایەتـی هێزەکانـی پێشـمەرگە بەرامبـەر تیـرۆر ، بەرگریکردنـە لـە ئاسایشـی ئەڵمانیـا و ئەوروپـا ".
دەوڵەتـە رۆژئاواییـەکان زۆرجـار باسـی ئازایەتـی و دیسـپلینی هێزەکانـی پێشـمەرگەیان کـردووە لـە بەرەکانـی جەنگـدا ، لەبەرامبـەردا هێزەکانـی حەشـدی شـەعبی زۆر تاوانـی گەورەیـان لەکاتـی شـەڕەکاندا لەبەرامبـەر خەڵکـی سـیڤیل ئەنجامـداوە ، هەروەهـاش هێزەکانـی سـوپای عێـراق و پۆلیسـی فیدرالـی .
هەروەهـا 69 ئەفسـەری وەزارەتـی پێشـمەرگە و ناوخـۆ مەشـقی تایبەتـی هەواڵگرییـان پێکـراوە لەلایـەن مەشـقکارانی ئەمریکـی لەشـاری هەولێـر. دەوڵەتانـی هاوپەیـمان لـە هاوپەیمانێتـی دژی داعشـدا رێککەوتـوون لەسـەر درێـژەدان بـە یارمەتیدانـی هێزەکانـی پێشـمەرگە ، هەروەهـا هەوڵـدەدەن پەیکـەری وەزارەتـی پێشـمەرگە رێکبخەنـەوەو هێزەکانـی پێشـمەرگە یەکبخـەن . هەروەهـا ولایەتـە یەکگرتووەکانـی ئەمریـکا بڕیاریـداوە 295 ملیـۆن و 600 هـەزار دۆلاری دیکـە وەك یارمەتـی بداتـە هێزەکانـی پێشـمەرگە .
هەروەهـا هێزەکانـی هاوپەیمانـان بڕیاریانـداوە پشـتیوانی هێزەکانـی پێشـمەرگە بکـەن ، بەشـێوەیەك خۆیـان لەمـاوەی سـاڵێکدا بتوانـن ببنـە مەشـقکاری سـەربازی .
هێزەکانـی پێشـمەرگە لەماوەیەکـی زۆر کەمـدا توانییـان بەشـێوەیەکی زۆر سـەرکەوتووانە رابێـن لەسـەر بەکارهێنانـی چەکـە تـازەکان ، بەشـێوەیەکی زۆر باشـتر لـە سـەربازانی سـوپایەکانی دیکـە . یانـس سـتۆلتنبێرگ، ئەمینـداری گشـتی پەیمانـی ناتـۆش رایگەیانـد کـە "پەیمانـی ناتـۆ بووەتـە بەشـێك لە هاوپەیمانـی دژی داعـش و، ژمارەیەك لـە هاوپەیمانەکانی ئێمـە خەریکـی مەشـقپێکردنی هێزەکانی پێشـمەرگەن، بەوشێوەیە ئێمـەش بەشـدارین لـە مەشـقپێکردن و پشـتیوانیکردنی هێزەکانـی پێشـمەرگە ".
حکومەتـی عێـراق و سـوپای عێـراق شکسـتیانخوارد لـە پاراسـتنی سـنوورەکانی عێـراق و خەڵکـی عێراقـدا ، بەتایبەتیـش کـە داعـش لـە ماوەیەکـی کەمـدا چەنـد پارێزگایەکـی عێراقـی لەسـاڵی 2014دا گرتـن و، هیـچ جـۆرە یارمەتییەکـی پێشمەرگەیشـی نـەدا ، لەگـەڵ ئەوەشـدا پێشـمەرگە توانـی بەپشـتیوانییەکی دیاریکـراوی هاوپەیمانـان لەماوەیەکـی کەمـدا

داعـش رابگرێـت و دەسـت بـە تێکشکاندنیشـیان بـکات .
پێشـمەرگە کـە لەبنەڕەتـدا هێزێکـی نیزامییـە ، گۆڕینـی بـۆ سـوپایەکی فەرمـی و نیزامی زۆر سـەخت نییـە ، چونکـە پێشـمەرگە ئێسـتا زۆربـەی تایبەتمەندییەکانـی سـوپایەکی فەرمـی هەیـە . ئەکادیمیـا سـەربازییەکانی هەرێمـی کوردسـتان ، زۆر ئەفسـەریان پەروەردەکـردوون و تائێسـتاش بەردەوامـن . هەروەهـا هێـزی پێشـمەرگە سـوودێکی زۆری لـە شـەڕی بەرەنگاربوونـەوەو تێکشـکاندنی داعـش وەرگرتـووە بـۆ دروسـتکردنی سـوپایەکی بـاش و هەروەهـا سـوودی دەبـێ بـۆ دانانـی تاکتیـك و سـتراتیژییەکانی داهاتـووی . تەنانـەت ئێسـتا هەنـدێ ئەکادیمیـای سـەربازی لـە جیهانـدا لـە پرۆگرامـی خۆیانـدا ئەزموونـی پێشـمەرگە دەخوێنـن لـە شـەڕی داعشـدا ، کـە پێشـمەرگە چـۆن توانـی بەوخێراییـە خـۆی رێکبخاتـەوە بەرامبـەر ئـەو هێرشـە گـەورەو فراوانـەی داعـش و، لـە قۆناخـی تێگەیشـتنی ئـەو هێرشـەوە بکەوێتـە قۆناخـی هێرشـبردن و کۆنترۆڵکردنـەوەی خاکـی داگیرکـراو لەلایـەن داعشـەوە .
داعـش لەکاتـی هێرشـکردنە سـەر کوردسـتان لەمانگـی ئابـی 2014دا زۆر بەهێزتربـوو ، چونکـە هـەزاران تـۆن تەقەمەنـی و چەکـی قوورسـی کەوتبـووە بەردەسـت کـە سـوپای راکـردووی عێـراق بەجێیهێشـتبوو لـە پارێزگاکانـی موسـڵ ، تکریـت ، دیالـە و ئەنبـار . هێـزی پێشـمەرگە لەژێـر کاریگـەری ئـەو چەکـە گـران و پێشـکەوتووانە و نەبوونـی چەکـی هاوتـا و پێویسـت بـۆ بەرەنگاربوونـەوەی داعـش ، ناچاربـوو پاشەکشـە بـکات ، بـەڵام لەماوەیەکـی زۆر کەمـدا توانـی خـۆی کۆبکاتـەوەو ئـەو هێرشـە زۆر گەورەیـەی داعـش رابگرێـت ، کـە ئـەو خێرایـەی خۆکۆکردنـەوەی پێشـمەرگە، شـتێکی کەموێنەیـە لەسـەر ئاسـتی سـوپاکانی جیهانیشـدا . راگرتنـی هێرشـەکە و دەسـتکردن بەهێرشـی دەرپەڕاندنـی داعـش ، بـە یەکێـك لـە وانـە سـەربازییە گرنگـەکان دادەنرێـت بـۆ هێـزە هاوپەیمانەکانـی کوردسـتان.
بەپێـی ئەزموونـی گـەلان و نەتەوەکانـی جیهـان ، گۆڕینـی هێـزە چەکدارەکان و تەنانـەت میلیشـیاکانیش بـۆ سـوپایەکی نیزامـی زۆر بەباشـی دەکرێـت ئەگـەر ئیرادەیەکـی سیاسـی و توانـای دارایـی هەبێـت . زۆر لەوانـەی سـوپایان دروسـتکردووە شـارەزایی و توانایـان زۆر لـە پێشـمەرگە کەمتربـووە .
نموونـەی دروسـتکردنی سـوپای بۆسـنیا و هێرسـك لـە گرووپەکانـی نێـو شـەڕدا، تەنانـەت سـوپای کرواتیـاش هەربەوشـێوەیە دروسـتبوو . سـوپای لوبنانیـش دوای شـەڕێکی درێـژ و خوێنـاوی دڕندانـەی ناوخۆیـی بەرامبـەر یەکـتر لـە ئەنجامـی پەیمانـی تاییفـدا دروسـتبوو . سـەرەڕای ئـەو پێکەوەنەگونجاوییـە تایفییـەی لـە کۆمەڵگـەی لوبنانـدا هەیـە و کەسـیان متمانـەی بەویدیکـە نییـە ، سـەرەڕای هەمـوو ناکۆکییـە سیاسـییە بەردەوامەکانـی نێـوان لایەنەکانـی لوبنـان ، سـوپا نەبووەتـە بەشـێك لـەو ململانێیانـە بـۆ بەرژەوەنـدی هیـچ

لایەنێـك .
 هەرچـی سـوپای ئیسرائیلـە لـەدوای 12 ڕۆژ لـە ڕاگەیاندنـی دەوڵەتـی ئیسرائیل دروسـتکرا لە چەنـد گرووپێکـی چەکـدارە جـووەکان ، بـەڵام ئەمـڕۆ یەکێکـە لـە بەهێزتریـن سـوپایەکانی ناوچەکـە .
ولایەتـە یەکگرتووەکانـی ئەمریـکا کـە ئەمـڕۆ بەهێزتریـن سـوپای هەیـە لـە جیهانـدا ، ئەزموونـی دامەزراندنەکـەی زۆر سـەرنجڕاکێش و بەسـوودە .
دروسـتکردنی سـوپایەکی پرۆفیشـناڵی کوردسـتانی کـە دووربێـت لە دەسـتتێوەردانی سیاسـی و لەسـەر بنچینـەی خۆبەخشـین دامەزرابێـت زۆر گرنگـە بـۆ بەرژەوەنـدی نیشـتمانی کوردسـتان . هەروەهـا خاڵێکـی دیکـە ئەوەیـە کـە سـەرچاوەی چـەك و تەقەمەنییەکـەی جیـاواز و فـرە سـەرچاوەبێت و بەپێـی ئـەو مەترسـیانەبێت کـە ڕووبـەڕووی دەبنـەوە .
سـوپای کوردسـتان زۆرینـەی کـورد دەبێـت ، ئـەوەش شـتێکی ئاسـاییە ، بـەڵام گرنگـە ڕێژەیەکـی ئـەو سـوپایە عـەرەب ، تورکـمان و کریسـتیان بـن ، بـۆ ئـەوەی سـوپایەکە ڕەنگدانـەوەی فـرە نەتەوەیـی کوردسـتان بێـت .
دەسـەڵاتدارانی کوردسـتان و حکومەتـی هەرێمـی کوردسـتان دەزانێـت کەموکورتییەکانـی ئێسـتای پێشـمەرگە چیـن ، بەشـداریکردنی ئەمریـکا و بەریتانیـا و ئەڵمانیـا بـۆ ڕێکخسـتنی هێـزی پێشـمەرگە و وەرگرتنـی 35 خـاڵ بـۆ ئـەو مەبەسـتە لـە شـارەزایە سـەربازییەکانی ئـەو وڵاتـە لـە چوارچێـوەی پـڕۆژەی ڕێکخسـتنەوەی پێشـمەرگەدا بنچینەیەکـی گرنگـە، بەتایبەتـی کـە ئەنجوومەنـی وەزیرانـی هەرێمـی کوردسـتانیش ئـەو پرۆژەیـەی پەسـەندکرد . هەروەهـا کردنـەوەی دەرگای خۆبەخشـین لەسـاڵی 2015دا بـۆ دروسـتکردنی فەوجـە تـازەکان بـە یارمەتـی ئەمریـکا بـۆ ئەوانـەی تەمەنیـان لەنێـوان 18-30 سـاڵدایە هەنگاونـان بـوو لەسـەر ڕێگـەی ڕاسـت .
شـارەزایی چەنـدان سـاڵەی پێشـمەرگە زۆر گرنگـە بـۆ سـوپای کوردسـتان . هەروەهـا نموونەیەکـی دیکـەی کەموێنـەی ئـەو شـارەزاییەی پێشـمەرگە لەشـەڕی داعشـدا لەگـەڵ هاوپەیمانـی دژی داعشـدا دەرکـەوت ، کـە هیـچ هەڵەیەکـی هێـزی ئاسـمانی و تۆپخانـە لەشـەڕی داعشـدا لەنێـوان پێشـمەرگە و هاوپەیمانانـدا دروسـتنەبوو لـەو هەڵانـەی پێیاندەگوترێـت «ئاگـری دۆسـتانە -نیـران صدیقـە» ، کـە ئـەوە لەسـەر ئاسـتی سـوپا گەورەکانـی جیهانـدا کەموێنەیـە بەتایبەتـی لـەو شـەڕە دەسـتەویەخانەی لەگـەڵ داعشـدا هەبـوون ، لەنێـوان پێشـمەرگە و داعشـدا . ئـەوەش دەگەڕێتـەوە بـۆ هاوئاهەنگـی سـەرکەوتووانە و لێزانانـەی پێشـمەرگە لەگـەڵ هاوپەیمانـان . لەکاتێکـدا هەندێـك لـە شـەڕەکان لەنێـو کۆڵانەکانـی شـار و شـارۆچکە و گونـدی بچووکـدا بـوون .

هێـزی پێشـمەرگەی کوردسـتان ئەزمـوون و شـارەزاییەکی زۆری هەیـە ، لـە هەمانکاتـدا مێژوویەکـی زۆر لـە ئازایەتـی هەیـە ، ئـەوەی ئێسـتا پێویسـتییەتی دەسـتکاریکردنی پرۆگرامـی ئەکادیمییـە سـەربازییەکان ، رێکخسـتنەوەی هێـزەکان ، یەکخسـتنی هێـزەکان، کردنـەوەی هەنـدێ بەشـی تازەیـە لەنێـو هێـزی پێشـمەرگەدا .

یارمەتیدانـی پێشـمەرگە لەشـەڕی داعشـدا جیهانـی لـە فراوانبوونـی مەترسـی داعـش پاراسـت و بـووە هـۆی تێکشـکاندنی داعـش ، بۆیـەش یارمەتیدانـی سـوپای کوردسـتان بـۆ سـەقامگیری جیهـان زۆر گرنـگ و پێویسـتە. یارمەتیدانـی سـوپای کوردسـتان کار لـە زۆر رووداو و گۆڕانـکاری داهاتـووی هەمـوو جیهـان دەکات .

ئـەوەی لـەو پەرتووکـەی ناوەنـدی لێکۆڵینـەوەی رووداو دا دەبینرێـت ، دەکرێـت ببێتـە بەشـێکی بنچینەیـی تیـۆری و گفتوگۆکـردن لەسـەر هەوڵەکانـی هەرێمـی کوردسـتان بـۆ رێکخسـتنەوەو یەکخسـتنەوەی هێـزی پێشـمەرگە و، دروسـتکردنی سـوپای نیشـتمانیی کوردسـتان .

نوێکردنەوەی هێزەکانی پێشمەرگە

ئێرنی ئۆدینۆ*
جەنەراڵی خانەنشینی سوپای ئەمریکا

یەکخستنەوەی کاریگەر مەرج نییە بە مانای یەکخستنەوەی تەواوەتی بێت ـ بەڵکو رەنگە بە مانای رۆڵێکی مومکین بێت.

دەنگە دەسترۆیشتووەکانی رۆژئاوا هانی یەکخستنەوەی هێزەکانی پێشمەرگە لەژێر یەك فەرماندەیی گشتییدا دەدەن، بەڵام بەهێزترین سوپای جیهانیش هێزێکی هێندە یەکخراو نییە. وەك سەربازانی سوپای ئەمریکا زۆربەی جاران لەنێو خۆیاندا باسیدەکەن. سوپای ئەمریکا دەتوانێ خەڵك بکوژێت و شتەکان تێکبشکێنێت، ئەوەش بە جۆرێك کە لە مێژووی مرۆڤایەتیدا ئەزموون نەکرابێ و بەبێ ئەوەی هیچ فاکتێکی دانپێدانراو بۆ ئەو کارەیان لەبەردەست بێت. سوپای ئەمریکا هێزێکە لە پەنجاوپێنج سوپا پێکدێت و تەنیا دوو لەو پەنجاوپێنج سوپایە بە فەرمانی سەرۆکی ئەمریکا کاردەکەن. گرنگی ئەمە لەوەدایە کە ئەمریکییەکان سوپایەکی بەهێزیان لە کۆمەڵێك میلیشیای خۆجێی پێکهێنا، کە هەر کامیان خاوەنی فەرماندەیی خۆیەتی. کوردیش دەتوانن وابکەن.

بەڵام بۆ ئەوەی کورد ئەوە بکات پێویستە دوو خاڵ لەبەرچاو بگرێت:

یەکەم: راستگۆیانە دان بەوە دابنرێت کە میلیشیا لۆکاڵییەکان جۆرێك لە ملنەدانی کولتووری و سیاسییان لەبەرامبەر یەکخستنەوەدا تیدایە کە بەئاسانی لەنێو ناچێت. ئەگەر هەوڵێکی یەکخستنەوەی کاریگەر لەئارادا هەبێ ئەو خاڵە لەبەرچاو دەگرێت، نەك ئەوەی حەز بە لادانی بکات.

دووەم: یەکخستنەوەی کاریگەری هێزە سەربازییەکان لەپێناو ئامانجێکی بەنرخە، نەك ئەوەی یەکخستنەوەی هێزەکان خۆی ئامانج بێت.
با جارێ باسی ئەوە بکەین ئەمریکا چۆن ئەوەی کرد:
بەر لە سەرهەڵدانی ئەمریکا لە 1776، هەرکام لە گرووپە ئەوروپییەکانی ئەو ناوچەیەی ئێستا ئەمریکا پێکدێنێت میلیشیای چەکداری خۆیان دروستکرد، ئەو میلیشیایانە لە ژمارەیەك کەسی بەهێز پێکدەهاتن کە ئەرکیان بەرگری و پاراستنی بەرژەوەندییەکانی دانیشتووانی ناوچەکە بوو. ئەو میلیشیایانە بەسەر پانتاییەکی جوگرافیدا بڵاوببوونەوە و لە سەرەتادا بەجیا لە یەکدی کاریان دەکرد، بەڵام لە 1636دا ژمارەیەکی زۆر لە میلیشیا لۆکاڵییەکانی پلایماوس کۆڵۆنی (کە بەشێکی زۆری ویلایەتی ماساچۆست پێکدەهێنێت) ڕێککەوتن لەسەر ئەوەی یەکبگرن و هێزێکی میلیشیایی گەورەتر پێکبێنن کە بتوانێ بەرگری لە رووبەرێکی گەورەتری کۆڵۆنییەکە بکات.
دوای ئەوان دوانزدە کۆڵۆنی دیکەی ئینگلیزی لە باکووری ئەمریکا هەمان کاریان کرد. لە ساڵی 1775دا ئەگەری شەڕ لەدژی سوپای داگیرکەری بەریتانیا زیاتربوو، سیانزدە هێزە کۆڵۆنییەکە لەسەر ئەوە ڕێککەوتن هێزە میلیشیاییەکانی خۆیان لەژێر ناوی سوپای کیشوەری و بە فەرماندەیی جۆرج واشنتن یەکبخەن. تاوەکو کاتی شکستهێنان بە هێزەکانی بەریتانیا و واژۆکردنی پەیماننامەی پاریس لە 1783، سوپای کیشوەری شانبەشانی میلیشیا سەربەخۆکان و یەکە چەکدارییەکان شەڕی کرد. ئەو پەیماننامەیە هەم بەشێوەیەکی فەرمی کۆتایی بە شەڕ هێنا و هەمیش دانی بە سەربەخۆیی ئەمریکا دانا.
بەڵام ئەمریکای سەربەخۆ وەك چۆن متمانەی بە سوپای بەریتانیا نەبوو، ئاوەهاش لەکاتی ڕەوانەوەی شەڕدا متمانەی بە سوپایەکی گەورەش نەبوو کە لە میلیشیاکان پێکهاتبێت، بۆیەش دوای تەواوبوونی شەڕ یەکسەر سوپای کیشوەرییان هەڵوەشاندەوە و جارێکی دیکە بۆ پاراستنی ویلایەتە یەکگرتووەکان پشتیان بە هێزە میلیشیاییە لۆکاڵییەکان بەست. لە ئاکامیشدا، ئەوانەی شەش ساڵ دواتر دەستووری ئەمریکایان پەسندکرد لە ناو دارشتنی دەستوورەکەدا سنوورێکیان بۆ سوپای فیدراڵ دانا، بەڵام لە هەمانکاتدا بڕیاریاندا حکومەتی فیدراڵ دەستی بە میلیشیا لۆکاڵییەکان رابگات. بۆیەش دەستوور دەسەڵاتی بە کۆنگرێسی ئەمریکادا ئەو خاڵانەی خوارەوە جێبەجێبکات:
یەکەم: سوپاکان دامەزرێنێت و پشتگیریان بکات، بەڵام هیچ پارەیەك کە بۆ ئەم ئامانجە تەرخاندەکرێت نابێ بۆ ماوەی زیاتر لە دوو ساڵ بێت (دەستووری ئەمریکا، مادەی یەکەم، برگەی هەشتەم، مەرجی دوانزدەیەم).

دووەم: داوا لـە میلیشـیاکان بکرێـت یاسـای یەکێتیـی جێبەجێبکـەن، بەرپەرچـی سـەرهەڵدانەکان بدەنـەوە و رووبـەڕووی داگیـرکاری ببنـەوە (دەسـتووری ئەمریـکا، مـادەی یەکـەم، بڕگـەی هەشـتەم، مەرجـی پانزدەیـەم).

بایەخـی ئەمـە لـە چیدایـە ـ لـە بەشـی هـەرە زۆری 241 سـاڵی رابـردوودا، ئەمریـکا پشـتی بـە سـوپایەکی فیدرالـی بەسـتووە کـە شـیانی فراوانبوونـی تێدایـە، بـەڵام هەمیشـەیی نییـە. واتـە ئـەو سـوپایە بەشـێوەیەکی سـەرەکی، بـەڵام نـەك تایبەتـی، لـە رێگـەی بانگهێشـتکردنی میلیشـیا لۆکاڵییـەکان لەکاتـی جەنگـدا قەبارەکـەی گـەورە دەکرێـت و لەکاتـی ئاشتیشـدا جارێکـی دیکـە بەشـێوەیەکی بەرچـاو قەبـارەی بچـووك دەکرێتـەوە. دەسـتەواژەکانی نێـو دەسـتووری ئەمریـکا بەڕوونـی گوزارشـت لـەوە دەکـەن: واتـە کۆنگرێسـی ئەمریـکا دەسـەڵاتی ئـەوەی هەیـە سـوپایەکی هەمیشـەیی پێکبێنـێ نـەك بـەردەوام بیهێڵێتـەوە. سـوپای ئەمریـکا هیچـکات زیاتـر لـە دوو سـاڵ تەمـەن نـاکات، چونکـە کۆنگرێـس دەتوانـێ بـە گلدانـەوەی بودجـەی فیدرالـی سـوپا بـە چۆکدابێنێـت.

ئاشـکرایە کـە سـوپای مۆدێرنـی ئەمریـکا سـوپایەکی گەورەیـە، بـەڵام بـەم حاڵەشـەوە سـوپایەکی هەمیشـەیی نییـە، هـۆکاری ئەمـەش بـۆ دانپێدانانـی کۆنگرێـس بـە میلیشـیا لۆکاڵییـەکان دەگەڕێتـەوە، بۆیـەش ئەو سـوپایە تائێسـتا بە تەواوی یەکنەخـراوە و هیچکاتیش بـە تـەواوی یەکناخرێـت. یـەك ملیـۆن سـەربازەکەی سـوپای ئەمریـکا لەنێـو سـێ پێکهاتـەدا رێکخـراون کـە یەکێکیـان چالاکـە و دووانەکـەی دیکەیـان یەدەگـن، بـەڵام 340 هـەزار لـەم سـەربازانە لەنێـو میلیشـیاکانی پەنجـا ویلایـەت و سـێ هەرێمەکـەی ئەمریـکادان (واتـە پۆرتۆریکـۆ، گـوام و دوورگەکانـی ڤێرجیـن). فەرمانـدەی گشـتی ئـەو میلیشـیایانەش حاکمـی ویلایەتـە دیاریکراوەکانـن، نـەك سـەرۆکی ئەمریـکا. سـەرۆکی ئەمریـکا تەنیـا لەوکاتـەدا دەبێتـە فەرمانـدەی گشـتی ئـەو هێزانـە کـە میلیشـیاکان لەکاتـی جەنگـدا بانگهێشـتی نێـو هێـزی فیـدرال بکرێـن یانیـش لەکاتەکانـی فریاگوزاری کـە کۆنگرێـس بڕیـاری لەسـەر دەدات. کەواتـە، بەپێـی ئـەو دەسـەڵاتەی بـە کۆنگرێسـی ئەمریکا دراوە، کۆنگرێـس کات و شـێوازی بانگهێشـتکردنی میلیشـیاکان بـۆ نێـو هێـزی فیدرالـی دیاریـدەکات.

ئەو خاڵانەی کە دەبێ لەبەرچاو بگیرێن:

کـەی کۆنگرێـس حاڵەتـی جەنـگ یـان دۆخـی لەنـاکاوی سەرانسـەری رادەگەیێنێـت: لـەو حاڵەتـەدا دەسـەڵات بـە سـەرۆکی ئەمریـکا دەدرێـت لـە بانگەوازێکـدا میلیشـیاکانی هەموو ویلایەتـەکان، هێـزە یەدەگـەکان و بەشـەکانیان بهێنێتـەوە نێـو سـوپای فیدراڵـی، ئـەو بڕیـارە هەمـوو مـاوەی جەنـگ و شـەش مانـگ دوای تەواوبوونـی مـاوەی بڕیارەکـە دەگرێتـەوە (ناونیشـانی 10، U.S.C 12301).

کـەی سـەرۆك دۆخـی لەنـاکاو و نەخـوازراوی سەرانسـەری رادەگەیێنێـت: دەسـتوور دەسـەڵاتی راگەیاندنـی جەنگـی بـە سـەرۆکی ئەمریـکا نـەداوە، بەڵکـو تەنیـا کۆنگرێـس ئـەو دەسـەڵاتەی هەیـە، بـەڵام سـەرۆکی ئەمریـکا دەسـەڵاتی راگەیاندنـی دۆخـی لەنـاکاوی هەیـە، وەك ئـەو دۆخانـەی بەهـۆی کارەساتە سرووشـتییەکانەوە دێنەئاراوە. لـەو دۆخـەدا سـەرۆك دەسـەڵاتی ئـەوەی هەیـە بـۆ مـاوەی بیسـتوچوار مانـگ یـەك ملیـۆن سـەرباز لـە میلیشـیاکانی ویلایەتـەکان و هێزەکانـی یـەدەگ بهێنێتـە نـاو هێـزی فیـدراڵ (ناونیشـتانی 10، U.S.C 12302).

کـەی سـەرۆك دیاریـدەکات کـە کۆکردنـەوەی هێـزەکان بـۆ ئۆپەراسـیۆنێك پێویسـتە: لـەو حالەتـەدا سـەرۆك دەسـەڵاتی ئـەوەی هەیـە بـۆ مـاوەی 365 رۆژ 200 هـەزار سـەرباز لـە میلیشـیاکانی ویلایەتـەکان و هێـزە یەدەگەکانـی دیکـە بێنێتـە نـاو هێـزی فیدرالییـەوە. یاسـا رێگـە نـادات ئـەو سـەربازانە لـە ئۆپەراسیۆنە نێوخۆییەکانـدا بەکاربهێنرێـن (ناونیشـانی 10، U.S.C 12304).

کـەی سـەربازانی نێـو میلیشـیاکانی ویلاتـەکان و هێـزە یەدەگەکانـی دیکە خۆبەخشـانە دێنە نـاو هێـزی فیدراڵـەوە: لەوحالەتـەدا سـەرۆك دەسـەڵاتی ئـەوەی پێـدراوە کـە میلیشـیاکانی ویلایەتـەکان و هێـزە یەدەگەکانـی دیکـە کـە خۆبەخشـانە دێنـە نـاو هێـزی فیدرالییـەوە بێنـە نـاو هێـزی فیدراڵـی، بـەڵام ئەمـە دەبـێ بـە رەزامەنـدی حاکمـی ویلایەتەکـە بێـت. ئـەم سـەربازانە بـۆ ماوەیەکـی کورتخایـەن کۆمەڵێـك بۆشـایی لـە هێزەکانـی فیدراڵـدا پڕدەکەنـەوە (ناونیشـانی 10، U.S.C 12301).

ئەمـە واقیعـی نوێیـە ـ لـە هـەر پەنجـا ویلایـەت، سـێ هەرێـم و ناوچـەی کۆڵۆمبیـای ئەمریـکا، سـەربازانی ئەمریـکا بەکـردەوە وەك پەنجاوپێنـج سـوپا رۆڵ دەبینـن، هەڵبـەت ئەمـە هێـزە فیدرالییەکـەش لەخۆدەگرێـت، بـەڵام ئـەو هێزانـە هیچـکات شـەڕ لـەدژی یەکـدی ناکـەن. ئەمـە خاڵێکـی سەرنجڕاکێشـە، لەبەرئـەوەی پەنجاوسـێ لـەو هێزانـە لەژێـر فەرماندەیـی حاکمـی هەڵبژێـردراوی ویلاتەکانـن. دوو لـەو هێزانـەش (واتـە سـوپای فیدراڵـی و هێزەکـەی ناوچـەی کۆڵۆمبیـا کـە بـە ویلایـەت هەژمارناکرێـت و حاکمـی نییـە) لەلایـەن سـەرۆکی ئەمریـکاوە فەرمانیـان پێدەکرێـت، هەمـوو فەرمانـدە گشـتییەکانیش ئەندامـی پارتێکـی دیاریکـراون.

جیـا لەمـە، لـە ئەمریـکا خۆڕاگرییەکـی کولتـووری و سیاسـی راسـتەقینە بەرامبـەر یەکخسـتنەوەی میلیشـیا لۆکاڵییـەکان لەنێـو هێزێکـی فیدرالیـدا هەیـە. بـۆ نموونـە، هەرگیـز حاکمـی هیـچ ویلایەتێـك رازی نابـێ میلیشـیاکانی ویلایەتەکـەی رادەسـتی دەسـەڵاتدارانی فیدرالـی بـکات، ئەگـەر ئـەوە بـۆ مەبەسـتێکی کاتـی نەبێـت، ئەمـەش تەنیـا دەبـێ بـۆ

ئامانجێکی ناچارەکی بێت کە یاسا دیاریکردووە. بە هەمانشێوە، حاکمی هیچ ویلایەتێك رازی نابێ هێزە فیدرالییەکان بەبێ رەزامەندی خۆی یان بەپێی حاڵەتێکی ئاوارتەی یاسایی بێنە ناو ویلایەتەکەیەوە. ئەو حاڵەتانەش لەسەر دەسەڵاتێکی دەستووری هێندە پتەو دامەزراون کە هەموو هەوڵێك بۆ دروستکردنی کێشە بۆیان لە دادگا بێسوودە. هەر شتێکی جیاواز لەوە کێشە بۆ ژیان و چاوەڕوانییەکانی هاووڵاتییە مەدەنییەکانی ئەمریکا دروستدەکات کە بژێوی خۆیان و خێزانەکانیان لە ویلایەتەکەی خۆیان دامەزراندووە.

ئەوە لەکاتی پەسندکردنی دەستووری ئەمریکا لە 1789 هەر بەوشێوەیە بووە، بۆیەش هیچکات یەکخستنەوەی کاریگەری میلیشیاکانی ویلایەتەکان لەنێو سوپای فیدراڵدا بۆ ئامانجی یەکخستنەوەی هێزەکان نەبووە، بەڵکو بۆ ئەوە بووە بە یەکگرتوویی بەسەر هەڕەشەیەکی قورسدا زاڵبن.

وێکچوونێکی گرنگ کە لە هەرێمی کوردستانی عێراقدا لەگەڵ ئەمریکا هەیە:

یەکەم خاڵ کە دەبێ ئاماژەی پێبدرێت ئەوەیە هێزە جیاجیاکانی پێشمەرگە کە ئێستا لە هەرێمی کوردستاندا هەن بنچینەکەیان بۆ ژمارەیەکی زۆر هێزی میلیشیایی نەوەکانی پێشوو دەگەڕێتەوە. گومانی تێدا نییە ئەو هێزانە بە سەربەخۆ لە یەکتر شەڕیان کردووە، بەڵام هاوکات گومانیشی تێدا نییە کە ئەو هێزانە رازیبوون شانبەشانی یەکدی لەدژی هەڕەشە هاوبەشەکان شەڕ بکەن. بۆیەش پێش مردنی لە 1909، میلیشیاکانی ناوچەکە لە دەوری شێخ سەعید بەرزنجی کۆبوونەوە بۆ ئەوەی رووبەڕووی زوڵمی عوسمانییەکان ببنەوە. دواتریش لە 1919، خەڵکانێکی دیکە لە دەوری شێخ مەحموود، کوڕی شێخ سەعید، کۆبوونەوە و بەرەنگاری هێزەکانی بەریتانیا بوونەوە و دەسەڵاتی خۆیان لە سلێمانی چەسپاند.

لە 1946یش، پێنج هەزار پێشمەرگە لەژێر فەرمانی مەلا مستەفا بارزانی کۆبوونەوە بۆ ئەوەی بەرگری لە کۆماری کوردستان لە مەهاباد بکەن. 10 ساڵ دواتریش لەکاتی گەڕانەوەی بارزانی بۆ عێراق هیزێکی زۆر زیاتر لە دەوری بارزانی یەکیانگرت بۆ ئەوەی بەرەنگاری رژێمە یەك لە دوا یەکەکانی عێراق ببنەوە. لە 1975یش چەندین هەزار پێشمەرگە لە دەوری جەلال تاڵەبانی کۆبوونەوە، شەڕە نوێیەکانیش جیاوازییەکی ئەوتۆیان لەگەڵ ئەمەدا نییە.

لە 2003 هێزەکانی پێشمەرگە لەهەموو ناوچەکانی هەرێمی کوردستانی عێراقەوە بەشێوەیەکی هاوکات دەستیان بە ئۆپەراسیۆنێکی هاوبەش لەدژی رێکخراوی قاعیدەی عێراق و گرووپە دووژمنەکانی دیکە کرد. لە ساڵی 2014یش هێزەکانی پێشمەرگە

هەوڵەکانیـان خسـتەگەڕ بـۆ ئـەوەی بـە درێژایـی هـەزار کیلۆمەتـر هێرشـەکانی داعـش بوەسـتێنن، ئـەو سـنوورە لـەو ناوچانـەوە دەسـتیپێدەکرد کـە لـەڕووی مێژووییـەوە بـە لایەنگـری پارتـی دیموکراتـی کوردسـتان نـاسراون و بـەرەو ئـەو ناوچانـە درێـژ دەبـووەوە کـە لـەڕووی مێژووییـەوە بـە لایەنگـری یەکێتـی نیشـتمانیی کوردسـتان نـاسراون. هێزەکانـی پێشـمەرگە هەرچەنـدە یەکڕیزیـش نەبـوون، بـەڵام پێکـەوە بەشـدارییەکی کارایـان لـە جەنگـی داعشـدا هەبـووە کـە تاوەکـو ئەمـڕۆش بەردەوامـە.

خاڵـی دووەم ئەوەیـە کـە یەکـە جیـا - جیاکانـی هێـزی پێشـمەرگە لـەو ناوچانـەدا جێگیـرن کـە ئەندامەکانـی تێـدا کۆبوونەتـەوە. ئـەوان لـەو ناوچانـە وەك هێزێکـی وەڵامـدەرەوەی لۆکاڵـی بەرەنـگاری هەمـوو حاڵەتێکـی نەخـوازراو دەبنـەوە. ئەمـەش رێـك وەك میلیشـیاکانی ویلایەتەکانـی ئەمریکایـە. وەك بـاوە و دەگوترێـت لـە هێـزە میلیشـیاییەکاندا ئـەوە میلیشـیاکەیە کـە دەچێتـە لای سـەربازەکانی ، لەکاتێکـدا لـە سـوپای فیدراڵـدا سـەرباز دەبـێ بچێتـە لای سـوپا و خـۆی بناسـێنێت.

خاڵـی سـێیەم کـە دەبـێ لەبەرچـاو بگیرێـت ئەوەیـە وەك چـۆن جوگرافیـای ئەمریـکا ژمارەیـەك لـە سیسـتەمی دادوەری لـە کۆمەڵێـك ویلایـەت و هەرێـم لەخۆدەگرێـت، بەهەمانشـێوە هەرێمـی کوردسـتانی عێراقیـش پارێزگاکانـی سـلێمانی، هەولێـر و دهـۆك لەخۆدەگرێـت. وەك چـۆن لـە ئەمریـکا هاونیشـتمانیانی هـەرکام لـە ویلایەتـەکان حاکـم ویلایەتێـك وەك بەرپرسـی هێـزی جێبەجێـکاری سـەرەکی ویلایەتەکەیـان هەڵدەبژێـرن، بـە هەمانشـێوە لـە کوردسـتانیش خەڵکـی هـەرکام لـە پارێـزگاکان پارێزگارێـك هەڵدەبژێـرن کـە دەسـەڵاتی جێبەجێـکاری سـەرەکییە لـە پارێزگاکـەدا.

خاڵـی چـوارەم، کـە لـە سـێ خاڵەکـەی دیکـە گرنگـترە، بریتییـە لـەوەی وەك چـۆن ئەمریکییـەکان لـەڕووی مێژووییـەوە ملیـان نـەداوە بـۆ ئـەوەی میلیشـیاکانی ویلایەتـەکان بخرێتـە نـاو سـوپای فیدراڵـەوە، بەهەمانشـێوە کوردیـش مـل بـۆ یەکخسـتنەوەی هێزەکانـی پێشـمەرگە نـادەن، بـە جۆرێـك لـە کوردسـتان کار گەیشـتە ئـەوەی لـە مـاوەی شـەڕی نێوخـۆی کوردسـتان لـە سـاڵانی 1994 تاوەکـو 1997 یەکـە جیاوازەکانـی پێشـمەرگە لـەدژی یەکـدی شـەڕ و ئۆپەراسـیۆنی سـەربازییان ئەنجامـدا. بـەڵام خـۆ ئەمریکییەکانیـش شـەڕی نێوخۆیـان هەبـوو. وەك چـۆن ئەمریکییـەکان لـەو شـەڕە نێوخۆیـە دەرچـوون، کوردیـش لـە شـەڕە نێوخۆییەکـەی خۆیـان رزگاربـوون.

ئایـا ئـەم وێکچوونانـە هـۆکاری ئەوەمـان بـۆ ڕووندەکەنـەوە کـە بۆچـی ڕۆژئاواییـەکان هێنـدە حەزیـان لـە یەکخسـتنەوەی هێزەکانـی یەکێتـی و پارتییـە؟ نەخێـر. ڕەنگـە هـۆکاری ئـەو ئاواتـەی ڕۆژئاواییـەکان بگەڕێتـەوە بـۆ جیاوازییەکانـی نێـوان هێزەکانـی ئەمریـکا و

هێزەکانـی کوردسـتان .
زەقتریـن جیاوازیـش ئەوەیـە کـە هیـچ پارتێکـی سیاسـی ئەمریـکا نییـە کـە هەڵقـوڵاوی میلیشـیایەکی پێـش خـۆی بێـت و هێـزە سیاسـییەکە وەك باڵـی سیاسـی هێـزە سـەربازییەکە کار بـکات. پارتـە سیاسـییەکانی ئەمریـکا وەك هێـزی جیـاواز و دابـڕاو لـە هێـزی سـەربازی دامـەزران و تائێسـتاش هـەروا ماونەتـەوە. بـەڵام لـە جێگـەی خۆیەتـی بڵێیـن پارتـی و یەکێتـی هەڵقـوڵاوی میلیشـیای لۆکاڵیـن، تاوەکـو ئەمـڕۆش ئـەو مۆرکەیـان پاراسـتووە. هـەر یەکـە لـەم دوو پارتـە سـەرەکییە لـەو پارێزگایانـەدا باڵادەسـتن کـە لەگـەڵ بوونـی هێـزە پێشـمەرگەکانی هەرکامیـان دەگونجێـت. پارتـی لـە پارێزگاکانـی دهـۆك و هەولێر باڵادەسـتە (هەڵبـەت لـە هەولێـر یەکێتیـش بوونێکـی بەرچـاوی هەیـە). یەکێتـی لـەڕووی مێژووییـەوە لـە پارێـزگای سـلێمانی باڵادەسـتە (هەرچەنـدە ژمـارەی جەمـاوەری بزووتنـەوەی گـۆڕان لەنێـو هەمـان پارێـزگادا زیادیکـردووە).
چاودێـری پارتـە سیاسـییەکان بەسـەر هێزێکـی میلیشـیاییدا ئەزموونێکـی ئەوەنـدە جیـاوازە لـە ئەزموونـی ئەمریـکا کـە تەنانـەت بیرکردنـەوە لێـی ئەمریکییـەکان دەترسـێنێت، وەك چـۆن بیرۆکـەی هێزێکـی سـەربازی بەرچـاو لەکاتـی ئاشـتیدا داڕێـژەر و نووسـەرانی دەسـتووری ئەمریـکای دەترسـاند. بەهەمانشـێوە بیرۆکـەی جیابوونـەوەی پێشـمەرگە لـە پارتـە سیاسـییەکان بیرۆکەیەکـە کـە ژمارەیەکـی زۆری کـورد دەترسـێنێت. بـەڵام چاودێـری سیاسـی جیـاوازە لـە چاودێـری سـیڤیل، هـەر بۆیـەش جیاوازییەکـی بنەڕەتـی دیکـە ئیمکانی یەکخسـتنەوەی هێزەکانـی پێشـمەرگە بەهێزتـر دەکات و لـە هەمانکاتـدا نیگەرانییەکانـی ئەمریکییـەکان و کـورد کەمـتر دەکات.
جیاوازییـە بنەڕەتییەکـەش ئەوەیـە: هـەر حاکمـی ویلایەتێکـی ئەمریـکا فەرمانـدەی گشـتیی هێـزە میلیشـیاییەکانی ویلایەتەکـەی خۆیەتـی، بـەڵام پارێزگارەکانـی کوردسـتان ئـەو دەسـەڵاتەیان نییـە. پارێـزگار بەرپرسـی جێبەجێـکاری پارێزگاکەیـە، بـەڵام دەسـەڵاتی پارێزگار لـە پۆلیـس و پۆلیسـی هاتووچـۆ و ئاسـایش زیاتـر نییـە، بۆیـەش پارێـزگار دەسـەڵاتی بەسـەر ئـەو هێـزی پێشـمەرگەیەوە نییـە کـە لـە پارێزگاکـەی خۆیـدا جێگیـرە. بێگومـان پارێـزگار ئەندامـی پارتێـك لـە پارتەکانـە، وەك چـۆن حاکمـی ویلایەتەکانـی ئەمریـکاش ئەندامـی پارتێکـی سیاسـین.
کۆمەڵێـك دەسـەڵاتی پارێـزگا دەسـەڵاتی بەوەکالەتـن، بۆیـەش ئەگـەری گۆڕانیـان هەیـە. ئەگـەر هاونیشـتمانییانی کـورد بیانەوێـت دەسـەڵاتی فەرمانـدەی گشـتیی هێـزە سـەربازییەکانی پارێزگاکەیـان رادەسـتی پارێـزگار بکـەن، ئـەوە بەهـۆی دەسـەڵاتێکی مەدەنییـەوە دەسـەڵاتی سیاسـی بەسـەر هێزەکانـی پێشـمەرگەش کەمـتر دەبێتـەوە، بـەڵام

دەبێ ئەوەشمان لەبەر چاوبێ کە دەسەڵاتە مەدەنییەکە پەیوەندییەکی زۆر نزیکی لە خواستە باوەکانی پارتە سیاسییەکەی پارێزگای هەڵبژێردراودا هەیە، بۆیەش هیچ ئەندام پارتێك نابێ دژایەتی بکات. جیا لەوە ئۆفیسی مەدەنی پارێزگار وەك ئۆفیسی حاکمی ویلایەتێکی ئەمریکای لێدێت و بۆیەش هیچ لایەنێکی ئەمریکی ناتوانێ دژایەتی بکات.

گومانی تێدا نییە ئەم جۆرە ئۆفیسە مەدەنییە پێویستی بە دەسەڵاتێکی گونجاو و دانانی کۆمەڵێك بەربەستی نوێیە لە دەستووردا، بەڵام وەك چۆن ئەمە بۆ ئەمریکییەکان مومکین بووە، ئاوها کوردیش دەتوانن هەمان کار بکەن. لێرەدا خاڵی سەرەکی ئەوەیە هەڕەشە هاوبەشەکان لەڕووی راگەیاندن و جۆری هەڕەشەکانەوە دیارییکرێن، واتە ئەو هەڕەشانەی کە مەشروعییەت بە سەرۆکی هەرێمی کوردستان دەدەن هێزەکانی پێشمەرگە لەژێر فەرمانی خۆیدا کۆبکاتەوە. هەڵبەت دەبێ سەرنجێکی وردیش بدرێتە بابەتەکانی پەیوەندیدار بە لۆجیستیك، لەوانەش پشتگیری دارایی، مرۆیی و راهێنان و کەرەستە سەربازییەکان و پێدانی دیسیپلینی پێویست بە هێزەکان، لەمەشدا وەزارەتی پێشمەرگە رۆڵێکی باڵای دەبێت.

هیچ بەشێکی یەکخستنەوەی هێزە سەربازییەکان نییە کە ئاسان بێت. بەڵام رێکخستنەوەی هێزەکان کارێکی مەحاڵیش نییە، ئەوەی دەبێ لەبەرچاو بگیرێت ئەوەیە کە هیچ میتۆدێکی بیرکردنەوە لەو پرسە نییە کە پەیوەندی بە واقیعی کرداری داینامیکە مرۆییەکانی کولتوور و سیاسەتەوە نەبێت. بۆ ئەوەی هەنگاوەکان کرداری و درێژخایەن بن، پێویستە لەگەڵ ئامانجی گشتی و هاوبەشدا بگونجێن، واتە بۆ ئەوە بن جێبەجێبکرێن و ئامرازەکانی جێبەجێکردنەکەشی لەبەردەستبن، هەروەها دەبێ جێگەی پەسندی ئەوانەبێ کە جێبەجێیدەکەن و بڕیارە لەگەڵیاندا بژین.

کاتێك باسی یەکخستنەوەی هێزەکانی پێشمەرگە دەکەین، دەبێ کۆمەڵێك رێگەچارە لەبەر چاو بگیرێن بۆ ئەوەی هێزەکانی ئێستای پێشمەرگە لەکاتی پێویستدا یەکبگرن و رووبەڕووی هەڕەشەی هاوبەش ببنەوە، بەڵام ئەم کۆبوونەوەیەی هێزەکان دەبێ شتێکبێ کە شیانی دووبارەبوونەوەی تێدابێت، بێئەوەی باڵانسی هێز لەنێوان پارتە سیاسییەکانی کورد تێکبدات. ئۆفیسی پارێزگا رێك ئەو بەستەرەیە کە دەتوانێ بۆ ئەم جۆرە لە یەکخستنەوەی پێشمەرگە یارمەتیدەر بێت. بەڵام کورد خۆی دەبێ بڕیار لەسەر ئەوە بدات ئاخۆ قبوڵی دەکات پارێزگار ئەمە بکات یان نا؟

*ئێرنی ئۆدینۆ، ژەنەراڵی خانەنشینی ئەمریکی، کە ئێستا لە ناوەندی لەندەن بۆ لێکۆڵینەوەی سیاسەت خەریکی لێکۆڵینەوەیە. ئۆدینۆ تاکە جەنەراڵی سوپای ئەمریکایە

کـه مـاوەی یـەك سـاڵ وەك راوێـژکاری جەنگیـی لـە یەکێـك لـە لیواکانـی پێشـمەرگە لـە عێـراق کاری کردبێـت.

و: رێبوار قارەمانی

له پێشمەرگەوە
بۆ سوپای نیشتمانی کوردستان

لیوای پیادە
عەبدولخالق عومەر عەبدوڵلا

وەك پێشەکی

وەك پێشەکی بەباشی دەزانم باس لە ئەزموونێك بکەم کە زۆر لە ئەزموونەکەی خۆمان نزیکە. کاتێك لە مێژووی سەربازی گەلانم کۆڵییەوە، بۆم دەرکەوت کەوا ئەزموونەکەی ئیسرائیل لە ئەزموونی خۆمان نزیکە. ئەمەش خۆی لە چۆنیەتی دامەزرانی سوپای بەرگری ئیسرائیلدا دەبینێتەوە.
کاتێك لە رۆژی 14ی مایسی 1948 بەبڕیاری نەتەوە یەکگرتووەکان سەرزەوینی فەلەستین بۆ دوو بەش دابەشکرا بەناوی ئیسرائیل و فەلەستین، سوپای بەرگری ئیسرائیل دامەزرا. دوای دوازدە رۆژ دێڤید بن گۆریۆن سەرۆکوەزیران و وەزیری بەرگری ئەوکات بڕیاری دروستکردنی سوپای بەرگری ئیسرائیلی دەرکرد. بەمەش سێ گرووپی میلیشیای کۆکردنەوە و لەچوارچێوەی ئەم سوپایەدا رێکیخستن.

ئەم سێ گرووپە میلیشیایە بریتیبوون لە:
یەك – میلیشیای هاگانا: ئەم گرووپە چەکدارییە لەساڵی 1921 دامەزرا بۆ ئەوەی بەرگری لە ئۆردووگاکانی جوولەکەنشین بکات.
دوو - میلیشیای "لیحی" کە کورتکراوەی جەنگاوەرانی ئیسرائیلە لە ساڵی 1940 دامەزراوە.
سێ – میلیشیای ئاراگۆن واتە رێکخستەی سەربازیی نەتەوەیی کە بە ئەتزێل ناسراوە. لە ساڵی 1931 لە هاگانا جیابووەوە و تاوەکو ساڵی 1948 بەردەوامبووە.
ئەم ئەزموونە بۆ ئێمەی کورد جێگەی تێڕامان و لێوردبوونەوەیە.
1 – میکانیزمی جیاکردنەوەی جەنگاوەرانی سوپا

لە ئیسرائیل لیژنەیەك بۆ هەڵسەنگاندن و پشكنینی جەنگاوەران پێكهێنرا بەوشێوەیە:
ا. كۆمەڵەی پەككەوتە و بەتەمەنەكان خانەنشینكران.
ب. كۆمەڵـەی گەنجـەكان ئەوانـەی توانـای خزمەتكردنیـان هەبـوو، لەنێـو حكومـەت و داوودەزگاكانـدا بەپێـی توانـا و پیشـەیان دامـەزران.
پ. ئـەو كۆمەڵەیـەش كـە بەسـوودبوون و لـەڕووی سـەربازییەوە لێوەشـاوە بـوون، لەریـزی سـوپاكەدا رێكخـران.
سوپای بەرگری ئیسرائیل لەم كۆمەڵەیە دامەزرێندراوە.

2- پێكهێنانی سوپای نیشتمانی كوردستان

بـۆ پێكەوەنانـی سـوپای نیشـتمانی كوردسـتان پێـش هەمـوو شـتێك پێویسـتیمان بـە دەسـتوورە. پێـش هەنـگاوی دەسـتووری زۆرجـار بڕیـاردراوە ، بـەڵام بەهـەر هۆیـەك بووبـێ بێئەنجامبـووە. دەسـتوور بەرپرسـیاران رووبـەرووی لێپرسـینەوە و دادگا دەكاتـەوە.
لە دەستووردا ئەم خالانە جێگیردەكرێن:
یەكەم: ئامانجی سوپا ئەوەیە بەرگری لە خاك، نیشتمان و گەل بكات.
دووەم: سوپا لە هەمووی پێكهاتەكانی كوردستان پێكدێ بێ جیاوازی دینی و ئەتنی.
سێیەم: دەبێ رەگەزی مێ لەنێو پێكهاتەی سوپادا جێبگرێت.
چـوارەم : دامەزراندنـی فەرمانـدەی هەنـگ بـۆ سـەرەوە بەپێـی رەزامەنـدی پەرلەمـان دەبێـت.
پێنجـەم : بەشـداریكردنی سـوپا لـە جەنـگ و جوڵاندنـی بـۆ دەرەوە بـە رەزامەنـدی پەرلەمان دەبێت.

3 – هەڵسەنگاندنی پێشمەرگەكان

بـۆ هەڵسـەنگاندنی پێشـمەرگەكانی نـاو وەزارەتـی پێشـمەرگە و پێشـمەرگەی حیزبەكانـی دیكـە پێویسـت بـەم لیژنانـە هەیـە:
یەكەم: لیژنەی باڵا كە لەوانەی خوارەوە پێكدێت:
- جێگری فەرماندەی گشتی و سەرۆك ئەركان بۆ كاروباری ئۆپەراسیۆن.
- دوو پزیشكی گشتی و پزیشكێكی دەروونناس.
- ئەفسەرێكی روكن لە كۆلێجی ئەركان بەپلەی سەرتیپ یان سەرهەنگ.
- دوو پێشمەرگەی دێرین بەمەرجێك خولی ئەفسەرییان بینیبێ و بڕوانامەیان هەبێت.
تێبینـی: جگـە لـە ئەفسـەرانی روكـن و ئەفسـەرانی دەرچـووی كۆلێجی سـەربازی كوردسـتان

و عێراق، دەبێ تێکڕای ئەفسەرانی دیکە بەبێ جیاوازی بە فیلتەری ئەم لیژنەیەدا دەربازبن.

4 – میکانیزمی هەڵسەنگاندن

هەموو هێزەکە بەبێ ئەوەی مافی کەس بخورێ بەسەر ئەم سێ بەشەدا دابەشدەکرێن:

یەکەم: گرووپی خانەنشینان: ئەم گرووپە لە بەتەمەن و پەککەوتووەکان پێکدێت.

دووەم: گرووپی دەزگاکان: ئەو کەسانەی بەپێی بڕیاری لیژنەکە سوودیان هەیە و دەتوانن بەپێی پیشە و بڕوانامەکانیان لەنێو دەزگاکانی حکومەت کاربکەن و ، دەگوازرێنەوە بۆ نێو دەزگاکانی حکومەت.

سێیەم : گرووپی سوپای تازە: ئەمانە بە گشت پلە وپایەیان بۆ سوپاکە سوودمەند دەبن.

ئەم بەشەیان دەبێ بەبێ جیاوازی پلە و پایە بەشداری لە خولەکاندا بکەن:

- فەرماندەی تیپ
- فەرماندەی هەنگ
- فەرماندەی دەستە
- فەرماندەی پەل
- ئەو ئەفسەرانەی پایەیان نییە بەشداری خولەکان دەبن.
- پلەدار و پێشمەرگەکان لە بەرێوەبەرایەتی مەشق پرۆگرامیان دەبێت.

تێبینی: هەموو ئەم خولانە بە سەرپەرشتی جێگری سەرۆك ئەرکان بۆ مەشق بەڕێوەدەبرێن.

5– ئێمە بۆخۆمان سوپامان پێ دانامەزرێت!

هێزی ئێمە جەنگاوەر و ئازان ، بەڵام بەوانە سوپا دانامەزرێت. سەرباری ئەوەی زۆر سیفەتی نەبەردی، لێهاتوویی و لێوەشاوەیی لەنێو هیزی کوردستاندا بەدیدەکرێن، ئەی بۆچی توانای پێکەوەنانی سوپامان نییە؟ دەبێ بزانین بەهۆی نەریتەکانی رابردوومان و رازیبوونمان بە نیمچە چارەسەر (انصاف الحلول) کە ئەقلیەتێکی کوشندەیە لەنێو سوپا، پێویستیمان بە هاوکارییە. میللەتان ئەوجۆرە هاوکارییەیان قبوڵکردووە و سوودیان لێ بینیوە وەك میسر.

میسر – لە جەنگی 5 ی حوزەیرانی 1967 کە بە جەنگی پێنجی حوزەیران ناسراوە، سوپاکەی شکستیهێنا. لەبەرئەوە بەرپرسیارانی میسر پەنایان بۆ یەکێتی سۆڤیەت

برد. دوای راهێنان و ڕێکخستنەوەی ئەم سوپایە، لە جەنگی تشریندا سەلماندی کەوا سوپایەکی بەتوانا و سەرکەوتووە.
یەکێتی سۆڤیەت - سوپای سۆڤیەتی پێشوو لە جەنگی پۆڵەندا لەساڵی 1921بە دۆڕاو دەرچوو. دوای ئەوە لینین بۆخۆی ڕاستەوخۆ پەیوەندی بە ئەڵمانەکانەوە کرد بۆ ئەوەی بۆ ڕێکخستنەوەی سوپای سوور بەتایبەت دەستەی ئەرکان هاوکارییان بکەن. بۆیە لە ڕۆژی 6 ی مایسی 1921 لەنێوان ئەڵمانیا و یەکێتی سۆڤیەت ڕێککەوتنی بازرگانی واژۆکرا. بەڵام نێوەڕۆکی سەرەکی ڕێککەوتنەکە سەربازی بوو کە بەهۆی ڕێککەوتنی ڤێرسای، ئەڵمانەکان گوشارێکی زۆریان لەسەر بوو، بۆیە بەبازرگانی ناوزەدکراوە.
ئەڵمانەکان بەهۆی ئەم ڕێککەوتنەوە گەلێك هەنگاوی گەورەیان نا وەك دروستکردنی کارگەی بەرهەمهێنانی فڕۆکە، تانك، تۆپ و زرێپۆش و چەکی قورس. لە بەرامبەریشدا سۆڤیەتییەکان سوودیان لەم ڕێککەوتنە وەرگرت و دەستەی ئەرکان و سیستەمی سەربازی خۆیان ڕێکخستەوە.
پێدەچێ ئەڵمانەکان لەڕووی سەربازییەوە تواناکانیان لەبرەودا بێت. دەشێ هەرێمی کوردستانیش سوود لە ئەزموونی ئەڵمانیا وەربگرێت، چونکە ئەوان ئامادەییان پیشانداوە کەوا هاوکاری هێزی پێشمەرگەی کوردستان بکەن. هەروەها دەستەی ئەرکانی ئەڵمانی لەسەر ئاستی جیهان بە یەك لە باشترینەکان لەقەلەمدەدرێت. ئەم دەستەیە لەڕووی تاکتیکەوە ڕەنگە ورد نەبن، بەڵام لەڕووی ئیدارە و پلانسازی و دیسپلینی سەربازییەوە بە باشترین لەقەڵەمدەدرێت.
ئێمەش دەتوانین سوود لەم تایبەتمەندییانەی سوپای ئەڵمانیا وەربگرین و لەگەڵ تایبەتمەندییەکانی خۆمان موتوربەی بکەین. ئەگەر ئەوە بێتەدی، ئەوە دەتوانین سوپایەکی تۆکمە دابمەزرێنین.

6 - میکانیزمی دامەزراندنی سوپای نیشتمانی

ئەم سێ پایەیەی کەوا لە خوارەوە باسیان دەکەین، کلیلی سەرکەوتنی سوپاکانی جیهانە چ لەکاتی جەنگ و چ لەکاتی ئاشتی. ئەم سێکوچکەیە بریتین لە:
یەکەم: سەرۆك ئەرکان دەبێ:
- کاری فەرماندەی لەشکر یاخود سەرۆك ئەرکانی لەشکری بۆ ماوەی لانیکەم ساڵێك بە سەرکەوتوویی کردبێت.
- هەڵگری بڕوانامەی دکتۆرا لە بوارێکی دەرەوەی سەربازی بێت.
دووەم: جێگری سەرۆك ئەرکان بۆ ئۆپەراسیۆنەکان بێت. بە مەرجێك فەرماندەیی فیرقە

یان سەرۆك ئەركانی فەیلەقی بۆ ماوەی زیاتر لەساڵێك بەسەركەوتوویی كردبێت.
سێیەم : جێگری سەرۆك ئەركان بۆ كاروباری ئیدارە و میرە بە مەرجێك ئیدارە و میرەی فەیلەق یان فیرقەی بۆ ماوەی زیاتر لە ساڵێك بە سەركەوتوویی كردبێت.
پاش هەڵبژاردنی ئەم سێ پایەیە دەبێ لەگەڵ هەریەك لەوانە ئەفسەرێكی روكنی ئەڵمانی هەبێ كە بەپێی تایبەتمەندی كارەكە (كە كەمتر لە دوو ساڵ نەبێ)، كارەكانیان بە راوێژی رۆژانە لەگەڵ ئەفسەرە ئەڵمانییەكە بەرێوەببەن. ئەگەر ئەفسەرەكەی لای خۆمان رێگری بكات، دەبێ دەستبەجێ لابدرێت، چونكە كاری سەربازی ئەمڕۆ زانستە.

7 – ئەكادیمیای جەنگ
ئەركی ئەم ئەكادیمیایە پێگەیاندنی فەرماندە و ئەفسەری سەربازی لەسەر ئاستی هەنگ، تیپ و لەشكرە. دەبێ هەموو فەرماندەی فەوجەكان پاش دوو ساڵ لە ئەركیان، خولی فەرماندەی لیوا ببینێت. هەروەها فەرماندەی لیوا دەبێ خولی سەركردە ببینێت. هەموو ئەفسەرانی لیوا روكن دەبێ بۆ خولی فەرماندەیی گشتی ئامادەبكرێن.

8 – كۆلێجی ئەركان
نابێ بەبێ ئەم مەرجە خوێندكار وەربگیرێت:
دەبێ هەموو خوێندكارێك فەرماندەی دەستە و پەل بووبێ و سەركەوتووانە ئەركەكانی تەواوكردبێت ، ئەوجا وەردەگیرێت.

9 – فێرگەی پیادە و چەكی پیادە
ئەركی سەرەكی فێرگەی پیادە ئەمەیە:
- ئامادەكردنی كادیر بۆ فەرماندەیی پەلی پیادە.
- نوێكردنەوەی زانیارییەكان بۆ فەرماندەیی پەلەكان.
- خولی چەكی تازەی پیادە بۆ ئەفسەرەكان.

10 – فێرگەی تانك
- ئامادەكردنی فەرماندەی یەكەی زرێپۆش
- ئامادەكردنی فەرماندەی پەل
- خولی جۆراوجۆری تانك و زرێپۆش بۆ پلەداران
11 – فێرگەی تۆپخانە

دەستەبەرکردنی گشت تایبەتمەندییەکانی یەکەی تۆپخانە بۆ ئەفسەرانی پلەدار هەر یەکەو بەپێی پلە و تایبەتمەندی خۆی.

12 - فێرگەی ئەندازیاری سەربازی

ئامادەکردنی ئەفسەر و پلەدار بۆ بەشە تایبەتییەکانی پیشەی ئەندازیاری سەربازی

13 - فێرگەی پلەداران

ئەمە فێرگەیەکی گرنگە بۆ ئەوەی پێشمەرگەکان بۆ ئاستی پلەداری رابهێنێت و نموونەی سەرکردە و فەرماندەی لێهاتوو، بەتوانا و کارامە باربهێنێت. بۆیە دەبێ جەخت لە بارهێنانی وەك فەرماندە و سەرکردە بکرێتەوە.

دەبێ بزانێ ئەرکی دوای ئەم ئەرکەی ئێستای چییە.

دەبێ ئەم فێرگەیە بناخەی سەربازی راستەقینە دابنێت.

- سەردەستەی بەتوانا
- مامۆستای مەشقی بەتوانا

14 - فێرگەی پیشەی کارگێڕی و خزمەتگوزاری

ئامادەکردنی ئەفسەری پلەدار بۆ:

- گواستنەوە
- لۆجستیك
- کارگێڕی
- مووچە
- مووزیك
- دیسیپلین و ئینزیبات

15 - فێرگەی جەنگ بۆ لەشکرەکان

ئەم فێرگەیە لەژێر فەرمانی فەرماندەی لەشکر دەبێ و پەیوەندی بە بەڕیوەبەرایەتی مەشقەوە دەبێ و بەپێی بۆچوونی فەرماندە، دەبێ خول لە فێرگەکان بکرێتەوە و لە ئاستی مەشقی هەموو یەکەکان بکۆڵرێتەوە. هەروەها دەبێ ئاستی مەشقی یەکەکان بپشکنرێت و هەڵبسەنگێندرێن.

16 - بنکەی مەشق لە پارێزگاکان

- پارێزگای دهۆك
- پارێزگای هەولێر
- پارێزگای کەرکووك
- پارێزگای سلێمانی
- پارێزگای هەلەبجە
- ئیدارەی گەرمیان

17 – نەخۆشخانەی پێشمەرگە لە پارێزگاکانی:
- دهۆك
- هەولێر
- کەرکووك
- سلێمانی
- هەڵەبجە
- ئیدارەی گەرمیان

تێبینی: دەبێ دەرگامان بەڕووی هەر هاوکارییەك بۆ چەك و تەقەمەنی و مەشق کراوەبێت.

بەڵام کاتێك سوپای نیشتمانی کوردستان پێکەوەدەنێین دەبێ جەخت لەم خاڵانە بکەینەوە:
- هەر سێکوچکە گرنگەکەی سوپا:
سەرۆك ئەرکان
جێگری ئۆپەراسیۆن
جێگری ئیدارە
- مامۆستایانی کۆلێجی ئەرکان
- مامۆستایانی کۆلێجی سەربازی
- مامۆستایانی فێرگەی ئەفسەران
باشترە ئەمانە ئەڵمان بن.
- خوێندکاری ئەرکان و کۆلێجی سەربازی بنێردرێنە ئەڵمانیا
- پێکەوەژیانی فەرماندەی لیوا و فەوجەکان: بەپێی توانا لەگەڵ فەرماندە ئەڵمانەکان ڕێکبخرێن و لەرووی جەنگ و لۆجستیکەوە رابهێندرێن.
- دەبێ گشت مانۆڕەکان بەسەرپەرشتی کۆلێجی ئەرکان بن.

- ئەفسەرانی لێهاتوو لەهەموو ئاستەکان پاداشتدەکرێن و بەپێی سەرپێچییەکانیان سزادەدرێن.
- ئەگەر کەسەکان چەك و تەقەمەنی خۆیان لەدەرەوەی ئامانج بەفیڕۆبدەن، سزادەدرێن.
- ساڵانە لەسەر ئاست و جۆرە سەربازییەکان پێشبڕکێ ڕێکدەخرێت.
- یەکەی جەنگی، پشتیوانی و خزمەتگوزاری بۆ تۆکمەکردنی پێگەی سوپا ڕۆڵی یەکلاییکەرەوەیان
هەیە.

سوپا و دەوڵەت
هێزی سەربازی کوردستانی عێراق

د.ستانیسلاڤ ئیڤانۆڤ

لەگەڵ پەیدابوون و دەرکەوتنی دەوڵەت، سوپا بووە جێگەی بایەخ و گێڕانی ڕۆڵێکی یەکجار گرنگ وەك یەكێك لە سەرەکیترین دامەزراوە دەوڵەتییەکان.

مێژوو شایەتی زۆر نموونەیە کە سوپا چۆن بووەتە یارمەتیدەر و هۆکاری دامەزراندنی زۆر دەوڵەتی نوێ و ئیمپراتۆریا لە مێژوودا و لاوازبوون و لەنێوچوونی سوپا بووەتە هۆکاری لە نێوچوونی دەوڵەتەکەش و نەتەوەکانیش بوونەتە ژێردەستە یاخود هەر بەیەکجاری لەنێوچوون.

باشترین و ڕۆشنترین نموونەش کە ڕۆڵێکی گرنگ و ماناداری سوپایان لەکۆندا گێڕاوە ئەوە دەتوانین بڵێین ڕۆم و یۆنانییە کۆنەکان بوون.

فەرماندەکان پۆستە باڵاکانی دەوڵەتیان بەڕێوەدەبرد، دواتر دەبوونە ئیمپراتۆر و حاکمی شارو شارۆچکە و ناوچەکانی دیکەی شوێنی نیشتەجێبوونی دانیشتووان.

بۆ بەرگریکردن لە دەسەڵاتی خۆیان و پاراستنی سنووری دەوڵەتەکانیان، پێویستبوو لەسەر فەرمانڕەواکان بەردەوام فۆکس و چاودێری ورد بخەنە سەر سوپاکەیان و گرنگی تەواوی پێبدەن.

سوپای عەشایری عەرەبی (شەڕکەرە ئیسلامییەکان) ڕۆڵێکی یەکلاییکەرەوەیان لە دامەزراندنی خەلافەتی ئیسلامی - عەرەبی گەورە لە رابردوودا گێڕاوە.

فەرماندە و مێرخاس و پاڵەوانی دیاری کورد سەلاحەدینی ئەیووبی بۆ هەمیشە چووە نێو مێژووی ڕۆژهەڵاتی نێوەڕاستەوە کە توانی بۆ ماوەیەکی کاتی هەموو موسڵمانانی جیهان ڕێکبخات و کۆیانبکاتەوە و ڕێگە لە هێرش و داگیرکاری کریستیانەکان بۆ سەر سووریا و میسر بگرێت.

دەتوانین بڵێین، سوپای تورکیا لەسەردەمی مستەفا کەمال ئەتاتورکدا نەك تەنیا توانی سەربکەوێ لە رووبەڕووبوونەوەی دووژمنە دەرەکییەکانیدا، بەڵکو رۆڵێکی گرنگیشی لە ژیانی سیاسی وڵاتدا گێڕا و خۆی وەك گەرەنتی سەقامگیری کۆمەڵایەتی - سیاسی تورکیا پێناسەکرد.
ئەمڕۆ هێزە چەکدارەکانی زۆربەی وڵاتانی جیهان ئەو ئەرکە جێبەجێدەکەن بۆ پشتگیریکردن و لەکاتی پێویست بۆ بەرپەرچدانەوەی توندوتیژییە دەرەکییەکان و دەبنە گەرەنتی دەستکارینەکردنی سنوورەکان و یەکێتی و سەروەری خاکی دەوڵەتان، دانیشتووان و هاونیشتمانیانی خۆیان لە هێرشە دەرەکییەکان دەپارێزن.

ئەرك و جەوهەری سەرەکی کارە ناوخۆییەکانی هێزە چەکدارەکان بەرگریکردنە لە دەستنووسی دەستووری وڵات کە یاساکان هەڵبژێردراوی خەڵکن بۆ دەسەڵاتی سیاسی، بۆ ئەوەی هاریکاری خەڵکی پێبکەن لەکاتی سەرهەڵدانی ئاژاوە و توندوتیژی بەکۆمەڵ لەوکاتانەی کارەساتی سرووشتی و بارودۆخی لەناکاو دێنەپێشەوە.
لە زۆر لە وڵاتانی جیهان هێزە چەکدارەکان لە ژیانی سیاسی بەشداریدەکەن و لە هەڵبژاردن و گشتپرسییەکاندا دەنگدەدەن و دەبنە پاڵنەری کاندیدەکانیان بۆ ئۆرگانەکانی دەسەڵاتی یاسادانان لە هەموو پلەکان و شوێن و ئۆرگانەکانی دیکە.
سوپا بە خۆبەخشی و ئازادانە کە دەسەڵاتیان سنووردارە لەڕووی مافە سیاسییەکانیان، بەبێ جیاوازی مومارەسەی ئەو هەڵوێستە سیاسییە روون و دیاریکراوە بۆ سەرجەم پارت و رێکخراوە کۆمەڵایەتییەکان دەکەن.
رەنگە خۆتێهەلقورتاندنی سەربازی لە سیاسەتدا ببێتە هۆی بەرزبوونەوە و قوڵبوونەوەی ناجێگیری بارودۆخی ئەو وڵاتە و وڵاتانی دیکەش بەگشتی. بەتایبەتی کاتێك حکومەت دەسەڵاتی کۆنترۆڵکردنی بارودۆخەکە لەدەستدەدا و وادەردەکەوێت ناتوانێ چارەسەرێکی گونجاو و ئاشتیانە بۆ دانیشتووانی خۆی لەژێر چاودێری یاسا و رێنماییە دەستوورییەکان بدۆزێتەوە.
بەرزبوونەوەی ئاستی گەندەڵی ئیداری لە دەسەڵاتدا، تایفەگەری، خێڵەکی و تەنانەت تیرەگەری تەحدای سوپا دەکەن و دەبنە رێگر بۆ سەر بەرقەرارکردنی ئەو دیسپلینەی بۆ بەرێوەبردنی وڵات پێویستە.
نموونەیەکی نەرێنی: کاتێك دەوڵەت و سوپا هەڵوەشانەوە و بوونە هۆی بەهاری عەرەبی، ئەوکاتە تەنیا هێزە چەکدارەکان لە میسر نەیانهێشت کار بگاتە شەڕی ناوخۆ بە بەردەوامبوونی حوکمی ئیسلامی سیاسی ئیخوانییەکان.

هەندێك لـە هێـزە چەکـدارەکان بەشـێوەیەکی نـوێ و پراکتیکـی لەنێـو میللەتـدا بـۆ سـەرکەوتنی حکومەتـی مەدەنـی پشـتگیری نوخبـە و رۆشـنبیران دەکـەن.
یەکێك لـە هۆکارەکانی هاندانـی نیگەرانییەکانـی سـوپا دژی حکومـەت کەموکـوڕی لـە سیسـتەمی ئابـووری و لایەنـی مـادی هیـزە چەکدارەکانـە. هەروەهـا هـۆکاری نەژادپەرسـتی و تووندـڕەوی ئایینـی و نەتەوەیـی، ئاورنەدانـەوە و کەمتەرخەمـی دەسـەڵات بـۆ کێشـەو گیروگرفتەکانـی سـوپا و گـەل بەگشـتی کاریگەریـان هەیـە.

کاریگەرییـە نێگەتیـڤ و خراپـەکان بـۆ سـەر مۆراڵـی سیاسـی سـوپا لەوانەیـە ببێتـە هـۆی بەشـداریکردنی سـوپا لـە کاری حیـزب و ڕێکخـراوی کۆمەڵایەتـی و بزووتنـەوە سیاسـییەکان و دواتـر کاریگـەری بخاتـە سـەر خەباتـی سیاسـی و ململانێـی نێـوان پـارت و گرووپـە کۆمەڵایەتییـەکان بـۆ گەیشـتن بە دەسـەڵات و کاریگەرخسـتنە سـەر کۆمەڵگە بەگشـتی. هەر لەبەرئـەوەش لـە دەوڵەتـە دیموکراتییەکانـدا کاری سیاسـی پـارت و بزووتنـەوە سیاسـییەکان لەنێـو سـوپادا قەدەغـە دەکرێـت و ناهێڵرێـت ڕێکخـراو لەنێـو سـوپادا دروسـتبکەن و بەکاریانبێنـن بـۆ مەبەسـتی تووندتوتیـژی لـە ناکۆکییـە سیاسـییەکان و پێکهێنانـی هێـزی چەکـداری تایبـەت بەخۆیـان.
لـە بنەمـای دیموکراسـییەتدا مۆدیلێکـی تایبەتـی کۆنترۆڵکردنـی مەدەنـی هەیـە بـۆ سـەر هێـزە سـەربازییەکان کـە دەبێتـە پاڵنـەری بێمـەرج بـۆ داننـان بـە هێـزە چەکدارییـە پلەبـەرزەکان لەنێـو دەسـەڵاتی سیاسـی مەدەنیـدا.
سـوپا بـۆ بەهێزبوونـی دەوڵـەت ئەرکێکـی تایبەتمەنـد و گرنگـی لەئەسـتۆدایە. هەروەهـا بـۆ پارێزگاریکـردن لـە کەسـایەتی و کۆمەڵـگە، دواتریـش دەوڵـەت لـە مەترسـی و هەڕەشـەی ناوخۆیـی و دەرەکیـش دەپارێزیـت و دەبێتـە بەشـێکی گرنـگ لـە گـەل. لـەو دەوڵەتانـەی لـە چەنـد نەتـەوە و ڕەگـەزی جیـاواز پێکدێـن، بـۆ نموونـە ڕوسـیای فیـدراڵ و ولایەتـە یەکگرتووەکانـی ئەمریـکا کـە ژن و پیـاو، سـەرجەم نەتـەوە، ئاییـن و ئەتنۆسـە جیـاوازەکان بەشـدارن و هیـچ جـۆرە جیاوازییـەك لـەڕووی ئـەرك و مافیانـەوە لەنێـو سـوپادا نییـە، هەموویـان لـە ئـەرك و مافـدا یەکسـانن و بـە هاوبەشـی پارێـزگاری لـە بەرژەوەندییـە باڵاکانـی وڵات دەکـەن. تەنانـەت سـوپا خەڵکەکـە یەکدەخـات بـۆ خزمەتـی وڵات و ئامانجـە هاوبەشـەکانیان.
دەبـێ لـەڕووی ئـەم پرەنسـیپانەوە، سـوپای کوردسـتانی عێـراق دابمەزرێندرێـت. دەبـێ لەنێـو هێزەکانـی پێشـمەرگە سـەرجەم دانیشـتووانی هەرێمـی کوردسـتان خزمەتبکـەن بەبـێ جیـاوازی ڕەگـەز، ناوچـە، نەتـەوە، ئاییـن، گـرووپ و ئەتنـۆس و خێڵـە جیـاوازەکان

بـە هەمـان مـاف و ئەركـی یەكسـان، تەنانـەت دەبـێ كـوردی موسـڵمان، ئێـزدی، ئەرمەنـی، ئاشـووری، توركـمان، عەرەبـی سـوننە و شـیعە و هتـد. خزمـەت بكـەن.
هێزەكانـی پێشـمەرگە لەهـەر چـوار پارێـزگای كوردسـتانی عێراقـدا تۆماركـراون(هەولێـر، سـلێمانی، دهـۆك و هەڵەبجـە). لـە ناویانـدا پێشـمەرگەی خۆبەخـش و خەڵكـی وڵاتانـی ئەوروپـا و دەوڵەتانـی دیكـەی جیهانیـش هـەن .
خۆنەویسـتان بـۆ خزمەتـی سـوپا پەیمانیـان بەخۆیـان داوە. هیزەكانـی پێشـمەرگە بەشـێوەیەكی زۆر مەردانـەو چـاو نەترسـانە شـەڕ دژی داعـش دەكـەن، لـە شـەڕ و پێكدادانەكانـدا نـەك تەنیـا توانییـان دژ بـە داگیركردنـی ئـەو ناوچانـەی راسـتەوخۆ دەكەونـە خاكـی كوردسـتانی عێراقـەوە بوەسـتنەوە، بەڵكـو زۆر ناوچـەی دیكـەی وڵاتیـان لـە دەسـتی داعـش رزگاركـرد كـە نەدەكەوتنـە سـنووری هەرێمـی كوردسـتانەوە.

هێـزە شـەڕكەرە كوردییەكانـی عێـراق لـە شـەڕە یەكلاییكەرەوەكانـی كوردسـتانی سووریاشـدا بەشـداریانكرد لـە تەنیشـت براكانیـان دژ بـە داعـش وەسـتانەوە لـە ناوچەكانـی كۆبانـێ .
بەپێـی دەسـتووری عێـراق، هەرێمـی كوردسـتان خاوەنـی هێـزی سـەربازی خۆیەتـی. هێزەكانـی پێشـمەرگە ئەركەكانـی خۆیـان جێبەجێدەكـەن و سـنوورەكانی وڵات لەگـەڵ توركیـا و ئێـران دەپارێـزن بـە ناونیشـانی هێـزی پاسـەوانی سـنوور. لـە هەولێـر وەزارەتـی كاروبـاری پێشـمەرگە دامـەزراوە و تـەواوی ئەركەكانـی تایبـەت بـە پێشـمەرگە لەئەسـتۆ دەگرێـت هـەر لـە پێداویسـتی داراییـەوە بگـرە تاوەكـو دابینكردنـی چـەك، تەقەمەنـی، فێـركاری و راهێنانـی سـەربازی و تـەواوی پێداویسـتییەكانی دیكـەی هێـزی سـەربازی .
ئێسـتا هێزەكانـی پێشـمەرگە نزیكـەی 200 هـەزار كـەس دەبـن بـە هێـزی پیـادە و هێـزە ئامادەكانـەوە. ئەمـە جگـە لـە چەكـی قـورس و سـتراتیژیی وەك تانـك، زرێپـۆش، تـۆپ، هاوەن و چەكـی دژی فڕۆكـە كـە لەنێـو هێـزی پێشـمەرگەدا هـەن و خراونەتـە خزمەتـی سـوپاوە. دەسـەڵاتی بەغـدا زۆر كـەم هـاوكاری و پشـتگیری سـەربازیی هێزەكانـی پێشـمەرگە دەكات بـۆ ئامادەكـردن و نوێكردنـەوەی سـوپا بـە چەكـی مۆدێـرن بـۆ شـەڕ و بەرپەرچدانـەوەی هەڕەشـەكان. بـەڵام لەگـەڵ ئەوەشـدا ئـەم هێزانـە لـە شـەڕی تیرۆریسـتانی داعشـدا سـەركەوتنی گـەورە و بەرچاویـان بەدەسـتهێناوە و پێشـانی جیهانیانـداوە كـە هـەم لـەڕووی شـارەزایی و لێهاتوویـی ئامادەن و هـەم لـە بـواری چـەك و بەكارهێنانیـان دژ بـە دووژمـن.
ژمارەیەكـی زۆر لـە شـەڕكەری كـورد و فەرمانـدە باڵاكانـی سـوپا لەلایـەن هێزەكانـی وڵاتانی بیانـی و نێودەوڵەتییـەوە راهێنانیـان پێكـراوە. ئەمـە جگـە لـەو دەسـكەوتی گـەورە، زانیـاری و شـارەزایی زۆر كـە وەك دەسـكەوت لـە شـەڕەكاندا بۆیـان ماوەتـەوە. ئاسـتی بـەرزی

پێشـەیبوونی هێـزە چەکـدارە کوردییـەکان نـەك تەنیـا جیهادییەکانـی شـۆك کـرد، بەڵکـو دەسـەڵاتی بەغداشـی بـە هەمـان شـێوە شـۆك کـردووە. هەروەهـا کۆمەڵگـەی نێودەوڵەتـی لەوباوەڕەدایـە کـە کـورد پارێـزەری شارسـتانی ئێمەشـن لـە دەسـت ئـەم تاعونـەی سـەدەی 21 کـە داعشـە.

هێزەکانـی پێشـمەرگە بـەو نێوبانـگ و قوربانیدانـە زۆرەی لەپێنـاو ئـەو ناوچانـەی کـە پێشـتر خەلکەکـەی کەوتبوونـە ژێـر پەلامـاری جیهادییەکانـەوە جیادەکرێنـەوە . هەروەهـا بـەو هەڵسـوکەوتە جوامێرانـە لەئاسـت دانیشـتووانی ئـەم ناوچانـەوە هەیانـە.

قۆناخێکـی گونجـاو بـۆ دامەزراندنـی سـوپای کـوردی لەژێـر سـایەی یـەك هێـزی یەکگرتووی پێشـمەرگە لەهـەردوو هێـزی پارتـی و یەکێتـی سـەریهەڵداوە. هـەردوو سـەرکردەی دیـاری کـورد مەسـعود بارزانـی و جـەلال تاڵەبانـی توانییـان تاڕادەیەکـی زۆر بەسـەر کێشـەیەکی چارەسـەرنەکراودا زاڵبن و زۆربـەی هێـزەکان لەژێـر سەرپەرشـتی وەزارەتـی پێشـمەرگە و یـەك فەرمانـی وەزارەت کۆبکەنـەوە چ وەك هێـزی سـەربازی و چ وەك هێـزی ئاشـتی.

هـەوڵ بـۆ ئـەوە دەدرێـت ئـەم هێزانـە لـەکاری حیزبـی دووربخرێنـەوە و لەژێر چاودێـری هێـزی پێشـمەرگەدا یەکبخرێـن و ببنـە بەشـێك لـە بەرژەوەندییـە نەتەوەییـەکان.

سـەبارەت بـە تۆمـار و ناونووسـکردنی هێـزی سـەربازی پێشـمەرگە هـەروەك لەسـەرەوە ئامـاژەم پێکـرد، هەمـوو هاونیشـتمانییەکی عێراقـی دانیشـتووی هەرێمـی کوردسـتان یاخـود ناوچـە جێناکۆکـەکان دەتوانـن بـە ئاسـانی ببنـە سـەرباز لەنـاو ریزەکانـی هێزی پێشـمەرگەدا خزمـەت بکـەن. زۆربـەی زۆری ئەندامانـی پەرلەمـای هەرێمـی کوردسـتان لەگـەڵ ئـەوەن کـە خزمەتـی سـەربازی بکرێتـە زۆری بـۆ ئـەوەی زیاتـر بـە دامەزراوەیـی بکرێـت و ببێتـە سـوپایەکی نەتەوەیـی و نیشـتمانی. جێگـەی ئاماژەپێکردنـە لەکاتـی رووبەڕووبوونـەوە و تێکۆشـان دژی داعـش، چەنـد هێـز و بەتالیۆنێکـی پێشـمەرگە لـە عەرەبـی سـوننە و کـوردە ئێزدییـەکان دروسـتکراون.

لەگـەڵ ئـەوەی تائێسـتا کەموکـوڕی و ناتـەواوی لـە گۆڕینـی پرۆسـەی نانیزامـی و شـەڕی پارتیزانـی سـوپای کوردسـتانی عێـراق بـۆ هێزێکـی چەکـداری مۆدێـرن هەیـە، بـەڵام خەڵکـی هەرێمـی کوردسـتان دەتوانـن بەوپـەڕی بـاوەڕەوە لەسـایەی هێـزی پێشـمەرگەوە سـەیری داهاتـووی کوردسـتان بکـەن.

ئەمـرۆ سـوپای هەرێمـی کوردسـتان لـە زۆر رووەوە لـە سـوپای عێـراق باشـتر و جیاوازتـرە. سـوپای عێـراق لـە هاوینـی 2014 کاتێـك لەبـەر چەنـد هـەزار جیهادییـەك ئـەو هەمـوو چـەك و جبەخانـە گەورەیەیـان فڕێـدا و هەڵاتـن، لێکهەڵوەشـایەوە و چاوترسـاوبوون و

کاریگەریشـیان خستەسـەر بەشـێکی زۆری کوردانـی ناویـەوە بـۆ ئـەوەی بێنـە ریـزی هێزەکانـی پێشـمەرگەوە. جێگـەی ئاماژەپێکردنـە بەشێکیشـیان هـەر لـە نێـو سـوپای عێراقدا مـاون و قارەمانانـە دژبـە جیهادییـەکان دەجەنگـن.

جەنـەڕاڵ ئەنـوەر حەمەئەمیـن، لـە هێـزی ئاسـمانی عێراقـی بـە فڕۆکـەی ئێـف 16 نزیکـەی 150 مووشـەکی ئاراسـتەی داعـش کـردووە. فڕۆکەوانـی کـوردی تەمـەن 31 سـاڵ، خەڵکـی هەولێـرە کـە یەکـەم کـەس بـووە لـە عێـراق کـە فڕۆکـەی مۆدیـل نـوێ و هاوچـەرخ بـە ئاسـماندا هەڵفڕێنێـت. بـۆ ئـەوە لـە ئەمریـکا نزیکـەی پێنـج جـار خولـی بینیـووە. لـە چاوپێکەوتنێکـی رۆژنامەڤانیـدا لەگـەڵ تـۆڕی میدیایـی رووداو دا باسـی توانـا و شـارەزایی خـۆی لەنێـو هێـزی ئاسـمانی عێراقیـدا کـردووە.

بەشـێوەیەکی گشـتی سـەربازانی کـورد بـە بـەرزی ورە، بـەرزی ئاسـتی شـارەزایی شـەڕ، یەکڕیـزی و یەکگرتوویـی، بوێـری و ئامادەییـان بـۆ قوربانیـدان لەپێنـاو سـەرکەوتن بەسـەر دوژمنـدا جیادەکرێنـەوە. هەروەهـا پێشـمەرگە لەکاتـی هـەر هێرشـێکی دووژمنکارانـە بـۆ سـەریان، ئازایانـە بەرگـری لـە نیشـتمان و گەلەکەیـان دەکـەن. دواتـر ئـەوەی پێـوەی سـەربەزرن و مایـەی شـانازییە کـە لـەڕووی بـەرزی ئاسـتی تەسـامح، حـەز و ئـارەزوو بـۆ پێکەوەکارکـردن لەگـەڵ هەمـوو هێـزە ناوخۆیـی و دەرەکییـەکان لـە بەرژەوەنـدی هەمـوو جیهـان و هەرێمـی کوردسـتان، لـە سـوپای عێـراق جیادەکرێنـەوە.

پێشـمەرگە پـەروەردەی دەسـتی پاڵـەوان و سـەرکردەی بزووتنـەوەی رزگاریخـوازی کـورد مـەلا مسـتەفای بارزانییـە و هەوڵـدەدەن لەسـەر سـۆز و وەفـاداری، نەمـری و نەریتـە مەردانەکانــی بەردەوامـبن.

دەتوانیـن وا لێکیبدەینـەوە گشتپرسـی سـەربەخۆیی هەرێمـی کوردسـتان دواییـن هەنـگاوی پراکتیکییـە بـۆ دروسـتکردنی دەوڵەتـی کـوردی و دەشـبێتە هاریـکار بـۆ گەیشـتن بـە هێـزی چەکـداری نیشـتمانی.

■ ستانیسلاڤ، دکتۆرای لە زانستە مێژووییەکان هەیە و توێژەری سەرەکی زانستییە لە سەنتەری ئاسایشی نێودەوڵەتی لە پەیمانگەی جیهانی ئابووری و پەیوەندییە نێودەوڵەتیەیکان ، واتە ئەکادیمیای زانستی رووسیا.

سەروەری دەوڵەت و
هێزە چەکدارەکانی کوردستان

مامەند رۆژە

بەرایی

پرۆسەی بنیاتنانی دەوڵەت لە هەرێمی کوردستان خەریکە بەشێنەیی قۆناخ و وێستگەکانی خۆی تەیدەکات. لەگەڵ ئەمەش هێشتا ئەم پرۆسەیە کرچوکاڵە و کەموکورتی زۆری پێوە دیارە. لێرەدا دەمودەست لەگەڵ ئەو راستییەدا رووبەڕوو دەبینەوە کەوا پرسی پێکەوەنانی دەوڵەت لە کوردستان راستەخەوخۆ پەیوەندی بە رۆحی سەروەری و سەروەریخوازییەوە هەیە کە بەدرێژایی سەدان ساڵە تێکەڵ بە ئەفسانە و رۆحی حەماسەت ئامێزی کورد بووە.

رۆحی سەروەریخوازیش هەمیشە لە لوولەی تفەنگی ئەو جەنگاوەرانەوە خۆی نیشانداوە کە لەپێناو دەستخستنی سەروەری جەنگاون و گیانیان بەختکردووە. ئەم جەنگاوەرانە وەچە بە وەچە بەرگرییان لە خاك و خەڵك کردووە و بوونەتە نوێنگەی ئیرادەی سیاسی بۆ چەسپاندنی سەروەری.

لە نیوەی دووەمی سەدەی پێشووشەوە بە فەرمی ناوی هێزی پێشمەرگەی کوردستان لە هێزی ئەم جەنگاوەرانە نراوە. بۆیە پێشمەرگە لەگەڵ ناوی کوردستان ئاوێتەبووە و بووە بە دوانەی راستەقینەی. ئەمڕۆ هێزی پێشمەرگەی کوردستان ئەزموونی تێکشاندن و دەرپەراندنی داعشی بەسەرکەوتوویی دەربازکردووە و بووەتە هێزێکی کارامە و جەنگدیدەی پڕ ئەزموون. لێرە رووبەڕووی ئەم پرسیارە دەبینەوە گەلۆ ئەم هێزە دەتوانێ پرۆسەی بنیاتنانی دەوڵەت کامڵبکات و بەرگری لە سەروەری کوردستان بکات؟

هەروەها دەپرسین گەلۆ سەروەری چییە و بە کەڵکی چیدێت و چۆن دەقۆزرێتەوە؟

دیسان دەپرسین گەلۆ پەیوەندی چەمکی سەروەری بە هێزە چەکدارەکانەوە چییە؟

سەروەری چۆن پێناسەدەکرێت؟

سەروەری وەك توخمی سەرەکی پێکهێنەری دەوڵەت، چەندین رەهەندی جۆربەجۆری لێدەکەوێتەوە. هەروەها گەلێك سیفەت و تایبەتمەندی لەخۆدەگرێ کە خوێندنەوە و توێژینەوەیان بۆ پێناسەکردنی بازنەی چەمکسازی دەوڵەت پێویستە. دەشێ تایبەتمەندییە سەرەکییەکانی سەروەری بەوشێوەیەی خوارەوە پۆلێنبکرێن:

یەکەم، سەروەری "دەسەڵاتێکی حقوقی"یە. وشەی دەسەڵات لێرەدا بەواتای سەلاحیەت، نفوز و هێزە. ئەو دەسەڵاتەی کە سەروەری دەقۆزێتەوە، پشت بە بیرۆکەیەکی حقوقی دەبەستێ و لەڕووی چەسپاندنی رێسا حقوقییەکانیشەوە خاوەن سەلاحیەتە، واتە رەوایی رەهای هەیە.

دووەم، سەروەری دەسەڵاتێکی سەرەکییە. واتە دەوڵەت سەروەری خۆی لە هیچ دەسەڵاتێکی دیکە وەرنەگرتووە، وابەستەی هیچ دەسەڵاتێکی لەخۆی باڵاتر نییە و سەروەری بەناوی هیچ دەسەڵاتێکی دیکەوە بەکارناهێنێت. لەمڕووەوە دەوڵەت سەلاحیەتەکان و رێسا قانونییەکانی خۆی بەئیرادەی سەربەستی خۆی دیاریدەکات. بەپێی ئەم دیدە جگە لە سەروەری دەوڵەت ، سەروەری هیچ دەسەڵاتێکی دیکە سەرەکی نییە بەڵکو لاوەکییە.

سێیەم، سەروەری "باڵاترین دەسەڵاتە". ئەمە ئەنجامی ئەو بنەمایەیە کە پێیدەڵێن سەروەری دەسەڵاتی سەرەکییە. کاتێك دەوڵەت سەروەری خۆی دەخەبتێنێ، ئەوە سەر بە هیچ دەسەڵاتێکی لەخۆی بەرزتر نییە. چەندی لەسەرووی خۆیەوە هیچ دەسەڵاتێکی باڵاتر نابینێ، ئەوە لە ناوخۆی وڵاتیشدا هیچ دەسەڵاتێکی رکابەر یاخود تەریبی نییە.

چوارەم، سەروەری "دەسەڵاتێکی بێ قەیدو مەرج"ە، چونکە نە لە دەرەوە هەڵقوڵیوە و نە لە هیچ رێسایەکی پێشتر لەخۆیشیەوە.

وشەی سەروەری سەرەتا لەسەدەی هەڤدەیەمەوە لە ئەوروپا بەکارهێنراوە. لەکاتی ململانێی هێز لەنێوان کڵێسە، پادشا و دەرەبەگەکاندا، سەرەنجام دەرەبەگەکان بوونە هۆی گەڕانەوەی پادشاییە ناوەندییەکان و بەگشتی رێگەیان لەبەردەم پەیدابوونی دەوڵەتی نەتەوەیی کردووەتەوە. سەرەتا زانای فەرەنسی جان بودان سەبارەت بە دەستەواژەی سەروەری گوتوویەتی "سەروەری بریتییە لەو دەسەڵاتە باڵایەی کە بێئەوەی لەرێگەی قانوونەوە کەمبکرێتەوە، بەسەر دانیشتووانی وڵاتدا دەسەپێندرێت". بەقسەی بودان سەروەری دەسەڵاتێکی بێسنوور و رەهایە. سەروەری تاکە، پارچەناکرێ

و ئاڵوگۆڕیــش ناکرێـت.
بەوجـۆرە پادشـاییەکانی ئەوروپـا دوای سـەرکەوتنیان بەسـەر دێرەکانـدا نـە لەسـەرەوەی خۆیـان لـەدەرەوە و نـە لـە نـاوەوەی وڵاتەکانیـان سـەروەری هیـچ دەسـەڵاتێکیان نەپەژرانـدووە. بۆیــە سـەدەی هەژدەیـەم بووەتـە سـەدەی سەرخسـتنی ئازادییـەکان. لەوسـاوە هەمیشـە ئـەو دروشـمە دووبارەکراوەتـەوە کـە "سـەروەری بـێ شـەرت و مـەرج هـی میللەتـە". ئیـتر لـەوەوە سـەروەری تەنیـا بەرگـی گـۆڕاوە و نێوەرۆکـی وەك خـۆی ماوەتـەوە و لـە پادشـاوە بـۆ خەڵـك گوێزراوەتـەوە، واتـە تەنیـا خاوەنـی گۆڕیوەتـەوە. لـە بەیاننامـەی مافەکانـی مـرۆڤ و هاونیشـتمانیان کە لەپاش سـەرکەوتنی شۆڕشـی فەرەنسـا لە 1789 بڵاوکراوەتـەوە، بـاس لـە "سـەروەری نەتەوەیـی" و "لێکجیاکردنـەوەی دەسـەڵاتەکان" کـراوە. بەوجـۆرە سـەروەری نەتەوەیـی وەك یەکێـك لـە بنەمـا سـەرەتاییەکانی دەوڵەتـی مۆدێرنـی لێهاتـووە.
سـەبارەت بـە سـەروەری دووجـۆر چەمکسـازی فەرەنسـایی و ئەڵمانـی لـە ئـارادان. بۆچوونـی فەرەنسـایی ریشـەکەی بـۆ حقوقـی رۆمـان دەگەڕێتـەوە، بەگوێـرەی چەمکـی فەرەنسـایی: سـەروەری توخمێکـی زۆرەملـی دەوڵەتـە. دەوڵـەت و سـەروەری یـەك شـتن. سـەروەری دەسـەڵاتێکی رەهایـە کـە هیـچ هێزێکـی باڵاتـر و رکابـەر قبوڵنـاکات . چەمکـی کلاسـیکی ئەڵمانیـش پەیوەنـدی بـە پێکهاتـی فیـدراڵ و کۆنفیدراڵـی ئەڵمانـەوە هەیـە و لەمـەوە هەڵقـوڵاوە.
ئـەم چەمکـە بەپێچەوانـەی چەمکـە فەرەنسـییەکە، کەسـایەتییەکی رەهـای نییە. سـەروەری فەرمـان و ئیـرادەی هـەرە باڵایـە، بـەڵام رەهـا نییـە بەڵکـو رێژەییـە. لەگـەڵ پاراسـتنی نێوەڕۆکەکـەی، دەشـێ سـنوور و بازنەکانـی بەرتەسـك یاخـود بەرفراوانبکرێتـەوە. ئـەم نێوەڕۆکـەش "سـەلاحیەتی سـەلاحیەتەکان"ە. واتـە بریتییـە لـەو سەربەسـتییەی کـە دەوڵەت بتوانـێ خۆسـەری (خۆبەڕێوەبـەری) دەوروبـەری لەگـەڵ مـاف و بەرپرسـیارێتییەکانی بـە ئیـرادەی خـۆی دابەشـبکات. بەوشـێوەیە بـۆی هەیـە بەشـێك لـە سـەروەری خـۆی بەدەوروبـەری بسـپێرێت. ئـەو هێـزەی کـە خـاوەن سەربەسـتییەکی وایـە، ئـەوە خـاوەن سـەروەرییە.
بەگوێـرەی ئـەو بۆچوونـە هاوچەرخـە تازانـەی کـە سـەبارەت بـە سـەروەری خراونەتـەڕوو: ئەگـەر دەوڵـەت خـاوەن کەسـایەتی مەعنـەوی و قانونـی نەبـێ، ئـەوە ئـەو دەوڵەتـە خاوەنـی چەمکـی سـەروەریش نییـە کـە پەیوەسـت بـە کەسـایەتی خـودی دەوڵەتەکەیـە. بەوجـۆرە سـەروەری:
بریتییـە لـەو سـەلاحیەتەی کـە بابـەت و سـنوورەکانی دیاریکـراوە و لەگـەڵ رێسـا بابەتییـە

قانونییەکانیشدا وێکدێتەوە. واتە سەروەری جگە لە هێزی فیکری قانونی هیچ شتێکی دیکە نییە. بەودووایییانەش سەروەری سیاسی و سەروەری قانونی لێك جیاکراونەتەوە. سەروەری سیاسی دەسەڵات پێناسەدەکات و سەروەری قانونیش سەلاحیەتی سەربەستی لەبازنەی رێسا حقوقییەکاندا پێدەبەخشێت.
راستییەکەی هیچکات سەروەری دیاردەیەکی رەها نەبووە و نییە. لەم سەردەمە تازەیەشدا سەروەری دەوڵەت، بە پێشکەوتنی دیموکراسی و مافەکانی مرۆڤەوە کۆتوبەندکراوە و لەژێر کاریگەری هۆکارە ناوخۆیی و هۆکارە دەرەکیەکانیشدا هەتا دێ سنووردار دەکرێت . لە بواری قانونی نێودەوڵەتیشدا چەمکی سەروەری رێك بە هاوتا و هاوواتای چەمکی سەربەخۆیی بەکاردەهێنرێت. ئەمەش دوو مانای هەیە:
یەکەمیان: کاتێك دەوڵەت سەربەخۆیە ئەوە دەسەڵاتی هیچ هێزیکی دیکە قبوڵناکات.
دووەمیان: ئەم سەروەرییەی دەوڵەت سنوورداره و تەنیا بۆی هەیە لە بازنەی سنوورەکانی خۆیدا بیچەسپێنێت. سەروەری دەوڵەتان لە قانونی نێودەوڵەتیدا رێگەی بۆ قبوڵکردنی ئەم بنەمایانەی خوارەوە کردووەتەوە:
بنەمای یەکسانی سەروەری دەوڵەتان، بنەمای دەستوەرنەدان لەکاروباری ناوخۆییان، بنەمای سەروەری هەمیشەیی لەبەکارهێنانی سەرچاوە سرووشتییەکان.
بەشێوەی نەریتی دەوڵەتی نەتەوەیی: پشت بە سەروەری دەوڵەت و سەروەری نەتەوەیی دەبەستێت. لە قانونی نێودەوڵەتیشدا ئەمە بە سەربەخۆیی دەوڵەتان لێکدەدرێتەوە. لەگەڵ ئەمەش بەپەرەسەندنی رێکخراوە نێودەوڵەتییەکان، پەرەسەندنی رێکخراوە ناوچەییەکان و ئەو پێشکەوتنانەی لەبواری پاراستنی مافەکانی مرۆڤ و بەجیهانیبوونەوە هاتوونەتەکایەوە، سەروەری رەهای دەوڵەت لەناوخۆی وڵات بەهۆی چاودێریکردنی مافەکانی مرۆڤەوە، خەریکە دەبێتە "سەروەری مەرجدار". ئەمە سەربەخۆیی نێودەوڵەتانیشی کردووەتە "وابەستەیی بەرانبەر"ی دەوڵەتان.
لەگەڵ ئەم گۆڕانکارییانەش دیسان دەوڵەتەکان یاریزانی سەرەکی پەیوەندییە نێودەوڵەتییەکانن.
هەروەها بەجیهانیبوونیش کاریگەری لە سەروەری سیاسی و ئابووری وڵاتان کردووە، بەڵام هەر ئەمە نەیتوانیوە سەروەری قانونیان هەڵبوەشێنێتەوە. لەبەرئەوە تائێستاش بنەمای سەروەری نەتەوەیی لە شوێنی خۆیدا ماوەتەوە. لەلایەکی دیکەشەوە هێزە گەورە سەرمایەداری و ئیمپریالییەکان ئەو هۆکارە ناوخۆیی و دەرەکیانە کە سەروەری وڵاتان بەرتەسکدەکەن ، لەدژی ئەوانیدیکە دەقۆزنەوە.
ئەو نرخ و بەهایانەشی کە ئەم دەوڵەتانە دەیسەپێنن، لەلایەك لێپرسینەوە لە سیستەم

پێشدەخات، لەلایەکیدیکەشەوە خودی ئەم چەمکە پاراستنی سەروەری نەتەوەیی دەستەبەردەکات. واتە لە عەرفەی سەردەمێکدا دەژین کە سەروەری نەتەوەیی لەڕێگەی هۆکارە ناوخۆیی و هۆکارە دەرەکییەکانەوە هەتا دێ بازنەکانی بەرتەنگ دەبێتەوە، بەڵام لەگەڵ ئەمەش هێشتا سەروەری نەتەوەیی ئەلتەرناتیڤێکی وای نییە و چەمکی چەمکەکانە.

سازوکاری دەسەڵاتی نەتەوەیی

دەسەڵات بریتییە لە مافی فەرمانڕەوایی بەسەر خاك و هاونیشتمانیاندا . ئەم دەسەڵاتەش دەبێ ئازاد و سەربەخۆبێ و مل بۆ هیچ دەسەڵات و هێزێکی بیانی دیکە دانەنوێنێت. دەوڵەت خاوەن چەمکی سەروەرییە، لەکاتێکدا حکومەت سەرچاوەی سێ پایەی حوکمە، واتە: دەسەڵاتی قانوندان، دادپەروەری و جێبەجێکردن. بەوجۆرە حکومەت ئەو دەستەیە پێکدەهێنێ کە ئەو گەلاڵانە پیادەدەکات کە دەوڵەت بە سێ دەسەڵاتەکەی دەدات.

پەیوەندییەکانی نێوان دەوڵەت و حکومەت، حکومەت و هاونیشتمانیان ، هاونیشتمانیان لەگەڵ یەکتر و سێ پایەی دەسەڵاتیش لەگەڵ یەکتر، لە بەڵگەنامەیەکی نەتەوەییدا ڕێکدەخرێت کە پێیدەگوترێت "دەستوور". دەستوور پەیمانێکی کۆمەڵایەتی یاخود گرێبەستێکە لەنێوان پایەکانی حکومەت و خەڵك کە ئەرك و مافەکانی هەموولایەکی تێدا تۆماردەکرێت. دەستوور چەند شێوەیەکی بۆ پەسەندکردن هەیە:

دەستوور هەیە بەشێوەی عورف لەنێوان دەسەڵات و هاونیشتمانیاندا کاری پێدەکرێت بێئەوەی هیچی لێ نووسرابێت. دەستووریش هەیە کە لەلایەن ئەنجوومەنی نەتەوەیی یاخود پەرلەمانی وڵاتانەوە دیاریدەکرێت. هەندێك نموونەی دەستووریش هەن کە شالیار یاخود فەرمانڕەوا بۆخۆی دیاریدەکات. باشترین جۆری دەستووریش ئەوەیە کە لە ڕێگەی گشتپرسییەوە خەڵك ڕاستەوخۆ بۆخۆیان دەنگی پێدەدەن.

دەوڵەتی سەربەخۆی نەتەوەیی ڕەهەندی سیاسی و ستوونی وڵاتە و وەك سەرخان بە نوێنەرایەتی خەڵك و خاك ئەرکەکانی جێبەجێدەکات. دەوڵەت لە سێ بەشی سەرەکی پێکدێت:

یەکەم، ڕێکخراوی دەوڵەتە کە لە دەزگا سیاسی، ئیداری، خزمەتگوزاری و تەکنیکییەکان پێکدێت و خۆی لە سێ دەسەڵاتی قانوندانان، دادپەروەری و جیبەجێکردندا دەبینێتەوە.
دووەم، فەرمانڕەوایان کە لە ڕێگەی دەزگاکانی دەوڵەتەوە هێزی سیاسی دەچەسپێنن و ئیرادەیان بەسەر هاونیشتمانیان و فەزاو شوێنە جوگرافییەکاندا دەسەپێنن.

سـێیەم، قانـون، زاگـۆن، ڕێسـا و ڕێنماییـەکان کـە شـێوەی پیادەکردنـی هێـزی سیاسـی فەرمانڕەوایـان دیاریدەکـەن.
دەسـەڵاتی نەتەوەیـی لـە دنیـای جیهانگەرایـی ئەمـڕۆدا، بەگوێـرەی پێناسـە کلاسـیکییەکان پێناسـەناکرێت . هەروەهـا لـەوە زیاتریـش بەپێـی دەسـەڵاتی سـەربازی نەتـەوەکان هەڵناسـەنگێندرێت . گەلێـك دەسـەڵاتی سـەربازی هەبـوون کـە هێـزی چەکـداری زەوینـی، ئاسمانی، دەریایـی و ئەتۆمیـان هەبـووە، کەچـی لەبەرئەوەی پشـتیان بە ئیرادەی نەتەوەیی واتـە دیموکراسـی، سیسـتەمی ئیـداری دانامیـك و ئابـووری تەندروسـت نەبەسـتووە، ئـەوە سـەرنگون بـوون.
ئـەوەی ئێسـتا بـە دەسـەڵاتی نەتەوەیـی دەناسرێـت ، بریتییـە لـە توانـای میللـەت بـۆ پیادەکردنـی ئیـرادەی نەتەوەیـی خـۆی لەنـاوەوە و دەرەوەی سـنوورەکانی. ئەمـەش بـەوە دێتـەدی کـە ئـەو میللەتـە ئامـرازی قانونـی، سیاسـی، ئابـووری و بەتایبەت بەرگری پێویسـتی دەستخسـتبێت . ئـەم دەسـەڵاتە نەتەوەییـەش لەرێگـەی سیسـتەمی سیاسـی دیموکراتیانـە، ئابـووری پێشـکەوتوو ، هێـزی بەرگـری لێهاتـووەوە بەدیدێـت کـە توانـای دەسـتەبەرکردنی هاوتەرازیـی هێـزی ناوچەیـی پێویسـتی هەبێـت.
دەسـەڵاتی نەتەوەیـی بریتییـە لـە کۆکردنـەوەی ئیـرادەی خەڵـك لـەلای دەوڵـەت کـە بەشـێوەی گواسـتنەوەی هێـزی دەنگدانـی خەڵـك بـۆ دەوڵـەت لەرێگـەی ئالیەتـی هەڵبژاردنـەوە دێتەکایـەوە. دەسـەڵاتی سیاسـی گرنگتریـن مەرجـی بوونـی دەوڵەتـە کـە لەرێگـەی پەیوەندییـە کۆمەڵایەتییەکانـی کۆمەڵگـەوە پێکدێـت. ئـەم هێـزە لـە رێگـەی دەزگاکانـی حکومـەت و لەلایـەن فەرمانڕەوایانەوە بە زۆر شـێوەی جۆربەجـۆر پیادەدەکرێت . دەوڵەتـەکان دەسـەڵاتی سیاسـی بـۆ پاراسـتنی وڵات و گەیشـتن بـە ئامانجـە نەتەوەییـەکان بەکاردەهێنـن . ئەمانـە پێیانوایـە دابینکردنی ئـازادی ، دادگەری کۆمەڵایەتی ، خۆشـگوزەرانی ، ڕێکخسـتنی پەیوەندییەکانـی هاونیشـتمانیان ، دەسـتەبەرکردنی ئاسایشـی نەتەوەیـی و ڕێکخسـتنی پەیوەندییـە نێونەتەوەییـەکان لەپێنـاو بەرژەوەندییـە نەتەوەییەکانـدا ئەرکـی سـەرەکیانە.
هەمـوو دەوڵەتێکـی نەتەوەیـی هەوڵـدەدا بـە گوێـرەی توانسـتی خەڵـك ، خـاك و سیسـتەمی سیاسـی هێـزی نەتەوەیـی بەرهەمبێنێـت . هەروەهـا تێدەکۆشـن لـە ڕێگـەی پیادەکردنـی سـتراتیژی نەتەوەییـەوە، هێـزی نەتەوەیـی وڵات لەپێنـاو ئامانـج و بەرژەوەندییە نەتەوەییەکانـدا بقۆزنـەوە.
بەپێـی ئـەوەی باسـکرا، دەتوانیـن بێژیـن دەسـەڵاتی نەتەوەیـی ڕاسـتەوخۆ لەلایـەن حکومەتـەوە تەمسیل دەکرێـت . حکومـەت رووخسـاری بەرجەسـتەی دەوڵەتـە. حکومـەت

بریتییە لەو دەزگا سیاسیانەی کە لە ئاپۆڕای کارگێڕ و بەڕێوەبەرانی سیاسی وڵات پێکدێت.
ئەم کۆمەڵە یان لەلایەن سەرۆکی حکومەتەوە دیاریدەکرێن، یاخود بۆ خولێکی دیاریکراو هەڵدەبژێردرێن . حکومەت دەستەی بەڕێوەبەرانی سیاسی وڵات دەگرێتەوە کە لە ترۆپکی دەسەڵاتی جێبەجێکردنی سیستەمی حوکمدان.
بەوجۆرە حکومەت ئامرازی راستەوخۆی پیادەکردنی سەروەرییە. حکومەت لە رێگەی وەزارەتەکان ، دەزگا و بەڕێوەبەرێتییەکانییەوە سەروەری ناوخۆیی و دەرەکی خۆی دەچەسپێنێت. وەزارەتەکانیش لەسەر ئاستی محەلی لە رێگەی بەڕێوەبەرایەتییەکانەوە ئەم سەروەرییە بۆ خوارەوە شۆڕدەکەنەوە.
گرنگترین رواڵەتی سەروەری نەتەوەییش بریتییە لە دەسەڵاتی دادوەری و دەزگاکانی ئاسایش و بەرگری، واتە هێزە چەکدارەکان . دەسەڵاتی دادوەری لە رێگەی دیوانی باڵا، دادگای دەستووری و دادگا جۆربەجۆرەکانەوە باڵادەستی دەوڵەت دەستەبەردەکات . کاتێك بەشێوەی راستەوخۆ باسی ئامرازەکانی سەروەری نەتەوەیی دەکەین ، ئەوە بەرەورووی چەمکی ئاسایش و ئاسایشی نەتەوەیی دەبینەوە. ئاسایش بە پێناسەیەکی کورت بریتییە لە خۆرزگارکردن لە هەڕەشە زیانبەخشەکان . ئاسایش لەڕووی بابەتییەوە واتای نەهێشتنی هەڕەشە بەرانبەر بە دەسکەوت و بەها خۆماڵییەکان دەدات . واتە کاتێك ئاسایش بەرقەرارە کە چیتر نیگەرانی لەدەستدانی بەها و دەستکەوتەکان لەئارادا نەمێنێت.
ئاسایشی نەتەوەییش بریتییە لە توانایی رەواندنەوەی هەڕەشە دەرەکییەکان کە لە دژی ژیانی سیاسی و نەتەوەیی ناو وڵات دەکرێن . ئاسایشی نەتەوەیی بریتییە لە بوونی هەلومەرجی پاراستنی وڵات لە نفوزی هێزە نەیارەکان.
چەمکی ئاسایش چەندین بەهای نەتەوەیی لەخۆدەگرێت. ئەمانە بریتین لە:
بەرگریکردن لە مانەوەی سیاسی دەوڵەت و خاکی وڵات، دەستەبەرکردنی ئاسایشی تاك و کۆمەڵ، رەخساندنی هەلی پێویست بۆ خۆشگوزەرانی ئابووری ، دابینکردنی هاوئاهەنگی لەنێوان پێکهاتەکانی گەل لە گرووپە ئەتنییەکانەوە بگرە تاوەکو ئایین و ئایینزاکان. ئەم رەهەندانەش بە پلەی یەکەم لەلایەن هێزە چەکدارەکان و دەزگاکانی هەواڵگری و دادگاکانەوە بەدیدێن.
هەروەها لەرێگەی دەزگا ئەمنییەکانیشەوە ئەم باڵادەستییە بەشێوەیەکی راستەوخۆ پیادەدەکرێت. کاتێك ئەمە بۆ ئاستی کرداری ورد دەکەینەوە، ئەوسا رەهەندێك دێتەپێشەوە کە هێزە چەکدارەکان دەینوێنن. ئەم هێزانەش هەر لە هێزەکانی بەرگری

نیشـتمانییەوە (سـوپا) بگـرە تاوەکـو هێزەکانـی ئاسایشـی ناوخـۆ و هێزەکانـی پۆلیـس و دەزگای هەواڵگـری نیشـتمانی بـە پلـەی جۆربەجـۆر هەوڵی سـەپاندنی سـەرورەی نەتەوەیی دەدەن.
ئیـتر ئـەم هێزانـە ئامـرازی راسـتەوخۆ، بەرهەسـت و کاریگـەری پیادەکردنـی سـەروەری دەوڵەتـن کـە لـە رێگـەی چالاکـی جۆربەجـۆرەوە ئامرازەکانـی سـەروەری نەتەوەیـی لەنـاوەوە و لـە دەرەوەی سـنوورەکانی وڵاتـدا تەمسـیل دەکـەن.
کەوابـوو سـەروەری نەتەوەیـی لـە دەسـتووری وڵاتـەوە دەسـتپێدەکات کـە بنەماکانـی دەوڵـەت پێناسـە دەکات . لەوێشـەوە بـە پایەکانـی دەسـەڵات واتـە قانونـدانـان، دادوەری و جێبەجێکردنـدا دەربازدەبێـت تاوەکـو دەگاتـە حکومـەت .
حکومتیـش لـە رێگـەی وەزارەت و دەزگا و بەڕێوەبەرایەتییەکانییـەوە ئـەم سـەروەرییە بـۆ ئاسـتی قوڵایـی محەلـی شـۆڕدەکاتەوە . لێرەشـەوە رەهەنـدی ئاسایشـی نەتەوەیـی خـۆی نمایشـدەکات . ئاسایشـیش راسـتەوخۆ لـە رێگـەی ئامرازەکانـی زەبروزەنگـەوە خـۆی نیشـاندەدات . بۆیـە ئەرکەکـە بەشـێوەی راسـتەوخۆ لـە رێگـەی دەزگای هەواڵگـری نیشـتمانی و هێـزە چەکدارەکانـەوە (هێزەکانـی بەرگـری نیشـتمانی، هێزەکانـی ئاسایشـی ناوخـۆ و هێزەکانـی پۆلیـس) بەرگـی کردەیـی دەپۆشـێت.
واتە یەکەمین و گرنگترین دەزگا کە سەروەری دەچەسپێنێ هێزە چەکدارەکانن.

هەرێمی کوردستان: سەروەری و هێزە چەکدارەکان

خوێندنـەوەی چەمکـی سـەروەری لـە هەرێمـی کوردسـتان تارادەیـەك مـرۆڤ رووبـەڕووی گرفتـی میتـۆدی دەکاتـەوە، چونکـە لـە هەرێمـی کوردسـتان دەکـرێ بەپێـی دوو رەهەنـدی ئەرێنـی و نەرێنـی چەمکـی سـەروەری شـیبکرێتەوە. ئێسـتا ئەگـەر لـە دۆخـی هەرێمـی کوردسـتان وردببینـەوە، ئـەوە چەنـد ئەنجامێکـمان بـۆ دەردەکەوێـت:
لـەڕووی ئەرێنییـەوە دەتوانیـن بێژیـن بەڵـێ لە کوردسـتان بەتایبـەت لەم دە ساڵەی دواییدا تاوەکـو دێـت رەهەنـدەکان و ئامڕازەکانـی پیادەکردنـی سـەروەری بـەرەو زیادبـوون دەڕۆن. هەرێمـی کوردسـتان بەفەرمـی یەکەیەکـی فیدراڵییـە کـە لەنێـو فیدراسـیۆنی عێراقدایـە . کاتێکێـش دۆخەکـەی دەپێویـن، ئـەوە بـەو ئەنجامـە دەگەیـن کـە ئـەوەی لـە کوردسـتان هەیـە سـنوورە باوەکانـی فیدراڵـی دەربـازدەکات و بگـرە سـەر بـۆ کۆنفیدراڵیـش دەکوتێـت! ئێسـتا هەرێمـی کوردسـتان لەگـەڵ ئـەوەی بـە حیسـاب لەنێـو فیدراڵـی عێراقدایـە، بـەڵام بەکـردەوە زۆربـەی ئـەو دەسـەڵاتانەی بەنیوەچڵـی هـەن کـە دەوڵەتێك هەیەتی . بەشـێوەی

بەرچاو سەروەری ناوخۆیی هەیە و بەردەوامیش سەروەری دەرەکیشی زیاد دەکات . ئێستا دراوی هاوبەش نەبێ کە بەشێوەیەکی یەکلاییکەرەوە هەرێمی کوردستان بە عێراقەوە دەبەستێ، ئەوە هەرێمی کوردستان کەمترین ئامرازی پێکەوەبەستنی لەگەڵ بەغدا هەیە.

هەرێمی کوردستان توخمە سەرەکییەکانی بەدەوڵەتبوونی هەیە. واتە خاکی هەیە، خەڵکی هەیە و بەشێوەی نیوەچڵیش سەروەری هەیە. هەروەها هەرێمی کوردستان بەنیوەچڵیش بێت، هەرسێ پایە سەرەکییەکەی دەوڵەتیشی هەن: دەسەڵاتی قانونданان (پەرلەمان)، دەسەڵاتی دادوەری (دادگاکان) و دەسەڵاتی جێبەجێکردن (حکومەت).

جا ئەگەر ئاوڕ لە رەهەندە نەرێنییەکانی بدەینەوە، دەتوانین بێژین:

سەروەری لە هەرێمی کوردستان سەروەرییەکی پچڕ - پچڕە. سەروەرییەکی لێکترازاوە. لەلایەك هەرێمی کوردستان هەرچەند دەسەڵاتی کردەیی بەسەر خاك و خەڵکی ناوچە کوردستانییەکانی دەرەوەی هەرێمی کوردستاندا دەشکێ، بەڵام دەسەڵاتی فەرمی بەسەر ئەو خەڵك و خاکەدا ناشکێت.

ئەم بەشە لە خاك و خەڵکی کوردستان بەفەرمی سەروەری حکومەتی عێراق دەیانگرێتەوە کە بە هاوبەشی لەگەڵ سەروەری نیوەچڵی حکومەتی محەلی پارێزگاکانی نەینەوا و، سەلاحەددین ئەگەر هەیە لە ئایندەدا دەسەڵاتی هەرێمی کوردستان لەو ناوچانە رووبەڕووی تەحەدای شێلگیر بکەنەوە.

ئێستا لەو ناوچانەدا بەکردەوە هەست بە جۆرێك لە پێکداهەڵپژانی سەروەری و ئامرازەکانی دەسەڵات دەکرێ کە ئەگەر لەم ساڵانەی پێشماندا بەلادا نەخرێت ، ئەوە وەك بۆمبابەکی نەتەقیوە و هەرسات ئەگەری تەقینەوەی دەبێت، چونکە سوپای عێراق و حەشدی شەعبی بەڕێوەن.

حکومەتی هەرێمی کوردستان بەپێی دەستووری هەمیشەیی عێراق، پێگەیەکی فەرمی و نیوەجێگیری هەیە. هەرێمی کوردستان نیزامێکی سیاسی ئاڵۆسکاوی هەیە کە بەشێنەیی بەرەو گەشەسەندنی سیاسی ملدەنێت. بەپێی ناسنامەی فەرمی، سیستەمی سیاسی هەرێمی کوردستان سیستەمێکی کۆماری، پەرمانی و دیموکراتییە کە بەشێك لە کۆماری فیدراڵی عێراق پێکدەهێنێت.

بەکردەوە هەرێمی کوردستان هێشتا دیار نییە چ جۆرە سیستەمێکی هەیە و ناتوانرێ بگوترێت کە پێناسەی سیستەمی سیاسی هەرێمی کوردستان چییە. بەفەرمی سیستەمێکی پەرلەمانی و دیموکراتییە، بەڵام بەکردەوە سیستەمێکی دووبەندی سیاسییە کە لەگەڵ ئەوەی فرەیی سیاسی و فەرهەنگی دەستەبەرکردووە، بەڵام هێشتا زۆری

ماوه بۆ ئەوەی دیموکراسی تێدا بچەسپێت.
سیستەمی سیاسی لە هەرێمی کوردستان سیستەمێکی ئاوتۆریتاری (دەسەڵاتگەرایی) نەرمە کە خەرمانەیەك لە فرەیی سیاسی - کولتووری دەوریداوە. واتە هێشتا کوردستان لە قۆناخی گوزەردایە و پێدەچێ تاوەکو دیموکراسییەکی سەقامگیر وێستگەیەکی مێژوویی مابێت.
لە هەرێمی کوردستان سێ توخمی دەوڵەت واتە خاك، خەڵك و سەروەری بەدیدەکرێن، بەڵام نیوەی خاك و خەڵکەکەی کێشەی لەسەرە. ئەمە وایکردووە کە توخمی سەروەری هەرێمی کوردستانیش بەنیوەچڵی ببیترێت. هەروەها هەرێمی کوردستان پایەکانی دەوڵەت واتە دەسەڵاتی قانوندانان، دەسەڵاتی دادوەری و دەسەڵاتی جێبەجێکردنی هەیە، بەڵام دوو دەسەڵاتی قانوندان و دادوەری بەحوکمی سیستەمە سیاسییەکەی، بەزۆری لەژێر کاریگەری دەسەڵاتی جێبەجێکردندان.
دەسەڵاتی جێبەجێکردنیش تائێستا لەژێر هەژموونی کارای دوو حیزبی سیاسیدایە. هەر ئەم حیزبسالاریە وایکردووە کە ئامرازەکانی پیادەکردنی سەروەریش واتە هێزەکانی پێشمەرگە، هێزەکانی ئاسایشی ناوخۆ و هێزەکانی پۆلیس لەگەڵ دەزگاکانی هەواڵگری، لەکۆنترۆڵی دوو حیزبی باڵادەستدا بن.
کەوابوو هێشتا قۆناخی قانونسالاری و دەزگاسالاری لە هەرێمی کوردستان زۆری ماوە. هۆیەکەشی ئەوەیە کە بۆ نموونە هێزە چەکدارەکان کە ئامرازی زەبروزەنگن و زەبری رەوا دەنوێنن و بەزۆریش رووخساری سەرەکی چەسپاندنی سەروەری نەتەوەیین، تائێستاش لە ململانێ سیاسییە ناوخۆییەکانی هەرێمی کوردستاندا بێلایەن نین و بەسوودی لایەنێك یان دووان خۆیان یەکلاییدەکەنەوە.
هەروەها ئەم هێزانە تائێستاش نەبوونەتە دەزگای نیشتمانی کە سەر بە حکومەت بن ، بەڵکو دەزگای حیزبین و سەر بە دوو حیزبی سیاسی باڵادەستن. ئەو دوو حیزبەش تاوەکو ئەمڕۆ ئامادەنین هەژموونی خۆیان لەسەر هێزە چەکدارەکان کۆتایی پێبێنن. کاتێك ئەمە نەیێتەدی ئەوە چەمکی سەروەری لە هەرێمی کوردستان بە نوقسانی لەدایکدەبێت.
ئەم نەخۆشییە ئەوەتا خەریکە رۆژئاوای کوردستانیش دەگرێتەوە. لەوێش لەژێر بیانووی ئەوەی بوونی دوو هێزی چەکدار و فرەیی سەربازی بۆ پرسی نەتەوەیی مەترسیدارە و هەمیشە ئەگەری شەڕی ناوخۆیی دەخولقێنێ، بەشێنەیی خەریکن کۆی سیستەمی سیاسی دەکەنە تاکحیزبی.
هۆیەکەشی ئەوەیە بەپێچەوانەی ئیدیعای ئەوان، هێزە چەکدارەکان تائێستاش بەپێی

ئایدیۆلۆژیای تاك لایەنێكی سیاسی باردەهێنرێن و ئەم هێزانە ئەجێندای یەك گرووپی سیاسی پیادەدەكەن و لە ململانێ سیاسییەكانیشدا بێلایەن نین و هەركات هەست بە مەترسی لەسەر لایەنە سیاسییەكەی خۆیان بكەن، ئەوە بەسوودی ئەو لایەنە لە كردەوەی تیرۆركاریش ناپرینگێنەوە.
بۆیە ئەمڕۆ لە هەرێمی كوردستان دوو هێزی پێشمەرگەی تەریب، دوو هێزی ئاسایشی ناوخۆی تەریب، دوو هێزی پۆلیسی تەریب و دوو دەزگای هەواڵگری تەریبمان هەن. پرسەكەش و خەمەكەش لێرە ئەوەیە كە ئەم دووبەندی و ئەم هێزە هاوتەریبانە زیان بە كۆی سەروەری هەرێمی كوردستان دەگەیێنن، چونكە ئەمە بەكردەوە سەروەری دابەشدەكات.
لەو رووەوە كێشە سەرەكییەكانی هەرێمی كوردستان ئەمانەن:
یەكەم، هەرێمی كوردستان سەروەری پچڕ - پچڕی هەیە و ناوچەكانی بوونەتە دوو كەرتی دەرەكی . بەشێك لە كەرتە دەرەكییەكەی تائێستاش بەفەرمی لەلایەن عێراقەوە كۆنترۆڵدەكرێت.
دووەم، كەرتە ناوخۆییەكەشی بەكردەوە بەپێی قەڵشی جیۆسیاسی شەڕی ناوخۆیی بەسەر دوو زۆنی سەوز و زەرددا دابەشبووە. ئەم قەڵشە لەگەڵ ئەوەی ئەوە چەند ساڵێكە ئیرادەیەكی تۆكمە بۆ نەهێشتن و یەكخستنەوەی هەیە، بەڵام هێشتا وەك خۆی ماوەتەوە.
بەمانایەكیش سەروەری هەرێمی كوردستان لەڕووی ناوخۆییشەوە پارچەبوونێكی كزی بەخۆیەوە دیوە. ئەمەش كاریگەری باڵادەستی حیزبی و شەڕی ناوخۆییە كە پێدەچێ بەئاسانی نەسڕدرێتەوە.
سێیەم، لە زۆر ناوچەی كوردستانی دەرەوی هەرێمی كوردستاندا سەروەری تێكەڵبووە و هەم هەرێمی كوردستان دەیەوێ سەروەری خۆی بسەپێنێ و هەم عێراقیش. ئەمەش گرفتەكان چەندقات لەسەر یەكتر كەڵەكەدەكات . سەروەریش لە رێگەی هێزە چەكدارەكانەوە دەچەسپێندرێت.
پێویستە هەرێمی كوردستان لەم بوارانەدا بەشێوەی پەیژەیی هەنگاو بنێت:
یەكەم، دەبێ ئەولەویەتی ستراتیژی یەكەمی هەرێمی كوردستان لەڕووی سەروەرییەوە ئەوەبێ كە لە رێگەی هێزە چەكدارەكانەوە دەسەڵاتی خۆی بەسەر خاك و خەڵكی ناوچە كوردستانییەكانی دەرەوەی هەرێمی كوردستان بسەپێنێ و بیخاتەوە سەر قەڵەمڕەوی خۆی.
دیارە ئەمەش زۆر رێكاری سیاسی، دیپلۆماسی، قانونی و تەنانەت سەربازیشی

دەوێت. هەروەها دەبێ کۆتایی بە زۆنەکانی زەرد و سەوز بهێنێ و یەك کوردستانی خاوەن سەروەری یەکپارچە پێکەوەبنێت. ئەمەش بەپلەی یەکەم لە رێگەی هێزە چەکدارەکانەوە دەکرێت.
دووەم، لە رێگەی هێزە چەکدارەکانەوە سەروەری ناوخۆییش بسەپێنێ و کۆتایی بە زۆنەکانی سەوز و زەرد بهێنێت.

کۆبەند: پرۆسەی دەوڵەتسازی و هێزە چەکدارەکان

ئایندەی جیۆپۆلیتیکی کوردستان پەیوەندی بە وەرگۆڕانەکانی هەرێمی کوردستانەوە هەیە. تانوپۆی جیۆسیاسی گشت کوردستان لە هەر لایەکییەوە بۆی بنۆڕی، ئەوە هەمووی لە هەرێمی کوردستان تێکهەڵکێش دەبنەوە. بۆیە لە هەرێمی کوردستان چ بقەومێ، ئەوە بە ئەرێنی و نەرێنی لە پارچەکانی کەناردا دەنگدەداتەوە.
یەکێك لەو گۆڕانانەی کە پێدەچێ لە ئایندەی نزیکدا بێتەکایەوە، پرسی جاڕدانی دەوڵەتی سەربەخۆی کوردستانە کە وەك بوومەلەرزەیەك سەرانسەری کوردستان و تەنانەت سەرتاسەری رۆژهەڵاتی نێوەڕاستیش دەلەرزێنێ.
هەرێمی کوردستان پایەکان و توخمە پێویستەکانی بۆ جاڕدانی دەوڵەتی سەربەخۆ هەیە، بەڵام پێویستە ئەوەش بزانین کە ئەم توخمانە نوقسان و ناتەواون. لەبەرئەوە پێویستە هەرێمی کوردستان لەئاستانەی پرۆسەی بەدەوڵەتبوونیدا ئەم هەنگاوانەی خوارەوە بنێت:
لەڕووی توخمی خاکی دەوڵەتەوە:
هەرێمی کوردستان هێشتا بەیەکجارەکی دەسەڵاتی خۆی بەسەر تێکڕای خاکی خۆیدا نەسەپاندووە. ئەمەش وایکردووە کە لەسەر بەشێکی زۆر لە خاکی هەرێمی کوردستاندا لەلایەك کێشە و ململانێی جیۆسیاسی لەسەر قەڵەمڕەوی هەیە، لەلایەکیش بەفەرمی نیوەی خاکی هەرێمی کوردستان رووبەڕووی دووبەندی و دووفاقی دەسەڵات و سەروەری دەبێتەوە.
واتە هەم دەسەڵاتی عێراقی تێیدا برەوی هەیە و هەم دەسەڵاتی کوردستانی. ئەمەش بۆ چەمکی سەروەری هەرێمی کوردستان زیانبەخش دەبێ و کاریگەری نەرێنی لەسەر ئایندەی جیۆسیاسی کوردستان دەبێت. هێزە چەکدارەکان ئەمە یەکلاییدەکەنەوە و دەبێ هێزە چەکدارەکان بۆ ئەم دۆخە تەیار و ئامادەبکرێن.
بۆ ئەمەش پێویستە هەرێمی کوردستان:

- دەبێ هەموو رێکارێکی سیاسی، دیپلۆماسی، قانونی و ئەمنی بگرێتەبەر بۆ ئەوەی

سـەروەری و دەسـەڵاتی فەرمـی خـۆی لـە ناوچانەکانـی دەرەوەی حکومەتـی هەرێمـی کوردسـتاندا بـۆ واقعێکـی جیۆسیاسـی کوردسـتانی بگۆڕێـت. بەتایبـەت لـەم قۆناخـەوە دەبێ هەرچـی زووتـرە دۆخـی دیفاکتـۆی هێـزی سیاسـی و سـەربازی هەرێمـی کوردسـتان لـە ناوچـە کوردنشـینەکانی کەرکـووك، نەینـەوا و سـەلاحەددین و دیالـە بـۆ دۆخـی دیجـۆر وەربگۆڕێـت.

- دەبێ حکومەتـی هەرێمـی کوردسـتان لـە ناوخۆیشـیدا هەوڵبـدا هەرچـی زووتـرە کۆتایی بـە زۆنـی زەردو سـەوز بهێنـێ و ئـەو دووکەرتییـەی خـاك بەیەکجارەکـی یەکبخاتـەوە و کۆتایـی بـەو قەڵشـە جیۆسیاسـییە بهێنێ کـە ئـەوە مـاوەی چەنـدان ساڵە لەنـاو هەرێمـی کوردسـتان هەسـتی پێدەکرێـت . ئەمـەش سـەرەتا بـە یەکخسـتنی هێـزە چەکـدارەکان دەکرێـت.

لەڕووی توخمی خەڵکی دەوڵەتەوە:

هەرێمـی کوردسـتان خەڵکیشـی وەك خاکەکـەی دووکـەرت کـراوە. واتـە نیـوەی خەڵکەکـەی لـەو ناوچـە کوردسـتانیانە دەژیـن کـە ئەمـڕۆ لەحاڵەتـی دووفاقـی دەسـەڵاتدان. بەشـێك لـەم دانیشـتووانە کـوردن و بەشـێکی زۆریشـیان عـەرەب، تورکـمان و کریسـتیانن، بـەڵام ئەمانـەش کوردسـتانین.

هەرێمـی کوردسـتان مافـی رەوای خۆیەتـی کـە هەمـوو رێـکارەکان بـۆ یەلاییکردنـەوەی ئـەم قەڵەمڕەوەی خـۆی بقۆزێتـەوە. پێشـتر ئەوکاتـەی هەلـی رەخسـاو هەبـوو، کەڵـك لەوە وەرنەگیـرا کـە لەتوێـی مـاددەی 58 دەسـتووری کاتیـدا بـەلادا بخرێـت. دواتریـش لەوەتـی ئـەم پرسـە بـە مـاددەی 140 دەسـتووری هەمیشـەیی عێـراق سـپێردراوە، ئـەوە دەسـتی - دەسـتی پێدەکـرێ و بـە هەڵـواسراوی دەهێڵرێتـەوە.

بۆیـە دەبێ هێـزە چەکـدارەکان تەیاربکرێـن و لـەم ناوچانـە بڵاوبکرێنـەوە. لەبەرئـەوە لـە قۆناخـی پـاش داعشـدا دەبێ هەرێمـی کوردسـتان:

یەکـەم – دەبێ بـە زووتریـن کات لـە ناوچـە رزگارکراوەکانـی ژێـر دەسـتی داعـش، پرسـی نیشـتەجێکردنەوەی ئـاوارەکان یەکلایـی بکرێتـەوە. هەروەهـا پـرۆژە بـۆ ئـەو ناوچانـەش ئامادەبکرێـن کـەوا لەژێـر دەسـتی دەوڵەتـی عێراقـدان وەکـوو: سـەعدیە، نەفتخانـە، مەندەلـی ، بـەدرە و زوڕباتیـە.

دووەم - لەپەنـای کاری گشتپرسـیدا پێویسـتە حکومەتـی هەرێمـی کوردسـتان بەشـێوەی کردەکـی هەوڵـی بەڕێوەبردنـی ئـەو ناوچانـە بـدات. بـۆ ئەمـەش دەبێ هـەر لـە دەزگاکانـی پـەروەردە و فێرکردنـەوە بگـرە تاوەکـو رۆشـنبیری، ئەوقـاف و کاروبـاری ئایینـی و سـەربازی، هەڵمەتـی تۆکمەکردنـی ئینتـماو بەسـتنەوەی دانیشـتووانی ئـەم ناوچەیـە بـە هەرێمـی

کوردستانەوە دەسپێبکات. رۆڵی پلە یەکەم لێرە لە ئەستۆی هێزە چەکدارەکانە.
سێیەم - دەبێ حکومەتی هەرێمی کوردستان زووبەزوو لەم خولەوە بەیەکجاری ئاسەواری کولتووری شەڕی ناوخۆیی بسڕێتەوە کە دانیشتووانی هەرێمی بەسەر دوو ناوچەی زەرد و سەوزدا دابەشکردووە. بۆ ئەمەش پێویستە لەمەوبەدوا دەسەڵاتی دەزگاکانی وەك دەزگای نیشتمانی نەك حیزبی بەسەر هەموو دانیشتووانی خۆیدا بسەپێنێت و هێزە چەکدارەکانی لە ئینتیما و پەروەردەی حیزبی بۆ ئینتیما و پەروەردەی نەتەوەیی بپەڕێنێتەوە.

لەڕووی توخمی سەروەری دەوڵەتەوە:

حکومەتی هەرێمی کوردستان دەبێ هەوڵبدات کە پرۆسەی دەزگاییکردن بگەیێنێتە لووتکە و لە رێگەی ئەم دەزگایانەوە سەروەری خۆی لەو ناوچانەش بچەسپێنێ کە ئەمڕۆ لەدۆخی دووفاقی سەروەری لەنێوان کوردستان و عێراقدا بەسەردەبەن ، وەك ناوچەکانی باشووری شەنگال و باشووری کەرکووك و باشووری خانەقین.
ئەمەش بە پلەی یەکەم بەوە دەکرێت بەڕاستی حکومەت ببێتە حکومەتێکی نیشتمانی و داوودەزگاکانیشی بکرێنە دەزگای نیشتمانی و لە هەژموونی حیزبی رزگاربکرێن . لەمەوە پرسی سەروەری وەك توخمی سەرەکی بەدەوڵەتبوونی هەرێمی کوردستان بخوێنرێتەوە و لە رێگەی دەسەڵاتی دادوەری، قانونگوزاری و جێبەجێکردنەوە چەمکی سەروەری بچەسپێنرێت .
هەروەها دەبێ حکومەت هەوڵبدات ببێتە رووخساری ئەم سەروەرییە و بەکردەوە لە رێگەی وەزارەت و بەڕێوەبەرایەتی و دەزگاکانییەوە ئەمە بۆ خوارەوە شۆڕبکاتەوە. ئەوجا هێزە چەکدارەکانیش کە ئیتر دەبنە هێزی نیشتمانی بە کردەوە سەروەری لەسەرانسەری قەڵەمڕەوی هەرێمی کوردستاندا دەسەپێنن. بۆیە:
- حکومەتی هەرێمی کوردستان دەبێ لە ناوچە کوردستانییەکانی دەرەوەی خۆیدا کۆتایی بە چەمك و پرۆسەی دووفاقیی سەروەری بهێنێ (دووزخورماتوو، سەعدیە، مەندەلی، بەدرە و تاد) و سەروەری لەو ناوچانەدا بچەسپێنێ و هەر پەرچەکردارێکی پێچەوانەش کە بیەوێ ئەم سەروەرییە بڕووشێنێ، بەئالیەتی سیاسی، دیپلۆماسی، قانونی و سەربازی پەکبخات.
- سەروەری تاوەکو ئاستێکی زۆر پەیوەندی بە خواست و ئیرادەی دانیشتووانەوە هەیە کە لەرێی ئالیەتی هەڵبژاردنەوە بە دەستەبژێری سیاسی دەسپێرن کە ئەوان بەناوی خەڵکەوە نوێنەرایەتی ئەم سەروەرییە بکەن. بۆیە پێویستە حکومەتی هەرێمی کوردستان هەوڵبدات رەزا و قبوڵی هاونیشتمانیانی عەرەب، تورکمان و سوریانی

کوردستان بەدەستبێنێ، چونکە ئەوە زامنی پێکەوەژیانی ئاشتیانە و دەستەبەرکەری سەقامگیری سیاسییە.

- هێزە چەکدارەکان ئامرازی سەرەکی چەسپاندنی سەروەرین. لەبەرئەوە چەند هێزە چەکدارەکان یەکپارچە بن، ئەوەندەش سەروەری لە کوردستان یەکپارچە و یەکدەست دەبێت. بۆیە پێویستە هێزە چەکدارەکان یەکبخرێنەوە ، بکرێنە هێزی نیشتمانی و بە تەکنۆلۆژیای سەربازی نوێوە تۆکمەبکرێن .

- دەبێ هەرچی زووە هێزی پێشمەرگەی کوردستان بەتەواوی یەکبخرێت، یەکەکانی 70 و 80 نەمێنن، هەرچی زووە کۆتایی بە سوپای نانیزامی دووحیزبی بهێنرێت ، قانونی سەربازگیری زۆرەملێ پیادەبکرێت ، فەرماندە و پێشمەرگە بەساڵاچووەکان خانەنشین بکرێن و ئەوانەی تەمەنی خانەنشینیان نییە، بەڵام توانای کاری سەربازییان نەماوە، وەك هێزی یەدەك دابنرێن و بە نیوە مووچە لە داوودەزگا مەدەنییەکانی سوپادا کاریان پێبکرێت.

- دەبێ پەرلەمانی کوردستان یاسای قەدەخەکردنی هێزی چەکداری حیزبی و گرووپی پەسەندبکات و چەك تەنیا بەدەست دەوڵەتەوە بێت، دەبێ پەرلەمان دەستوەردانی هێزە چەکدارەکان بەسوودی حیزب لە پرۆسەی سیاسیدا قەدەخە بکات و بەتاوانی باڵای ناوزەدبکات، دەبێ هێزە چەکدارەکان بەفەرمی بە نیشتمانی و بە پیشەیی بکرێن و، دەسەڵاتی حیزبەکان و باڵە سیاسییەکان بەسەریاندا کۆتایی پێبهێنرێت

سەرچاوەکان:

1 . Attila Ozer، Anayasa Hukuku، Ankara، Turhan Kitabevi، 2003.

2 . Dr. Bulent Ulas، Jeopolitik، Baslik Yayinlari، Birinci Baski، Istanbul، 2011.

3 . Erdogan Tezic، Anayasa Hukuku، 8. Baski، Istanbul، Beta Yayinlari، 2003.

4 . Kemal Gozler، Anayasa Hukuna Giris، Bursa، Ekin Kitabevi Yayinlari، 2001.

5 . Serdar Mutcali، . Recai G. Okandan، Umumi Amme Hukuku: Devletin Dogusu، Pozitif ve Teorik Gelismesi، Unsurlari، Istanbul Universitesi Hukuk Fakultesi Yayinlari No: 250، Fakulteler Matbaasi، 1966.

6. الدكتور محمد عقله المومنى، استراتيجيات سياسه القوه، دار الكتاب الپقافى، الاردن – اربد.

7. دكتر دره ميرحيدر (مهاجرانى)، مبانى جغرافياى سياسى، جغرافيا، تهران، 1380.
8 .فەرید ئەسەسەرد، جیۆپۆلەتیکی کوردستان، ئەکادیمیای هوشیاری ء پێگەیاندنی کادیران، زنجیرەی هۆشیاری 30، چاپی دووەم، سلێمانی، 2011 .
9 . Huseyin Pazarci، Uluslararasi Hukuk، 4. Baski، Ankara، Turhan Kitabevi، 2006، s. 140.
10 . Huseyin Nail Kubali، Anayasa Hukuku Dersleri: Genel Esasler ve Siyasi Rejimler، Istanbul Universitesi Hukuk Fakultesi Yayini No: 312، Kutulmus Matbaasi، 1969، s. 28. Arapca – Turkce Sozluk، Istanbul، Dagarcik Yayinlari، 1995، s.287. .
11 .دكتر عزت الله عزتى، ژئوپوليتيك در قرن بيست و يكم، چاپ چهارم، سازمان تدوين كتب دانشگاهى (سمت)، تهران، 1390، ص 90 – 91.
12 .الدكتر جزا توفيق گالب، المقومات الجيوبوليتيكيه للامن القومى فى اقليم كردستان، مركز كردستان للدراسات الاستراتيجيه، السليمانيه، 2005، ص 24 26.
13. مامەند رۆژە. چۆن دەبینە دەوڵەت؟ لە بڵاوکراوەکانی شارپرێس، سلێمانی، 2014.
14. گفتوگۆیەك لەگەڵ جەبار یاوەر ئەمینداری وەزارەتی پێشمەرگە، هەولێر، 14 مایسی 2017.
15. گفتوگۆیەکی تەلەفۆنی لەگەڵ هەڵگورد حیکمەت گوتەبێژی وەزارەتی پێشمەرگە، هەولێر، 22 ئاگۆستی 2017.

کاریگەری پێشمەرگە
لەسەر برەندسازی نەتەوەیی کوردستان

زریان رۆژهەڵاتی

سەرەتا

هەرچەندە دیپلۆماتەکان وەك رووخسارەکانی سیاسەتی نێودەوڵەتی دەردەکەون، بەڵام لە گەڵ ئەواندا، سەربازەکانیش ئەکتەرێکی گرنگی ئەو مەیدانەن کە هەندێجار دیاردەبن و هەندێجاریش لەپشت پەردە دەمێننەوە.
چەندە دانوستاندن و پەیوەندی ئاراستەی بە رووداوەکانی جیهان داوە، ئەوەندەش "جەنگەکان سیاسەتی دنیایان گۆڕیوە " (Robert Gilpin, 1987) کە تێیدا سەربازەکان رۆڵێکی سەرەکی دەگێڕن. ئەمەش بە ئەندازەیەك بایەخی هەیە کە رۆڵی لە مان و نەمان، گەورە و بچووك بوونی هێز و دەوڵەتاندا گێڕاوە.
هەبوونی شەپۆلەکانی دەوڵەت - نەتەوەسازی، لەدوای جەنگی سی ساڵەی مەزهەبی لە ئەوروپا، دوای جەنگی جیهانی یەکەم و دوای جەنگی جیهانی دووەم لە دەیەکانی 50 و 60، دواتریش لە دوای رووخانی یەکێتی سۆڤیەت کە کۆتایی جەنگی سارد بوو، رۆڵی حاشاهەڵنەگری جەنگ - سوپا لە دەوڵەت و نەتەوەسازیدا دەخاتەڕوو. لە رۆژگاری ئەمڕۆشدا، هەرچەندە فاکتەری نوێ کاریگەرییان پەیدا کردووە، بەڵام جەنگ - سوپا یان هەبوونی هێزی جەنگاوەر، پێگەی خۆی لە پرۆسەی دەوڵەتسازیدا لەدەستنەداوە. ئەگەر چاوێك بە مێژووی کوردیشدا بخشێنین، بە روونی بۆمان دەردەکەوێت کە هۆکارێکی مانەوەی کوردیش جەنگ و هێزی چەکدارییەکەی بووە. ئەم بابەتە وایدادەنێ کە مانەوەی سیاسییانەی کورد پەیوەندی راستەوخۆی بە جەنگەوە هەیە و پێشمەرگەش دەتوانێ پرۆسەی بەدەوڵەتبوونی سەرخات و برەندسازییەکی نەتەوەیی بۆ کورد بکات. شەڕی دژی تیرۆر و رێککەوتنی سەربازیی لەگەڵ دەوڵەتان کە لەگەڵ رووحییەتی جەنگی مزووری - دەسەڵاتی میری کورددا یەکدەگرێتەوە رۆڵی گرنك لەو

برەندسازییە نەتەوەییەدا دەگێڕن.

1- پێگەی کوردستان لە سیاسەتی نێودەوڵەتی و پێویستی برەندسازی

1-1- پێگەی کوردستان

بەپێچەوانەی ئەو بۆچوونانەی کە پێیانوایە دەمێکی درێژە کورد رۆڵێکی ئەوتۆی لە سیاسەتی نێودەوڵەتیدا نەبووە، ئامادەبوونی سیاسی - سەربازیی کورد بەتایبەتی دوای هاتنی ئیسلام، فاکتەرێکی گرنگی گۆڕانکارییەکانی رۆژهەڵاتی نێوەڕاست بووە کە ئەویش بە سێ جۆر دەرکەوتووە:

یەکەم- جەنگی مزووری و دەسەڵاتی میری

لە قۆناخەکانی دوای هاتنی ئیسلامەوە، کورد زیاتر شەڕیان بۆ دەوڵەت و هێزێکی گەورەتر لەهێزی خۆیان کردووە و بەوجۆرەش لە سایەی رێککەوتنێکەوە درێژەیان بە دەسەڵاتی میریی خۆیان داوە کە دەکرێ بە قۆناخی جەنگی مزووری و دەسەڵاتی میری ناوی ببەین.(مزووری وشەیەکی کۆنی کوردییە بە واتای ئەنجامدانی کارێك لەبەرامبەر وەرگرتنی شتێکدا)، هەرچەندە بەشێکیشیان رەسمیش نەبن ، بەڵام ئەوجۆرە رێککەوتنانە لە رێککەوتنێکی سیاسی - سەبازی نێوان دوولا دەچن. وتە بەنێوبانگەکەی میر بەدرخان کە دەڵێت:" من شای وڵاتم نەك سوڵتانی عوسمانلی"(کریس کۆچێرا، 2011، ل21) نیشانەیەکی ئاشکرایە بۆ ئەوەی کە ئەم میرنشینانە وەك یەکەیەکی سیاسی بوون. دوایین نموونەی ئەم دەسەڵاتە و یەکە سیاسییە میرییانەیەش، ئەردەڵانییەکان بوون کە تاوەکو 1867درێژەی کێشا. ناکرێ ئەم یەکە سیاسییانەش بە نەبوو لە قەڵەمبدرێن، کە هاوشێوەی دەسەڵات و یەکە سیاسییە میرییەکانی شوێنەکانی دیکەی دنیا بوون. چونکە، بەشێکی زۆری پەلهاوێشتنە سیاسی و سەربازییەکانی ئیمپراتۆرییەکانی عوسمانی و سەفەوی بەهۆی بەشداری کورد لە جەنگەکاندا بوون. بڵاوبوونەوەی ژمارەیەکی زۆری کوردیش لە سنوورەکانی کۆنی ئەو ئیپمراتۆریانەدا، بەڵگەیە بۆ ئەو رۆڵە سەربازییانەی کورد .

دووەم- قۆناخی راپەڕین و شۆڕش

دوای لەنێوچوونی یەکە سیاسییەکانی کورد، ئیدی لە کۆتاییەکانی سەدەی نۆزدەیەم و تاوەکو کۆتاییەکانی سەدەی بیستەم، راپەڕین و شۆڕش، فۆرمی سەرەکی هەبوونی سیاسی - سەربازی کورد لە رۆژهەڵاتی نێوەڕاست بووە و بەوجۆرەش کورد وەك ئەکتەرێك لە سیاسەتی ناوچەکەدا دەوریان هەبووە. کورد لەدژی ئەو دەوڵەتانە

راپەڕیون کە خاکیان لێ داگیرکردوون و دەوڵەتانیش هەوڵی سەرکوتکردنی ئەوانیان داوە. ئەم پێگەیەی کورد، سوودێکی ئامڕازیشی بۆ سیاسەتی دەرەوەی وڵاتان بەرامبەر یەکتر هەبووە و بەرامبەر یەکتر بەکاریانهێناوە.

سێیەم- شۆڕش و شێوەدەوڵەت

شۆڕش و ناڕەزایی کورد بەرامبەر ئەو دەوڵەتانەی کە خاکیان داگیرکردوون لە سەدەی بیستەمەوە بۆ سەدەی بیستویەکیش درێژەی کیشاوە و تائێستاش بەردەوامە. بەڵام لە دوایین دەیەی سەدەی بیستەمدا گۆڕانکارییەکی گەورە لە فۆرمی هەبوونی سیاسی کورد لە ناوچەکەدا دروستبووە. دەسەڵاتێکی ئۆتۆنۆمی کوردی لە هەرێمی کوردستان بەرقەرار بووە کە دواتر لە 2000کاندا فۆرمی فیدرالی وەرگرت و ئێستاش لە پرۆسەی سەربەخۆییدایە. لەوانەیە روونکردنەوەی پێگەی ئێستای هەرێمی کوردستان لە سیاسەتی نێودەوڵەتیدا، وەك ئەکتەرێکی شێوەدەوڵەتی راستتربێت لەوەی کە وەك ئەکتەری دەوڵەتی یان ئەکتەری نادەوڵەتی باسی بکرێت. پێگەی هەرێمی کوردستان هاوشێوەی دەوڵەت وەك ئەکتەری سەرەکی سیاسەتی نێودەوڵەتی نییە، بەڵام لە سەرووی پێگەی ئەکتەرێکی نادەوڵەتیشەوەیە، بۆیە، بەکارهێنانی دەستەواژەی شێوەدەوڵەت گونجاوترە. جگە لەوە، ئەگەر جیاوازی نێوان دەوڵەتێکی دیفاکتۆ و دەوڵەتێکی دیژۆر لە دانپێدانانی بێت لەلایەن دەوڵەتانی دیکەوە، ئەوا دیسان هەرێمی کوردستان توانایەکی کەمتر لە دەوڵەتێکی دیفاکتۆی هەیە.

1-2- دەوڵەتی بچووك و برەندسازی

هەرێمی کوردستان یەکەیەکی سیاسی شێوەدەوڵەتییە کە تێیدا خواستی سەربەخۆیی لە ئارادایە. بەڵام ئەم یەکە سیاسییە کۆمەڵێك تەنگ و چەڵەمەی سیاسی - سەربازی و ئابووری لەبەردەمدایە کە وایکردووە لانیکەم لە ئێستادا وەك یەکەیەکی سیاسی بچووك – لاواز دەرکەوێت.

ئەگەر بە پێوەرە بابەتییەکانی ریزبەندکردنی دەوڵەتان (وەك ژمارەی دانیشتووان، رووبەری خاك، داهاتی ناپووختەی ساڵانە، توانای سەربازی و سەرچاوە سرووشتییەکان... تاد) سەیری هەرێمی کوردستان بکەین، یان لە روانگەی هەڵسەنگاندنی رێژەییەوە تەماشای بکەین، ئەوسا کوردستان وەك یەکەیەکی سیاسی بچووك - لاواز لە سیاسەتی نێودەوڵەتی دەردەکەوێت کە پوتانسیەلی گەورەبوون و بەهێزبوونی تێدایە (Çetin Yılmaz, 2008).

گرفتی ڕێڕەوی و گوزەرگایی، قەیرانی سیاسی ناوخۆیی و کێشەی ئەتنی و نەژادی لەگەڵ دەوڵەتانی دراوسێ و تیرۆر تواناکانی هەرێمی کوردستانیان جەڕاندووە. هەڵبەت وەك هەموو ئەکتەرەکانی دیکەی سیاسەتی نێودەوڵەتی کە پێشتر دەرەتانێکی وایان نەبووە، گۆڕانکارییەکانی دنیای هاوچەرخ و پیشکەوتنی تەکنەلۆژیای زانیاری و پەیوەندیکردن و کەمبوونەوەی بەربەستەکانی بازرگانی نێودەوڵەتی و زیاتربوونی کێشە هاوبەشە جیهانییەکان، دەرفەتەکانی بەردەم شێوەدەوڵەتی کوردی لە هەرێمی کوردستانیش زۆرتربوون. تاوەکو ئەوکاتەی کورد بە تەواوی دەسەڵاتی بەسەر خاك و سامانی وڵاتی خۆیدا دەشکێ و سەنگی راستەقینەی خۆی لە پەیوەندی و سیاسەتی نێودەوڵەتیدا پەیدادەکات، باشتروایە پەنا بۆ برەندسازی نەتەوەیی بەرێت. هەرچەندە برەندسازی دەستەواژەیەکی پەیوەست بە ئابووری و بازاڕە، بەڵام بەودوواییانە لە ئەدەبیاتی سیاسیشدا جێگەی خۆی کردووەتەوە. هەرێمی کوردستان دەتوانێ لەو رووە سیاسی - سەربازییانەوە برەندسازی بکات کە لە ناوچەکەدا کەمیان هەیە و ئەوەش دەتوانێ پێگەکەی لە سیاسەتی نێودەوڵەتاندا خورت و بەهێزبکات.

2- پێشمەرگە و برەندسازیی نەتەوەیی کوردستان

بەشداریکردنی هێزی پیشمەرگەی کوردستان لە شەڕی دژی تیرۆر بەتایبەتی دوای هاتنی داعش، کاریگەرییەکی زۆری لەسەر پەیدابوونی متمانەیەکی نێودەوڵەتی بە جەنگاوەرانی کورد وەك هێزێکی وشکانی - پیادەی کاریگەر لەشەڕی دژی تیرۆر داناوە . چەندین سەرکردەی وڵاتانی گەورەی جیهان لەشەڕی دژی تیرۆردا پەسنی پێشمەرگە و جەنگاوەرانی کوردیان داوە. کارگەیشتە ئەوەی کە تەنانەت وەزارەتی بەرگری ئەمریکا پرۆتۆکۆلی رەسمی لەگەڵ وەزارەتی پیشمەرگە بۆ شەڕی تیرۆر مۆربکات.
بەو پێیەی کە تیرۆر یەکێکە لە گەورەترین کێشەکانی کۆمەڵگەی مرۆڤایەتی لەسەدەی بیستویەکەمدا و چاوەڕوان ناکرێت بە زوویی کۆتایی پێبێت، هەرێمی کوردستان دەتوانێ دەست بە رۆڵی پێشمەرگەوە بگرێت لە شەڕی دژی تیرۆردا .
رۆیشتنی هێزی پێشمەرگەی کوردستان بۆ کۆبانێ چەند پەیوەندی بە دۆزێکی ناوخۆیی کوردەوە هەبێت، ئەوەندەش دەتوانرێت وەك نموونەیەك بۆ ئامادەیی جەنگاوەری کوردی لەشەڕی دژی تیرۆر سەیربکرێت. ئەگەر کورد دەوڵەتی سەربەخۆی هەبێت، ئەوسا دەتوانێ بەپێی رێککەوتنی سەربازی لەگەڵ وڵاتاندا بەشداری لەشەڕی دژی تیرۆر بکات و هاوشێوەی هەندێك لە وڵاتان هێزی پێشمەرگە رەوانەی جەنگی دژی تیرۆر بکات. بەدەر لەوەش، هێزی جەنگاوەری کورد دەتوانێ لە دابینکردنی ئاسایشی

هەندێك لە وڵاتانیشدا دەوری هەبێ و ئەم بابەتەش لەگەڵ رووحیەی قەومی کورددا یەکدەگرێتەوە. وەك چۆن لە قۆناخی جەنگی مزووری و دەسەڵاتی میریدا ، کورد هاوپەیمانییەکی سیاسی- سەربازییان لەگەڵ دەوڵەتان دەکرد، ئێستاش دەتوانن ئەو ئەزموونانە بەشێوەیەکی سەردەمییانە تاقیبکەنەوە. ئیئتیلافی سیاسی- سەربازی کورد لەگەڵ هێزێکی سەرووناوچەیی یان هێزێکی ناوچەیی هەم بۆ مانەوە و پێگەی سیاسی کورد گرنگە، هەم دەتوانێ کاریگەری لەسەر دابینکردنی بەرژەوەندییەکانی دەوڵەتی بەرامبەر دابنێت. لێرەدا نابێ کورد لە روانگەیەکی سۆزداری و ئایدیالیستییەوە سەیری ئەم بابەتە بکات. لە واقیعی سیاسەتی نێودەوڵەتیدا زۆر لە دەوڵەتان لەبەرامبەر رێککەوتنی بازرگانی و...تاد، ئامادەیی پێشکەشکردنی خزمەتگوزاری سەربازییان بە وڵاتانی دیکە هەبووە و هەیە. بەڵام تاوەکو ئەو قۆناخی دوایی سەربەخۆیی کە کوردستان بتوانێ ئەو رێککەوتننانە بکات، پێویستە پێشمەرگە، وەك ئەکتەرێکی گرنگی شەڕی جیهانی دژی تیرۆر جاڕبدرێت. چونکە، ئەمە دەتوانێ رای گشتی جیهان بۆ رەوایی مەسەلەی کورد بجوڵێنێت.

3- گرفتەکانی بەردەم پێشمەرگە بۆ بوونە برەندێکی نەتەوەیی

هێزی پیشمەرگەی کوردستان، بەرهەمی قۆناخی راپەڕین- شۆڕشی ژیانی سیاسی کورد بووە و لە سەردەمی نوێدا (سەردەمی شێوەدەوڵەتی) بۆ هێزێکی نیزامی و سوپایی وەك پێویستییەکی دەوڵەتی مۆدێرن نەگۆڕاوە. حیزبە سیاسییە کاریگەرەکانی هەرێمی کوردستان زیاتر حیزبی ئۆردووگایی- سەربازیین و هێشتا پرۆسەی جیاکردنەوەی حیزبی سیاسی لە هێزی چەکداری سەرینەگرتووە کە بەرهەمی قۆناخی بەرگری نەتەوەیی بووە. بێگومان ئەمە پرۆسەیەکی درێژخایەنە و دەستبەجێ ناکرێت. بەڵام وەك چۆن دووانەی دەوڵەت - سوپا لە پرۆسەی دەوڵەتسازی نەتەوەییدا لێك جیاناکرێنەوە، پرۆسەی دروستکردنی دەوڵەتی کوردستانیش پێویستی بە یەکخستنی هێزی پیشمەرگەی کوردستان و وەرگۆڕانی بۆ سوپایەکی نیزامی هەیە. ئەگەر وانەبێت، لەسەر ئاستی ناوخۆیی و دەرەکیدا کاریگەری نیگەتیڤ دادەنێ و بەوەش رێگە لەوە دەگیرێت کە پێشمەرگە وەك برەندێکی نەتەوەیی کوردی پێشبکەوێت.
فرەهێزی و هەبوونی هێزی پیشمەرگەی حیزبەکان رێگە بۆ پەرتەوازەکردنی "زەبروزەنگی رەوا" دەکاتەوە کە دەبێ تەنیا لە پاوانی دەوڵەت - حکومەتدا بێت. ئەزموونی وڵاتان و تەنانەت هەرێمی کوردستانیش دەریخستووە کە فرەهێزی و نەبوونی یەکهێزی رێگەی بۆ دەرکەوتنی جەنگی ناوخۆیی کردووەتەوە و بەردەوام پوتانسیەلی دووبارەبوونەوەی

جەنگی ناوخۆیی لە هەناوی خۆیدا دەهێڵێتەوە. نەك هەرئەوە، بەڵكو رێگە بۆ دەستوەردانی دەرەكی لە كاروباری ناوخۆییش خۆشدەكات و بەوەش هێزی سەربازی و چەكداری وڵات لە ئامرازێكەوە بۆ دابینكردنی ئاسایش و بەرگری و دروستكردنی برەندێكی نەتەوەیی، بۆ فاكتەرێكی نائارامی و پشێوی دەگۆڕێت.
لەم خشتەیەدا چەند نموونەی مێژووی نزیكی جەنگی ناوخۆیی هەندێك لە وڵاتان پیشاندەدرێت كە بەهۆی فرەهێزییەوە روویانداوە و هەندێجاریش دووبارە بوونەتەوە.

وڵات/هەرێم	جەنگی ناوخۆیی	لایەنەكان/هێزەكان
لوبنان	1990-1975	فالانژ، جوڵانەوەی ئازادی نەتەوەیی، رێكخراوی رزگاریخوازی فەلەستین، حزبوڵا، جوڵانەوەی ئەمەل، سوپای ئیسرائیل و سوریا
رواندا	1994	هۆتو، تۆتسی
تاجیكستان	1997-1992	ئۆپۆزیسیۆنی یەكگرتوو، دەوڵەتی تاجیكستان، دەوڵەتی ئیسلامی ئەفغانستان، تالیبان، روسیا، ئوزبەكستان، سەربازە ئەرمەنییەكان
ئەفغانستان	1996-1992	دەوڵەتی ئیسلامی ئەفغانستان، شورای چاودێران، جەمعییەتی ئیسلامی، حەرەكەی ئیسلامی، تەنزیمی دەعوەی ئیسلامی، حزبی ئیسلامی خالس، وەحدەی ئیسلامی، جوڵانەوەی نەتەوەیی -ئیسلامی، حزبی ئیسلامی گولبەدین حكمەتیار، سەركردەی میلیشیاكانی قەندەهار، تالیبان و... دەسوەردانی روسیا، ئێران و پاكستان
عێراق	2011-2003	حزبی بەعس، ئەلقاعیدە، جەیشی مەهدی، سوپای ئەمریكا و هاوپەیمانان، سوپای عێراق
سوریا	2017-2011	سوریا، میلیشیا شیعەكان، ئۆپۆزیسیۆنی سوریا، داعش و گرووپە جیهادییەكان، هێزەكانی سوریای دیموكرات، ئەمریكا، ئێران، روسیا و...تاد.

بێگومان، یەكێك لە هۆكارەكانی شەڕی ناوخۆیی هەرێمی كوردستانیش كە گرنگترینەكەیان شەڕی یەكێتی - پارتی بوو، بۆ فرەهێزی چەكداری دەگەڕێتەوە كە دواجار رێگە بۆ دروستكردنی لۆردەكانی جەنگ، دەستوەردانی دەرەكی و پەكخستنی پرۆسەی دەوڵەت - نەتەوەسازی خۆشدەكات.
هەڵبەت دەبێ ئەوەشمان لە بیرنەچێت كە ئەو فرەهێزییە تەنیا ئەنجامی خراپ و نیگەتیڤی بۆ كوردستان نەبووە، بەڵكو لایەنە ئیجابییەكەیشی ئەوەبووە كە جۆرە پلۆرالیزمێكی سیاسی لە سایەی هەبوونی هێزی چەكداری دووەمەرجەعەوە دروستبووە كە دەتوانێ سەرئەنجام رێگە بۆ بەدەزگاییكردنی دیموكراسی خۆشبكات. جگە

لەوە، مەرج نییە یەکخستنی هێزی پێشمەرگەی کوردستان واتای دوورکەوتنەوەی لە سیاسەت بدات و یەکێك لە کێشە گریمانەییەکانی رۆڵی داهاتووی سوپا لە کوردستان ئەوەیە کە لەوانەیە لە رێگەی کودەتاوە دەست لە سیاسەتی ناوخۆیی وەربدات. ساموێل هانتینگتۆن پێیوایە چەندەی" سوپا پیشەیی بکرێتەوە، ئەوەندەش رێگە بۆ دوورکەوتنەوەی لە سیاسەت خۆشدەکرێت". سعیدە لگیفیان، 1388(بەڵام بۆ هێزێکی وەك پێشمەرگەی کوردستان کە هێشتا بە تەواوی پیشەیی نەکراوەتەوە و وەفاداری سیاسی لەجیاتی توانا و شایستەییدا دەوری لە پلەبەرزکردنەوەی سەربازیدا هەیە، مەرج نییە ئەو ئەنجامەی بەدواوەبێت.
رۆڵی سوپا لە پاکستان، لە تورکیا و رۆڵی سوپای پاسداران لە ئێران و رۆڵی میلیشیاکان لە عێراق و ئەفغانستان و رۆڵی سوپا و کودەتای سەربازی لە سووریا ، ئەو بەرچاوروونییەمان دەداتێ کە لە جوگرافیایەکی وەك رۆژهەڵاتی نێوەڕاستدا کە سوپا و هێزی چەکدار رۆڵی حاشاهەڵنەگری راستەوخۆ و ناڕاستەوخۆی لە سیاسەتی ناوخۆیی و دەرەکی وڵاتاندا هەیە، زەحمەتە پیشبینی ئەوە بکەین کە سوپای گریمانەیی کوردستان دەتوانێ یەکسەر لە سیاسەت دوورکەوێتەوە. بێگومان ئەمە نامومکین نییە، بەڵام لە باشترین حاڵەتدا، پرۆسەیەکی درێژخایەن دەبێت.
بۆیە بەشێوەیەکی گشتی دەتوانین بڵێین کە یەکخستنی هێزی پێشمەرگەی کوردستان، مەرجی سەرەکییە بۆ بنیاتنانی دەوڵەت ، بەڵام دەبێ ئەو بەرچاوڕوونییەش هەبێت کە دەتوانێ گرفت بۆ دیموکراسی دروستبکات، ئەگەر تەگبیری سیاسی- ئیداری دوورخستنەوەی سەرباز لە سیاسەت نەگیرێتەبەر.
یەکێکی دیکە لە گرفتەکانی بەردەم برەندسازی نەتەوەیی کورد لە رێگەی هێزی پێشمەرگەوە، بۆ گرفتی چەك و تەکنەلۆژیای سەربازی نوێ دەگەڕێتەوە کە کاریگەری حاشاهەڵنەگری لەسەر یەکلاییکردنەوەی جەنگەکان هەیە. لەبەرئەوەی کورد دەوڵەتی نییە، دەرفەتی کڕینی چەك و پێداویستی سەربازی نوێی کەمە. شەڕی داعش دەروویەکی کردەوە تاوەکو بڕێکی سنوورداری چەکی دژە تانك بگاتە کوردستان . بەڵام هێشتا چەکی دژە فڕۆکە و تەنانەت چەکی فەردی پێشکەوتووش لە دەستی هێزی پێشمەرگەی کوردستاندا نییە . " 150 تانکی نۆژەنکراوی کۆن و نزیکەی 100 زرێپۆش و 90 چەکی میلان و ژمارەیەکی سنوورداری چەکی ناتۆ"(مامەند رۆژە، 2017) لەبەرامبەر بڕێکی زۆری چەکی رووسی کۆن، بەشی پۆشتە و پەرداختەکردنی سوپایەکی نیزامی کاریگەر ناکات.

ئەنجام

شـەڕی دژی تیـرۆر- داعـش، کاریگـەری بەرچـاوی هەبـوو لـەوەی کـە پێشـمەرگە وەك برەندێکـی نەتەوەیـی کـوردی دەرکەوێـت. بـەو پێیـەی کـە تیـرۆر کێشـەیەکی گـەورە و گرنگـی سـەدەی بیسـتویەکی مرۆڤایەتییـە، هەرێمـی کوردسـتان دەتوانـێ لەسـەر گەشـەپێدانی پێشـمەرگە وەك برەندێکـی نەتەوەیـی کوردسـتان بـۆ دژایەتیکردنـی تیـرۆر وەبەرهێنـان بـکات. ئەمـە دەرگایەکـە بـۆ خۆپاراسـتن لـە بـەڵای تیـرۆر و دەستخسـتنەوەی پێگـەی سیاسـی - سـەربازی زەوتکـراوی کـورد لـە سیاسـەتی نێودەوڵەتیـدا.

بـۆ ئەمـەش دەبـێ سـەرەتا لـە یەکخسـتنی هێـزی پیشـمەرگەی کوردسـتان و گەشـەپێدان و پیشـەیی کردنییـەوە دەسـتپێبکرێت . هـاوکات لەگـەڵ ئەوەشـدا تەگبیـرە ئیـداری- سیاسـییەکان بگیرێنەبـەر بـۆ ئـەوەی کـە بەهێزکردنـی سـوپا - هێـزی سـەربازی کار لـە پەکخسـتنی پرۆسـەی گەشەسـەندن و دیموکراتیزەکردنـی وڵات نـەکات . بەوجـۆرەش دەتوانـێ پرۆسـەی دەوڵـەت - نەتەوەسـازیی خـۆی سـەربخات.

جگـە لـەوە، لـە دنیایەکـدا کـە تەکنەلۆژیـای سـەربازی چـوار رەهەنـد بووتـەوە و بوارەکانـی وشـکانی، دەریایـی، ئاسـمانی و دنیـای مەجـازی و سـایبیری گرتووەتـەوە، دەبـێ هەرێمـی کوردسـتان زیاتـر بیـر لـە پڕچەککردنـی خـۆی بـکات و باشـترین بژارەش بـۆ ئەمـە هاوپەیمانـی لەگـەڵ هێزێکـی سـەرووناوچەیی یـان ناوچەییـە.

سەرچاوەکان

1- کۆچێرا، کریس، کورد لە سەدەی نۆزدە و بیستەمدا، وەرگێڕانی:حەمەکەریم عارف، چاپی شەشەم، کتێبخانەی ئاوێر، هەولێر، 2011.

2- Robert Gilpin، War and Change in World Politics، re.ed.، Cambridge; Cambridge University Press، 1987.

3- Çetin Yılmaz ، Küçük Devlet Teorisi ve Avrupa Birliği Üyesi، Küçük Devletler، Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Avrupa Birliği ve ULuslararasıI Ekonomik İlişkiler Ana Bilim Dalı، Ankara، 2008.

4- لطیفیـان، سـعیده، مداخلـه نظامیـان در سیاسـت خاورمیانـه، فصلنامـه سیاسـت، مجلـه دانشـکده حقـوق و علـوم سیاسـی، دوره39، شـماره4، زمسـتان 1388.

5- مامەند رۆژە، چاوپێکەوتن لەگەڵ هەڵگورد حیکمەت گوتەبێژی وەزارەتی پێشمەرگە، 22/8/2017.

سوپا و نەتەوەسازی

بەهرۆز شوجاعی

سەرەتا

دوای شەڕی کەنداوی یەکەم لە ساڵی 1991 دا، باشووری کوردستان ڕێبوارییەکی دوورودرێژی بەرەو نەتەوەسازی دەستپێکرد. لە گوتاری سیاسی ئەوکاتدا، بە تایبەت گوتاری سیاسی بەرەی کوردستانیدا، جەخت لەسەر یەکگرتنەوەی نەتەوەیی دەکرا. 26 ساڵ دواتر و پاش شەڕێکی ناوخۆیی لەسەر دەسەڵاتی سیاسی، هێشتا هێزە سەربازییەکانی کوردستان یەکیاننەگرتووەتەوە.

سەرنەکەوتنی هەوڵەکانی ئەنتەگراسیۆنی نەتەوەیی بە چەندین شێوە خۆی نیشاندەدات:

یەکەم، ناکۆکی دەستەبژێری سیاسی لەسەر ئاراستەی ئالوگۆڕی سیاسی و لەگەڵیشیدا دابەشکردنی هێز و سەرچاوە ئابوورییەکان لەنێوان زۆنەکانی هەرێمی کوردستاندا. ئەم کێشەیە بووە بناخەی شەڕێکی چەند ساڵە لەنێوان پارتی دیموکراتی کوردستان و یەکێتی نیشتمانی کوردستان.

دووەم، هیچ لایەنێك لەم لایەنانە لەسەر دەستنیشانکردن، هەڵبژاردنی ڕێبەرایەتی سیاسی ڕێکنەکەوتوون. جگە لەوە، شەراکەتێکی راستەقینە لە ئاستی هەرێمی کوردستاندا، دوور لە ئینتیما و وەلائی حسزبی دروستنەبووە. نەبوونی ئەم شەراکەتە بووە هۆکاری سەرەکی کە گرووپە پەراوێزخراوەکان بتوانن خۆیان لەدژی گرووپ/ حیزبی دەسەڵاتدار ڕێکبخەن. ئارگومێنتی سەرەکی ئەم گرووپانە ئەوەبووە کە، نەبوونی شەراکەتی راستەقینە بووەتە هۆکار بۆ دروستبوونی دەوڵەتی حیزبی و ئۆتۆریتەر کە پراکتیکی سیاسیان جیاوازی ئەوتۆی لەگەل سیستەم و بیرۆکراسی سیستەمی رابردووی عێراق نییە. ئەم ئۆپۆزیسیۆنە بە هاتنەکایەی چینێکی نێوەڕاست کە بریتین لە گەنج، رۆشنبیر، پسپۆڕ، خوێندکار و کرێکار، لە هەلومەرجی هەنووکەیی ناڕازییە و فراوانتر بووە.

بەڵام ئایا هێزی سەربازی دەتوانێ ناکۆکییە سیاسی و هەرێمییەکان چارەسەربکات

و هەرێمـی کوردسـتان بـەرەو نەتەوەسـازیەکی یەکگرتـوو ببـات؟ لـە ناخیـدا، هێـزی سـەربازی دەزگایەکـە کـە خاوەنـی فەرهەنگێکـی هاوسـۆزی و نرخـی نیشـتمانپەروەرییە و ئـەم کاراکتەرانـە هێـمای رێکخراوێکـی بـاڵای دەداتـێ. بۆیـە دەزگای سـەربازی دەتوانـێ زیاتـر لـە هەمـوو دەزگایـەك بیرۆکراسـییەکی بێلایـەن دروسـتبکات. بیرۆکراسـی بێلایـەن وادەکات کـە لـە جەسـتەی سـوپادا گـرژی سیاسـی، ناوچەیـی و ئەتنیکـی کەمـتر ببێـت. بۆیـە هەنـدێ لـە لێکۆلینڤانانـی ئـەم بـوارە ئاماژەیانکـردووە کـە دەکرێـت هێـزی سـەربازی وەك ئامرازێکـی یەکگرتنـەوە و ئەنتەگراسـیۆنی نەتەوەیـی بەکاربهێنرێـت. بـەڵام دەبـێ پێشـتر ئـەوە دەسـتنیشـان بکرێـت کـە پێویسـتە کـێ سـوپا کۆنترۆڵبـکات.

کۆنترۆڵی هێزی سەربازی

بەگشتی چەندین تیپی جیاوازی میکانیزمی کۆنترۆڵی هێزی سەربازی هەیە:
یەکەمیـان کۆنترۆلـی کەسـی دەسـەلاتگەرا بەسـەر هێزەکەدایـە کـە ئـەو هێـزە لـە دەسـت تاکێکـدا دەبێـت. ئەگـەر کۆنترۆڵـی هێـزی سـەربازی لەدەسـتی حیزبێکـی دەسـەڵاتداردا بێـت، تایپەکـەی دەبێتـە کۆنترۆڵـی ئۆتۆریتـەری حیزبێکـی جەمـاوەری. لـەم تایپـەدا، هێـزی سـەربازی لەهەمبـەر هێـزی پۆلیـس و دەزگا پارامیلیتەرەکانـی دیکـەدا لاوازە. بـەڵام ئەگـەر لـە وڵاتێکـدا بەکارهێنانـی هێـزی سـەربازی لەبـەر بەهێزبوونـی دەزگا دیموکراتییەکانـی دەوڵـەت سـنووردارببێت، ئـەو تایپـە دەبێتـە ململانێـی دیموکراتیانـە.
لـە تایپـی چوارەمـدا هاوپەیمانـی سـیڤیل - سـەربازی دروسـتدەبێت، واتـە هێـزی سـەربازی وەك بلۆکێـك بـۆ پالپشـتی گرووپـی سیاسـی دیاریکـراو کاردەکات. لـەم تایپۆلۆژییـەدا هێـزی سـەربازی دەتوانـێ تەنانـەت حکومەتـی کاتـی دامەزرێنـێ و تایپۆلۆژیـی پێنجـەم بخولقێنـێ کـە وەك ئۆلیگارشـی سـەربازی پێناسـەکراوە. دەتوانرێـت هێـزی سـەربازی لـە هەرێمـی کوردسـتان، زیاتـر بەپێـی پێوەرەکانـی تایپۆلـۆژی دووەم و چـوارم پێناسـەبکرێت کـە کۆنترۆلـی حیزبـی جەمـاوەری بەسـەریدا زاڵـە و کوالیسـیۆنێکی سـیڤیل - سـەربازی لـە نێوانیانـدا هەیـە. بـەڵام پارادۆکسـێك لـەم نـاوەدا دیـارە، کارکـردی سـەربازی یەکگرتـن و رێکخسـتنە، لەکاتێکـدا پراکتیکـی سـڤیل واتـە هێـزە سیاسـییەکان لـە هەمـوو وڵاتێکـدا - بەپێـی سرووشـتە سیاسـییەکەیان - دەبـێ فرەچەشـن و فـرە ئامانـج بـن. هێـزی سـەربازی بەپێـی دیسـیپلینی سـەربازی و زنجیـرە فەرمانـە هەرەمییـەکان کاردەکات، لەکاتێکـدا هێـزی سـیڤیل زیاتـر لـە پرۆسـەیەکی دیموکراتـی و راوێـژدا پرۆسـەی بڕیارەکانـی جێبەجێـدەکات.
لـە هەمانکاتـدا دەبـێ هیـزی نیزامـی پابەنـدی بڕیارەکانـی هێـزی سیاسـی وڵاتەکـە بێت. لە سیسـتەمی دیموکراتیـدا بەپێـی کۆمەڵێـك رێسـای دەسـتنیشـانکراو، سـیڤیلەکان کۆنترۆڵێکـی

ئۆبجەکتیڤیان لەسەر هێزی سەربازی هەیە. ئەفسەرانی سوپا، لەلایەن دەوڵەتەوە دامەزراون، نەك لەلایەن لایەنە سیاسییەکانەوە. مۆدێلی دیموکراتی لەنێو جەرگەی پێکهاتەی سیاسیدا سەریهەڵداوە، نەك لە پرۆسەیەکی مێژووییدا، بۆیە ئینتیمایەکی بەهێزی بە جەستەی پەرلەمانی هەیە و خاوەنی ئیتیك و پرۆفێسیۆنالیزمی سەربازییە. پرۆسەی سەربازگیری لە مۆدێلی دیموکراتیدا نەك لەبەر پابەندی حیزبیی یان هەرێمی، بەڵکو بەپێی ئینتیما بۆ خودی پیشەکە بەدیدێت. پابەندبوونی هێزی سەربازی بە جەستەی سیستەمی دیموکراتییەوە لەسەر ئەو گریمانەیەیە، کە "هێزی سەربازی خۆی وەك خزمەتکاری دەوڵەت/حکومەت ببینێت". ئەگەر خزمەتکاری دەوڵەت بێت، ئەو کاتە لە خۆیدا پارێزڤانی نەتەوەکەیە و رۆڵێکی گرنگ لە دروستبوونی رۆحی نەتەوەییدا دەبینێت. بەڵام ئەمە تەنیا گریمانەیەکە کە دەبێ بە وردی تاوتوێبکرێت.

هێزی سەربازی و ناسنامەی نەتەوە

تیۆری کلاسیکی دیموکراسی رادەگەیێنێ کە هێزی سەربازی لە دنیای سیاسیدا بە تەواوی بێلایەنە. بەڵام ئەمری واقع نیشانیداوە کە هێزی سەربازی وەك مزوور بەکارهێنراوە کە زیاتر پابەندە بە رژێم یان حیزبێکی دەسەڵاتدارەوە. بۆیە "دەبێ هێزی سەربازی پابەندی فۆرمی سەرەتایی دەزگای دیموکراتی بێت، تاوەکو بتوانێ سیستەمەکە بپارێزێت . تەنانەت دەتوانێ هێزێك بێت لە دنیای کۆمەڵایەتیدا کە بۆ گەشەسەندنی ئەنتەگراسیۆنی نەتەوەیی و خودی وڵاتەکە کاریگەر بێت." (A. Markovits & F. E. Sysyn، 1989) نەتەوەسازی پێش هەموو شتێك کەمکردنی گرژییەکانی نێو کۆمەڵگەیە. بۆیە وەك جەیمز کۆڵمەن و کارل رۆزنبرگ (J. Coleman & C Rosenberg، 1967) بۆی دەچن "ئیندماجی نەتەوەیی دەبێ هەم لە ئاستی تەریتۆریال/جۆگرافیدا بێت، هەم لە ئاستی سیاسیدا". لە ئاستی تەریتۆریال و ئەرزیدا، ئەنتەگراسیۆن و یەکگرتنەوەی نەتەوەیی ئاماژە بە لێکپچڕان و گرژییە کولتووری و هەرێمییەکان دەکات کە دەبێ لە پرۆسەیەکی بەردەوامدا بەرەو هاوڕەنگکردنی کۆمەڵگەیەکی تەریتۆریالی سیاسی بڕوات. مەبەست ئەوە نییە ببێتە یەك کولتوور، بەڵکو گرژییەکانی ناسنامە هەرێمییەکان کەمبکرێنەوە. لە ئاستی سیاسیشدا، یەکخستنەوەی نەتەوەیی ئاماژە بە پڕکردنەوەی بۆشایی نێوان "نوخبە و جەماوەر" دەکات کە ئامانجی شەراکەتی فراوانتری خەلك لەنێو پرۆسەی سیاسیدایە و لە هەمانکاتدا دەبێ سیستەمێکی حیساب دانەوەی نوخبەی سیاسی لە بەرامبەر خەڵك بێتەئاراوە.

بەڵام ئایا هێزی سەربازی دەتوانێ ببێتە ئامرازێك بۆ ئەنتەگراسیۆنی نەتەوەیی؟ بۆ ئەوەی هێزی سەربازی لەو هەڵمەتەدا سەرکەوێت، دەبێ ئەندامانی بۆچوون و

ڕەفتارەکەیـان بگـۆڕن و ڕەفتـارە نوێیەکەیـان بگوازنـەوە نێـو کۆمەڵگـە . کـێ ئـەو بەهایانـە دەداتـە هێـزی سـەربازی کـە بتوانـێ کۆمەڵێـك هەڵسـوکەوت و ئاکاری نـوێ بداتـە کۆمەڵگە و بەوشـێوەیە ڕێگـە بـۆ ئەنتەگراسـیۆنی نەتەوەیـی خۆشـبکات؟ ئەرکـی سـەرەکی هێـزی سـەربازی ئاسـایش و ئەمنیەتـی نەتەوەییـە. بەپێـی قوتابخانـەی تیـۆری نەتـەوە، هێـزی سـەربازی دەبـێ وەکـو دەزگای ڕاهێنـان بـۆ بەهـا نەتەوەیی و نیشـتمانییەکان هەڵسـوکەوت بـکات. بـەڵام ئـەم ئارگۆمێنتـە ئەوکاتـە کارا دەبـێ کـە سیسـتەمی سـەربازگیری یەکسـان و موفرەداتـی تیـۆری یەکسـانی پەروەردەیـی لـە دەزگا پەروەردەییەکانـی هێـزی سـەربازی دا هەبێـت، بەتایبـەت لـەو وڵاتانـەدا کـە پێکهاتـەی ناوچەیـی، ئەتنـی، ئایینـی و زمانـی جیاوازیـان هەبێـت.

مۆریـس یانووڤیتـز تیۆریسـتیی سـەربازی- کۆمەڵایەتـی ئـەوە دەستنیشـاندەکات کـە "هێـزی سـەربازی دەتوانـێ، بـە گەشـەپێدانی هەسـتی نەتەوەپـەروەری لەنـاو ئەندامەکانیـدا وەك بکـەری ئاڵوگـۆڕی کۆمەڵایەتـی خزمـەت بـکات." (Janowitz، 1964:82) دینامیکـی ناوخۆیی هێـزی سـەربازی بەشـێوەیەکی سرووشـتی هۆمۆجێنـکارە و دەکـرێ ئـەم تایبەتمەندییـەی سـوپا بگوازرێتـەوە بـۆ نێـو کۆمەڵگـە . نەتەوەیـەك کـە داگیرکـراوە یـان کۆلۆنیزەکـراوە و دەیەوێـت پێکهاتـە جیاوازەکانـی کۆمەڵگـە لەنێـو یەکـدا هۆمۆجینیـزە بـکات، دەتوانـێ توخمەکانـی (عنـصر) دەروونـی - کۆمەڵایەتـی سـوپا بـۆ یەکێتـی نەتەوەیـی بەکاربێنێـت. ڕاهێنانـی سـەربازی و کولتـووری سـوپا جەخـت لەسـەر ناسـنامەی گرووپـی دەکاتـەوە کـە ئەرکێکـی پێـدراوە و وەك ئامـرازی زەبروزەنگـی نەتـەوە بـەکار دەهێنرێـت. ئـەم ئەرکـە، ئەرکێکـی تایبەتـە کـە لەجیاتـی ئینتـمای هەرێمی/ئەتنـی، وەلائـی نەتەوەیـی لای سـەرباز دروسـتدەکات. لەنێـو هێـزی سـەربازیدا دەرفەتـی فراوانـتر بـۆ مامەڵـەی یەکسـان هەیـە و ئەنجامەکـەی دەبێتـە ڕادەیەکـی بەرزتـری وابەسـتەیی کۆمەڵایەتـی، چونکـە ئەندامانـی هێـزی سـەربازی کـە لـە گرووپـە جیاجیاکانـی کۆمەڵگـەوە هاتـوون، ئەزموونـی یەکڕەنـگ وەردەگـرن و لـە چوارچێـوەی نەتەوەییـدا بیردەکەنـەوە.

یانۆڤیتـز (Janowitz، 1964:86) دوو ڕووبـەری جیـاوازی هێـزی سـەربازی وەك "بکـەری دروسـتکردنی هەسـتی ناسـنامەی نەتەوەیـی" پێناسـەدەکات. یەکێکیـان سیسـتەمی سـەربازگیری لـە هەمـوو توێـژ و ناوچەکانـی وڵاتـە، ئەوەیدیکـەش کاریگـەری سـوپا وەك بەهایەکـی سـیمبوولی هێـزی نیشـتمانی وڵات بـۆ خـودی خەڵکەکەیـە. هێـزی پێشـمەرگەی کوردسـتان تائێسـتا وەك بەشـێك لـە بەهـا نەتەوەییەکانـی کـورد لـەلای خەڵـك بینـراوە، بـەڵام نەبوونـی سیسـتەمی سـەربازگیری پـاش دامەزرانـی حکومەتـی هەرێمـی کوردسـتان و بەشـداری ئـەم هێـزە لـە شـەڕی ناوخـۆ و وەلائـی حیزبـی، لـە پرسـتیژی هێـزی پێشـمەرگەی

لای خەڵك كەمكردەوە، هەرچەندە پاش شەڕی داعش ئەم پرستیژە تاوەكو رادەیەكی زۆر بەرزبووەوە. هێزی پێشمەرگە سیمبوولێكی حاشا هەڵنەگری نەتەوەی كوردە.

بوونی سوپایەكی یەكدەست هەم لەگەڵ تیۆری"قوتابخانەی نەتەوەیی"، هەم لەگەڵ تیۆری مۆدێرنكردن و هەم لەگەڵ تیۆری ئەنتەگراسیۆنی نەتەوەییدا رێكدەكەوێت، چونكە سوپا وەك قوتابخانەیەك رەفتار دەكات كە سەربازەكانی دوای دەرچوون نە وەك تاكی سەر بە ناوچە/هۆز و گرووپ، بەڵكو وەك هاونیشتمانی بە ئینتیما بۆ نەتەوە هەڵسوكەوت دەكات. بەپێی ئەم تیۆرییە و بەگوێرەی هەلومەرجی شەڕ و ئاشتی لە وڵاتەكەدا، سوپا یارمەتیدەرە بۆ بووژاندنەوەی ئەنتەگراسیۆنی نەتەوەیی.

بۆ ئەوەی سوپا بتوانێ كۆمەڵگە مۆدێرنیزە بكات، دەبێ خۆی لە كۆمەڵگە مۆدێرنتر بێت. بەڵام كێشەكە لەوەدایە، ئەگەر سوپا لە ناخی كۆمەڵگەیەكی لەتلەتكراودا دروستبووبێت، چۆن دەتوانێ ئەو كۆمەڵگەیە لە پارچە - پارچەبوونی هەرێمی، ناوچەیی و خێڵەكی رزگاربكات؟ لە كۆمەڵگەیەك كە وەلائەكان ئاسۆیین (هەرێمی، ناوچەیی، خێلەكی) كارابوونی ئەم تیۆرییە ئەستەمیش نەبێت، تەگەرەی زۆری لەبەردەمدایە. ئینتیمای ئەتنی و هەرێمی خاوەنی دینامیكی خۆیە و بەشێوەیەك لە شێوەكان بۆ ناو سوپاش دەپەڕێتەوە. كێشەكە لە خودی هۆكاری هەبوونی سوپادا سەرهەڵدەدات كە ئەركی پاراستنی نەتەوەیە. بەڵام نەتەوە سوپا كۆنترۆڵ ناكات، ئەوەی سوپا كۆنترۆڵدەكات حكومەت/دەوڵەتە.

پاراستنی نەتەوە ئەوكاتە دەستەبەردەبێ كە بەرژەوەندی نەتەوە و دەوڵەت یەكبگرن. بەڵام دینامیزمە هەرێمی/ئەتنییەكان وادەكەن كە گرووپی هەرێمی/ئەتنی بۆ ناو دەوڵەت بگوازرێنەوە و لەنێو دەوڵەتیشەوە بگوازرێنەوە بۆ نێو سوپا. واتە سوپا بەشێوەیەك لە شێوەكان رووخسارێكی هەرێمی/ناوچەیی/ئەتنی بەخۆیەوە دەگرێت. بۆیە ئەگەر كۆنترۆلی دەوڵەت/حكومەت لەدەست هەرێم/ناوچە/ئەتنیكێكی وڵاتەكەدا بێت، كۆنترۆلی سوپاش دەكەوێتەوە دەست هەمان گرووپ. واتە سوپا دەبێتە ئامرازی پاراستنی ئاسایشی ئەو گرووپە نەك ئاسایشی نەتەوەكە.

سینتیا ئێنلۆ C. Enloe، 1980:3دەستنیشانیدەكات كە ئەگەر بەرژەوەندی گرووپ/ ئەتنیكێك بۆ ناو سوپا رێگە پەیدابكات، سوپا وەك بكەری ئەنتەگرەكاری نەتەوە سەرناكەوێت. ئەوكات سوپا ناچار دەبێ بەرژەوەندی ئەمنی بەپێی نەخشەی هەرێمی/ ئەتنی دابینبكات، چونكە نوخبە و ئەلیتی سیاسی- سەربازی نوێنەرایەتی ئەو گرووپە دەكات. هۆكارێكی زۆر هەیە كە نەخشەی ئەتنی/هەرێمی دەبێتە بەشێك لە دینامیكی سوپا و لە هەندێ هەلومەرجدا تەنانەت بەسەر كۆی كۆمەڵگەدا كاریگەر دەبێت.

لەوبارەوە دۆنالد هۆرۆڤیتز Horowitz، 1985:443 دیاریدەکات کە "سوپا هەم سامانە هەم ئامرازێکە بۆ ناکۆکی ئەتنی/هەرێمی."
هۆرۆڤیتز هەروەها دەڵێ کە "سوپا رەنگدانەوەی دابەشبوونی کۆمەڵگەیە، بۆیە ئەگەر پێکهاتەی سوپا ئاوێنەی پێکهاتەی خودی کۆمەڵگە نەبێت، دابەشبوونی ناو سوپا رەنگێکی سیاسی بەخۆوە دەگرێت". رەنگە سیاسییەکەی لەوێدایە کە حکومەت بۆ هەموارکردنی پێکهاتەی هەرێمی/ئەتنی سوپا دەستتێوەردان لە کاری سوپا دەکات و بەها سەربازییەکان پێشێلدەکات. بەهای سەربازی بەپێی گەورەیی پلە و زنجیرەی ئیداریی فەرمانە، بەڵام دەستتێوەردانی سیاسی لەنێو کاروباری سەربازی دەبێتە یەکەم هەنگاوی تێکدانی سنوورەکانی سیڤیل و سەرباز.
شکاندنی سنووری سیڤیل - سەرباز یەکێك لە هۆکارەکانی سەرەکی سەرنەکەوتنی جەستەی سەربازی و دارمانی بەرە - بەرەی سوپا بووە. لە هەرێمی کوردستان ئەم سنوورە زۆر لێڵترە، کادیری حیزبی زۆر جار لە هەمانکاتدا خاوەنی پلەی سەربازین و بەپێی پابەندیی حیزبی/ناوچەیی هەڵسوکەوت دەکەن. بەڵام ئەگەر بەپێی تیۆری "شکاندنی سنوورەکان"ی هۆرۆڤیتز تەماشای دیاردەکە بکەین، دەبێ بڵێین کە پەیوەندی سەربازی - سیڤیل لەسەر بنەمای دەستتێوەرنەدان دامەزراوە. دەبێ بگوترێت کە ئەگەر بمانەوێ سوپا وەك ئامرازێکی ئەنتەگراسیۆنی سیاسی رەفتار بکات، دەبێ خاوەنی بەهاکانی خۆی بێ و بتوانێ ئەو بەهایانە بگوازێتەوە نێو کۆمەڵگە.
هەروەها ئەم بەهایانە دەبێ لەنێو دەزگای سەربازیدا پێبگەیێنرێن. بەڵام ئەگەر دەستەبژێری سیاسی سنوورەکانی سیڤیل - سەربازی تێپەڕبکات، ئەم پێگەیشتنە کامڵ نابێ و بناخەی بەها سەربازییەکان وەك پرۆفێسیۆنالیزم و بێلایەنی بیرۆکراتیەتی سەربازی هەڵدەوەشێتەوە. کۆمەڵگە دەتوانێ پرفێسیۆنالیزم و بێلایەنی بیرۆکراتی سەربازی بۆ ئەنتەگراسیۆنی سیاسی لەنێو ئەندامەکانیدا کۆپی بکات. ئەگەر بەها پرۆفێسیۆنالە سەربازییەکان لە دەرەوە دەستکاری نەکرێن، سوپا دەتوانێ ببێتە قوتابخانەی نەتەوەکە.
بە بۆچوونی دیەتز Dietz، et al، 2000:14 سێ فاکتەری سەرەکی لەگەڵ یەك بڕیار دەدەن کە ئایا سوپا دەتوانێ وەك ئامرازی ئەنتەگراسیۆنی کۆمەڵایەتی رەفتار بکات یان نا. ئەم فاکتەرانە بریتین لە خودی سوپا، دەوڵەت و چۆنایەتی نەخشەی ئەتنی/ هەرێمی وڵاتەکە. ئەم سێ فاکتەرە بەپێی ئاستی مۆدێرنیزاسیۆنی کۆمەڵگە هەڵسوکەوت دەکەن. مۆدێرنیزاسیۆنی کۆمەڵگە ئاماژە بە ئاستی گەشەسەندنی کۆمەڵایەتی - ئابووری دەکات کە گرێدراون بە رادەی گەشەی کەرتی تایبەت، ئابووری فرەبەرهەم و ئاستێکی بەرزی گەشەسەندنی چەمکی هاووڵاتیبوون.

ئەنجام

ئەگەر ئەم فاکتەرانە بەپێی هەلومەرجی هەنووکەیی کوردستان هەڵسەنگێنین، بەداخەوە وێنەیەکی تاریك دێتە بەرچاومان:

کەرتی تایبەت لە کوردستان زۆر لە کەرتی حکومی لاوازترە. حکومەت گەورەترین کارپێدەری وڵاتە. ئابووری کوردستان تاڕادەیەکی بەرز تاکبەرهەمییە و گەشەسەندنی تاوەکو ئاستێکی چارەنووسساز گرێدراوە بە هەناردەکردنی سووتەمەنی کاربۆنی، واتە نەوت. لەوەش جدیتر، چەمکی هاووڵاتیبوون لەنێو کۆمەڵگەدا لاوازە، چونکە پابەندی خەلك و تاکی کۆمەڵگە زیاتر بە حیزبی و هەرێمی پێناسە دەکرێت نە بە خاك و نەتەوە و نیشتمان. کۆمەڵگەیەکی پێشکەوتوو هەم بۆشایی نێوان نوخبەی سیاسی و گەلەکە کەمدەکاتەوە، هەم پرۆسەی ئەنتەگراسیۆنی نەتەوەیی خێراتر دەکات. چەندە ئاستی پێشکەوتوویی نوخبە و گەل لە یەك دوور بێت، ئەوەندە دەرفەتی ئەنتەگراسیۆنی کۆمەڵایەتی و نەتەوەیی کەمدەبێتەوە. بۆیە، بۆشایی نێوان نوخبە - جەماوەر تەگەرەیەکی گەورەیە لە پێش ژینگەی سیاسی و پەیوەندی سیڤیل - سەربازی لە کوردستان.

دەستنیشانکردنی ئەوەی گەلۆ سوپا دەتوانێ ببیتە ئامرازێك بۆ ئەنتەگراسیۆنی نەتەوەیی، گرێدراوە بە هەڵسوکەوتی سوپا، نوخبە و دەوڵەت لەگەڵ یەکتری و ئاستی گەشەسەندنی کۆمەڵگەی کوردستان.

سەرچاوەکان

Coleman J. & Rosenberg C. (1964). Political Parties and National Integration in Africa.: Berkeley: University of California Press.

Markovits A. S. & Sysyn F. E. (1989). Nation Building and the Politics of Nationalism. Cambridge، Massachusetts: Harvard University Press.

Janowitz M. (1964). The Military in the Political Development of New Nations. Chicago: Chicago University Press.

Enloe C. (1980). Ethnic Soldiers: State Security in Divided Societies. Athens: University of Georgia Press.

Horowitz D. (1985). Ethnic Groups in Conflict، Berkeley: University of California Press.

Dietz، H، Jerrod E، and Romani M. (1991). Ethnicity، Integration and the Military. Boulder: Westview Press.

ئەزموونی ئەفغانستان

پێکهاتی سوپا و ڕۆڵی لە سیاسەتدا

حیکەمەتوڵلا زەلاند
ناوەندی لێکۆڵینەوە ستراتیژی و ناوچەییەکان CSRS ـ کابوول

پێشەکی

سوپا و چەکدارەکان لە زۆربەی کۆمەڵگە و وڵاتاندا ڕۆڵێکی گرنگیان لە گۆڕانکارییە سیاسییەکاندا هەیە. لەو وڵاتانەدا کە کۆمەڵگەی مەدەنی و حیزبە سیاسییەکان ڕۆڵێکی ئەوتۆیان نییە، نەبوونی ئەو ناوەندانە بووەتە هۆی بەهێزبوونی سوپا لە گۆڕەپانی سیاسەتدا و ئیتر سوپا دەبێتە هێزێکی ڕێکخراوی سیاسی. بەڵام دەستتێوەردان و نفووزی سوپاییەکان لەنێو سیاسەتدا لە وڵاتێکەوە بۆ وڵاتێکی دیکە و لە کۆمەڵگەیەکەوە بۆ کۆمەڵگەیەکی دیکە جیاوازە. لە هەندێ وڵاتدا ڕاستەوخۆ لە ڕێگەی میلیتاریزمی سەربازییەوە کە کتوپڕ و بە زەبروزەنگ دێتە ئاراوە، دەست لە سیاسەت وەردەدەن و دێنە گۆڕەپانی سیاسەتەوە. لە هەندێکی دیکەدا کاریگەری ئەوان بەشێوەی نفووزی ناڕاستەوخۆی میلیتاریزمی ناچەکداری ـ بەسەر سیاسەتمەدارەکاندا یان بە پشتیوانیی ناڕاستەوخۆ لە ڕەوتە سیاسییەکاندا بەدیدێت.

ئەفغانستان یەکێکە لەو وڵاتانەی کە پرۆسەی دەوڵەتسازی لەو وڵاتە، لە هەندێ بڕگەی زەمەنیدا کەوتووەتە ژێر هەژموونی و دەستتێوەردانەکانی سوپاوە. ئەو وڵاتە بەتایبەتی لە سەدەی نۆزدە و بیستدا کۆمەڵێك گۆڕانی پەیتا پەیتای سەربازی و سیاسی بەخۆوە بینیوە. لەلایەکی دیکەشەوە، هێزە میلیشیا ئەتنیەکانیش لە ڕابردوودا و تاڕادەیەك ئێستاش لەو وڵاتەدا چالاکییان هەر هەبووە و لە گۆڕانکارییە سیاسی و سەربازییەکاندا ڕۆڵیان گێڕاوە.

لەم وتارەدا، لە پێشدا کورتە مێژوو یان کورتە پێشینەیەکی سوپای ئەفغانستان خراوەتەڕوو و ئینجا لەڕووی پێکهاتەی هێزە چەکدارەکان و بەتایبەتی سوپای ئەو

وڵاتـەوە، تیشـكخراوەتە سـەر رۆڵـی سـوپا لـە سیاسـەتدا و پێکهاتـەی هێـزە میلیشـاکان و لەگـەڵ ئەوەشـدا خاڵـە ئەرێنـی و نەرێنییەکانـی کاریگەرییەکەیانیـش لـە حوکمڕانیـی ئەفغانسـتاندا باسـکراوە.

رابردووی سوپا لە ئەفغانستاندا

ئەفغانسـتان وڵاتێکـی خێڵەکییـە و بەدرێژایـی مێـژوو سـوپای ئـەو وڵاتـە زیاتـر بـە شـێوازی ئەتنیکـی و ناڕێـك پێکدەهێـنرا و بـۆ بەرگـری لـە وڵاتەکەیـان کاری پێدەکـرا. ئـەو سـوپایە تاوەکـو سـەردەمی تەیموورشـای دارانـی، سـوپایەکی بەرگـری و پەلامـاردەر بـوو و پـاش شـازەمان، سـوپایەکی بەرگریکـەر بـووە.

بـۆ یەکەمجـار لـە سـەدەی هەژدەیەمـدا بـوو کـە میروەیـس خانـی هۆتـەك، سـوپایەکی رێکوپێکـی ئەتنـی دروسـتکرد. ئـەو سـوپایە بـە فەرماندەیـی میروەیـس نیکـە (1709 ـ 1715) بەرەنـگاری لەشـکری ئێـران بـووەوە. پاشـان سـوپای رێکوپێکـی ئەفغانسـتان کـە تـۆپ و تۆپچـی هەبـوو و لـە سـوارچاك و پیـادە پێکهاتبـوو، لـە ساڵانی 1747 و 1772دا و لەسـەردەمی پاشـایەتی ئەحمەدشـای دەرانیـدا پێکهێنرا و بە سـوپایەکی بەهێـزی نەتەوەیی ، بناخـەی حکومەتێکـی سـەقامگیر و کـۆك و پۆشـتەی دامەزرانـد. بـەڵام لەشـکرە بەهێزەکـەی ئەحمـەد شـای دەرانـی پـاش مەرگـی ئـەو، بـووە چەنـد بـەش و لەلایـەن کوڕەکانییـەوە بـۆ شـەڕە ناوخۆییـەکان بەکارهێـنران.

دواتـر ئەمیـر دۆسـت محەممـەد خـان لەسـەردەمی دووەمـی ئەمارەتەکـەی خۆیـدا 1804-1861) سـوپایەکی رێکوپێکـی دامەزرانـد کـە ژمـارەی لـە 30 هـەزار کـەس تێنەدەپـەڕی.

پـاش میـر دۆسـت محەممـەد خـان لەسـەردەمی ئەمیر شـێرعەلی خانـدا، بنەمای سـوپایەکی رێکوپێـك و بـەردەوام دانـرا کـە ئەندامەکانـی مەشـقی سـەربازییان پێدەکـرا و یۆنیفۆرمـی سەربازییشـیان لەبەرکـرا و لەسـەر یـەك 50 هـەزار کـەس دەبـوو. پـاش میرنشـینەکەی میـر شـێرعەلی خـان، میـر عەبدولڕەحـمان خـان لـە سـاڵی 1880ـدا قۆڵـی بـۆ پێکهێنانـی سـوپایەکی هەمیشـەیی هەڵماڵـی و سـێیەمین سـوپای رێکوپێکـی ئەفغانسـتانی دامەزرانـد. لەسـەر یـەك، سـوپاکەی میـر عەبدولڕەحـمان خـان، لـە 88400 سـەربازی پیـادە و هێـزی سـوارچاك و هێـزی تۆپخانـە و پاسـەوانی دەربـاری پادشـایەتی پێکهاتبـوو. ئـەو سـوپایە لەسـەردەمی میـر حەبیبوڵـڵا خـان و میـر ئەمانوڵـڵا خانـدا بەهێزتـر و تۆکمەتـر و پۆشـتەتر کـرا. بەتایبەتـی هێـزی ئاسـمانیی ئەفغانسـتان لەسـاڵی 1924 لەسـەردەمی حوکمڕانـی ئەمانوڵڵاخانـدا دامـەزرا و بـۆ مەشـق و راهێنانیشـیان شـارەزا و لێزانـی تـورك و ئەڵمانییـان بـۆ گرتـن و چەکـی نوێیـان بـۆ دابینکـردن. پـاش رووخانـی تەختـی پاشـایەتی ئەمانوڵڵاخـان،

قۆناخێکـی ئاڵـۆزی و پشـێوی لـە وڵاتەکـەدا دروسـتبوو و سـوپاکەش لەنێوچـوو.
پـاش پاشـایەتییەکەی میـر ئەمانوڵـڵا خـان، ئـەو سـوپایە لەسـەردەمی محەممـەد نادرخانـدا دامەزرابـوو و لەسـەردەمی محەممـەد زاهیـر شـا و سـەردار محەممـەد داووددا تاوەکـو هێرشـی سـۆڤیەتی جـاران بـۆ سـەر خاکـی ئەفغانسـتان خەریکبـوو پێشـڕەوی دەکـرد، بـەڵام لەگـەڵ سـەرکەوتنی "موجاهیدیـن" لەنێوچـوو و تاقمەکانـی موجاهیدیـن بۆخۆیـان ڕێکخسـتنی سـەربازی و ئیـداری و ئەتنـی خۆیانیـان هەبـوو. هـەر بۆیـەش لەگـەڵ هاتنـە سـەرکاری حکومەتـی موجاهیدیـن و بـەدوای ئەوانیشـدا تاڵیبـان لـە ئەفغانسـتان، ئـەو وڵاتـە بـووە خاوەنـی هێزێکـی چەکـداری ناڕێکوپێـک.
پـاش هێرشـەکەی ئەمریـکا بۆسـەر ئەفغانسـتان و ڕووخانـی حکومەتـی تاڵیبـان، حکومەتێکـی نـوێ بـە ڕێبەرایەتـی حامیـد کـەرزای دامەزرێنـدرا و سـوپایەکی نیشـتمانی تـازەش لـە دیسـەمبەری 2002 دا بـە ئەمـری سـەرۆککۆمار کـەرزای و بـە هـاوکاری ویلایەتـە یەکگرتـووەکان دروسـتکرا کـە بـە سـوپای فەرمـی ئەفغانسـتان و بەشـێك لـە هێـزە چەکدارەکانـی ئـەو وڵاتـە لەقەڵەمدەدرێـت.

پێکهاتەی ئێستای سوپای ئەفغانستان

هێـزە ئەمنییەکانـی ئەفغانسـتان، بریتیـن لـە: "لەشـکری نیشـتمانی، پۆلیسـی نیشـتمانی، پۆلیسـی سـنوورپارێز، پۆلیسـی ناوچەیـی و هێـزە تەناهییەکانـی نیشـتمانی، کـە ئـەوی هەرە متمانەپێکراویـان لەشـکری نیشـتمانی ئەفغانسـتانە. لـە سـاڵی 2015م ژمـارەی هێزەکانـی پۆلیـس لـە ئەفغانسـتان 175 هـەزار کـەس و لەشـکری نیشـتمانیش 195 هـەزار سـەرباز بـوو کـە لەسـەر یـەك سـەربازی لەشـکر و پۆلیـس ژمارەیـان دەگەیشـتە 352000 کـەس. 30000 پۆلیسـی ناوچەییـش شـان بـە شـانیان خەریکـی چالاکـی سـەربازی بـوون.
لەسـەر یـەك، هێـزە چەکدارەکانـی ئەفغانسـتان لەژێـر فەرماندەیـی سـەرۆککۆمار و بـە دیاریکراوییـش سـوپای نیشـتمانی لەژێـر فەرماندەیـی وەزیـری بەرگریـی ئـەو وڵاتـەدا خزمـەت و چالاکـی دەکـەن کـە ئەرکانـی سـوپا، بەشـی هـەرە گرنـگ و چالاکـی وەزارەتـی بەرگریشـە. ئێسـتا فەرماندەییـە بنەڕەتییەکانـی لەشـکری ئەفغانسـتان لـە شـەش لەشـکری زەوینـی و قۆڵێکـی لەشـکری هێـزە ئاسـمانییەکان پێکهاتـووە.

1- لەشکری 201 سیلاب لغمان
2- لەشکری 203 تندر گردیز

3- لەشکری 205 اتل قندهار
4- لەشکری 207 ڤفر هرات
5- لەشکری 209 شاهین مزار شریف
6- لەشکری 215 میوند هلمند
7- لەشکری ئاسمانی

هێزی ئاسمانیش یەکێك لە لقە سەرەکییەکانی سوپای ئەفغانستانە و ساڵی 2015 ژمارەیان لەسەر یەك دەگەیشتە 6600 کەس کە 55 کەسیان ژنبوون. هێزی ئاسمانی ئەفغانستان 161 فڕۆکەوان و 91 فڕۆکەی جۆراوجۆری هەیە کە 49 دانەیان تەنیا هێلی کۆپتەری Mi-17 ەن. سوپای ئەفغانستان تاوەکو پێش رووخانی ئەو حکومەتەی یەکێتی سۆڤیەت پشتیوانی لێدەکرد، نزیکەی 500 فڕۆکە و کۆپتەری هێرشبەری هەبوو. بەڵام لە ساڵانی شەڕە ناوخۆییەکانی ئەفغانستاندا، دەکرێ بڵێین هەموویان یان بەهۆی پێڕانەگەیشتن لە بواری تەکینکییەوە یان لە ململانێیەکانی شەڕی ناوخۆدا لەنێوچوون. ساڵی 2015 ، 780 ژن لە هێزی "ئاسمانی و زەوینی"دا خەریکی چالاکی و مەشقی سەربازی بوون کە لە سەتا یەك کەمتری هەموو سەربازەکانی لەشکرەکەیان پێکدێنن و زۆربەشیان بە پلەی "سەرباز" خزمەت دەکەن. هۆکارە بنەڕەتییەکەی کەمبوونی ژنان لە ریزی لەشکری ئەفغانستاندا دەگەڕێتەوە بۆ فاکتەر و هۆکارە کولتووری و ئایینییەکانی نێو کۆمەڵگەی ئەفغانستان کە خێزانەکانیان رێگە نادەن ژنیان لەگەڵ گرووپێکی گەورەی پیاوان خەریکی کار و چالاکی بن.
لە ناوەندی ویلایەتەکاندا 36 فەرماندەیی دانراون بۆ راکێشانی ئەو کەسانەی مەرجی پێویستیان بۆ بەشداری لە لەشکری نیشتمانیدا هەیە و دەیانەوێ خۆبەخشانە ببنە سەرباز. خۆبەخشەکان پاش ئەوەی فۆرم پڕدەکەنەوە و متمانەیان پێدەکرێت ، لە یەکێك لە ناوەندەکانی راهێنان و فێرکردنی لەشکری نیشتمانیدا بۆ مەشقی سەربازی رێکدەخرێن. بۆ راهێنانی درێژخایەنی سەربازە ئەفغانییەکان، کۆمەڵێك ناوەندی فێرکاری سەربازی دروستکراون کە گرنگترینەکەیان ئاکادیمی سەربازیی کابولە، بەڵام ئێستا زۆربەی سەربازە پلەپێدراوەکانی لەشکری ئەفغانستان لەڕێگەی بەرنامەی راهێنان و فێرکاری کورتخایەن و مامناوەندەوە هاتوونەتە نێو ریزەکانی لەشکری ئەفغانستانەوە و ژمارەی ئەو کەسانەی پاش تێپەڕاندنی مەشق و راهێنانی درێژخایەن هاتوونەتە نێو ریزی لەشکرەوە کەمترن.

پەیکەری سوپای نیشتمانی ئەفغانستان	
کۆی هێزەکانی سوپا	195000
ناوەندە گەورەکانی فەرماندەیی هێزی زەوینی	6
کۆی سەربازە ژنەکان ژمارەی هێزی ئاسمانی	780
ژمارەی ژنان لە هێزی ئاسمانیدا	556600
ژمارەی فڕۆکەوانەکان	161

رۆڵی سوپا لە سیاسەتدا

سوپاکان زیاتر بەبێ لەبەرچاوگرتنی شێوەی سیستەم و رەوتە سیاسی و ئەتنییەکان بۆ بەرگری لە ولاتێك و دابینکردنی تەناهی ئەو ولاتە دروستدەکرێن، بەڵام بەو حاڵەشەوە لە هەندێ ولاتاندا بەتایبەتی لە ولاتانی ئەفریقایی - ئاسیایی و باشووری ئاسیادا سوپا بەشدارییەکی چالاکانە و بنەڕەتی لە سیاسەتی ئەو ولاتانەدا هەیە.

دەستتێوەردان و هەژموونی سوپاییەکان لە سیاسەتدا، دیاردەیەکی جیهانییە، بەڵام دوو روانگەی جیاواز لەو بوارەدا هەن: بەپێی روانگەی یەکەم: سوپا بەو ئامرازانەی بەدەستیەوەیەتی، باشتر دەتوانێ پێشی پشێوی و ئاڵۆزییەکان بگرێت و پێیانوایە بەشداربوونیان لە سیاسەتدا بە قازانجی ولاتەکەیە، بەڵام روانگەی دووەم ئەو بەشدارییە بەزیان دەبینێت. لەسەر بنەمای ئەم روانگەیە، سوپا لە هەندێ کاتدا حکومەتەکان دەکاتە سیستەمێکی دیکتاتۆری و لەو کۆمەڵگەیانەدا ئیتر شتێك بەناوی خەڵکسالاری (دیموکراسی) لە گۆڕێ نییە. لەلایەکی دیکەوە لەبەرئەوەی سوپاییەکان بۆ بەڕێوەبردن و هەڵسوڕاندنی کۆمەڵگە، پسپۆڕی و توانای تەکنیکی پێویستیان نییە، ناتوانن ولاتەکە بەرەو سەقامگیری بەرن. دەستتێوەردانی سوپاییەکان لە سیاسەتدا کاتێك بە تەوژمتر دەبێ کە کێشەی ناوخۆیی بەرۆکی ولاتەکان دەگرێ و ناسەقامگیری بێزاریان دەکات. سوپای ئەفغانستانیش لە گۆڕانکارییە سیاسییەکانی ئەو ولاتەدا رۆڵی هەبووە. لە سەردەمی جەنگی سارددا، رۆڵی سوپا لە کودەتاکاندا روون و بەرچاوبووە کە دەتوانین کودەتاکانی ساڵانی 1973 و 1978 وەك نموونە باس بکەین.

یەکەم کودەتای سوپای ئەفغانستان کە بە کودەتای 26ی سەرەتانی 1352ی هەتاوی بەنێوبانگە و دەکەوێتە 17ی جولای 1973 کە محەممەد داودخان کودەتای بەسەر پادشایەتی محەممەد زاهیرشای ئامۆزایدا کرد و کۆتایی بە سیستەمی پادشایەتی و پادشایی مەشرووتە لە ئەفغانستاندا هێنا. ئەو کودەتایە سەرچاوەکەی لە لێخستنی محەممەد داودخاندایە لە پۆستی سەرۆکایەتی لەساڵی 1962 و محەممەد داودخان

بۆ گەیشتن بە دەسەڵات دەستەوداوێنی هێزە چەکدارەکان بوو و ئاخریەکەی پاش دە ساڵان هەلی بۆ هەڵکەوت و دەرفەتی لەباری بۆ رەخسا بۆ ئەوەی گەڵاڵەی کودەتاکەی جێبەجێبکات. جەنەراڵ و ئەفسەرە گرنگەکان کە لەم کودەتایەدا بەشداربوون، بریتیبوون لە سەروەر نوورستانی، نەبی عەزیمی، فەیز محەممەد خان، عەبدولقادر میخایل، غەوسەدین فایق و کۆمەڵێك کەسی دیکەش کە بەرپرسی بەشەکانی سەربازی بوون.

شا کە ئەوکات لە ئیتالیا دەژیا، بە پێشنیازی باڵیۆزی ئەفغانستان لە ئیتالیا، حکومەتە کۆمارییەکەی ئەو قبوڵدەکات و لە نامەیەکدا پیرۆزبایی کۆمارییەکە لە محەممەد داود خان دەکات. بەپێی بەڵگەکان ئەو کودەتایە زیانی کەمتری لێکەوتەوە، هەر بۆیەش بە کودەتای سپی ناوی دەرکرد. هەرچەندە هێزە چەپەکان و هەندێ لە سەرکردەکانی حیزبی دیموکراتی خەڵکی سەر بە سۆڤیەت، نکۆڵییان لەوەکرد دەستیان لەو کۆدەتایەدا هەبووبێ و گوتیان هیچ ئاگایەکیان لە گەڵاڵەیەکی بەوشێوەیە دژی حکومەتی پادشایی نەبووە، بەڵام بەپێی بەڵگەکان هێزە چەپەکانی سەر بە سۆڤیەت لەم کودەتایەدا رۆڵێکی گرنگیان گێڕاوە.

دەکرێ رووخانی حکومەتی پادشایی لە ساڵی 1973 لەلایەن سوپا مۆدێرنەکەی ئەفغانستانەوە بە هەنگاوێکی گرنگ لەڕووی گەشەی سیستەمی سوپاییگەری لەو وڵاتەدا لەقەڵەمبدرێت ، چونکە پێش ئەوە، سیستەمی سیاسی و حکومەتی زیاتر لەلایەن رەوتێکی بەوشێوەیە دادەمەزرێندرا کە زیاتر سەرچاوەی خێڵەکی هەبوو و، دەکرێ بڵێین ئەوە یەکەمجار بوو کە سوپای مۆدێرنی ئەفغانستان، سوپایەك کە لە هەموو گەل و هۆزەکان پێکهاتبوو، دژی دەسەڵاتی پادشایی کودەتای کرد و کۆتایی بە حکومەتی پادشایی لەو وڵاتەدا هێنا، کارێك کە پێنج ساڵ دواتر بەشێوەیەکی دیکە دژی حکومەتەکەی محەممەد داودخان دووبارەبووەوە.

دووەمین کودەتای سەربازی یان راپەڕینی چەکدارانەی 27 ئەپریلی 1978 لەلایەن حیزبی دیموکراتی خەڵکی ئەفغانستان یان PDPA ەوە بە سەرکردایەتیی حەفیزوڵڵا ئەمین دژی کۆمارییەکەی سەردار محەممەد داود کرا. ئەو کودەتایە پاش ئەوە هاتەئاراوە کە محەممەد داودخان گۆڕانی بەسەر سیاسەتەکانی خۆیدا هێنا و پەرەی بە پەیوەندییەکانی خۆی لەگەڵ وڵاتانی ئیسلامیدا و وردە - وردە ناکۆکییەکانی نێوان ئەو و حیزبی خەڵك پەرەیسەند. ئەم ناکۆکییەکانە ئاخری گەیشتنە ئەو جێیەی کە هەندێ سەرکردەی حیزبی دیموکراتی خەڵك لە زیندان توندکران، بەڵام حەفیزوڵڵا ئەمین کە لەنێو هێزە چەکدارەکاندا بەرپرسی چالاکییەکانی ئەو حیزبە بوو، نەگیرا و

بـووە هـۆی ئـەوەی کودەتایـەك بەسـەر کۆمارەکـەی داودخانـدا بـکات. ئـەو ئەفسـەرانەی بەشـە سـەربازییەکان کـە لـەم کودەتایـەدا ڕۆڵێکـی بنەڕەتییـان گێـڕا، بریتیبـوون لـە ئەفسـەر محەممـەد ئەلـەم وەتەنجـار، ئەفسـەر خەلیلولـڵا، ئەفسـەر محەممـەد یاقـووب و، فڕۆکەوان عەبدولقـادر. زیانـە گیانییەکانـی ئـەو کودەتایـە گەیشـتە 100 یـان 150 کەسـێك، بـەڵام بەپێـی قسـەی شـایەتحاڵەکان زیانەکانـی زۆر زیاتـر بـوون. ئـەم کودەتایـە بـووە هـۆی دەسـتتێوەردانی سـەربازیی سـوپای سـووری سـۆڤیەتی لـە سـاڵی 1979 و جەنگـی نـۆ ساڵەی نێوان موجاهیدینـی ئەفغـان و سـۆڤیەتی لێکەوتـەوە. کودەتایەکـی دیکـەش لەلایەن شـاهنەواز تەنـی، وەزیـری بەرگریـی ڕژێمـەوە کـرا کـە سـۆڤیەت دەسـتی لـە پشـتیدەدا (دکتـۆر نەجیبولـڵا) لـە ڕۆژی 7ی مارسـی 1990دا، کـە سـەرینەگرت و دکتـۆر نەجیبولـڵا هەر لـە دەسـەڵاتدا مایـەوە. کودەتاکـەی جەنـەراڵ شـاهنەواز پـاش سـەرنەکەوتنی دەوڵەتی کاتی موجاهیدیـن و هێرشـەکەی ئـەوان بـۆ سـەر جەلالئابـاد کـرا. پـاش ئـەو کودەتایـە جەنگـی ناوخـۆ لـە شـاری کابوولـدا هەڵگیرسـا و دەیـان هـەزار کـەس لـەو شـەڕەدا لەنێوچـوون.

پـاش سـاڵی 2001، بەدرێژایـی دەیـە و نیوێکـی ڕابـردوودا، هەرچەنـدە سـوپای ئەفغانسـتان زیاتـر ناسیاسـییە و ڕۆڵێکـی ڕاستەوخۆی لـە سیاسـەتدا نەگێـڕاوە، بـەڵام بەشـی هـەرە زۆری ئـەو هێـزە، پاشـماوەی هێـزە میلیشـا و شـەڕکەرەکانی پێشـووە و، هـەر بۆیـە ئێسـتاش دیسـیپلینێکی بـاش لـە لەشـکرەکەدا بەدیناکرێـت. لەلایەکـی دیکـەوە پلـە باڵاکانـی نێـو سـوپا، ڕۆڵیـان لـە سیاسـەتی ئەتنیشـدا هەیـە و لـە وەزارەتـی بەرگریـدا وەرگرتنـی ئیمتیـازی قەومـی بەدیدەکرێـت.

بـەو حاڵەشـەوە تاڕادەیـەك سـوپای ئێسـتای ئەفغانسـتان زیاتـر شـکڵێکی نیشـتمانی بەخۆوەگرتـووە و هێزەکانـی دەکـرێ بڵێـی لـە هەمـوو ئەتنیکـەکان پێکهاتـووە. هەرئێسـتا سـەرکردە پلـە بەرزەکانـی هێـزە چەکدارەکانـی ئەفغـان لـە مەشـقی هەڵسـوکەوت و ڕاهێنانـی ئەکادیمیـدان، بـۆ ئـەوەی لـە هـۆکار و زەروورەتـی کۆنترۆڵـی دیموکراتـی بەسـەر هێـزە چەکدارەکانـدا تێبگـەن.

لەگـەڵ ئەوانەشـدا، ئامانجەکانـی هەنـدێ سـەرکردەی ئەتنـی و ئـەو تاقمانـەی پێشـتر دەسـتیان لـە شـەڕە ناوخۆییەکانـدا هەبـووە، گۆڕانیـان بەسـەردا هاتـووە و بوونەتـە ئامانجی ئابـووری و ئیـتر لەنێـو خەڵکـدا بەتایبەتـی پـاش شـەڕە ناوخۆییـەکان، خۆشەویسـتییەکەی جارانیـان نەمـاوە. پـاش سـاڵی 2001 کۆمەڵگـەی مەدەنییـش تاڕادەیەکـی زۆر بەهێزبـووە و لەبەرانبـەر ئەوەشـدا دەسـتتێوەردانی سـوپاییەکان لـە سیاسـەتدا کاڵـتر بووەتـەوە. یەکێـك لـە هۆکارەکانیـش ئەوەیـە کـە ئێسـتا کۆمەڵێـك یارمەتـی دەرەکـی بـۆ هێزەکانـی ئەفغـان هـەر دێ و هێـزە بیانییەکانیـش لـە ئەفغانسـتاندا هـەر مـاون، هـەر بۆیـە ئێسـتا ڕۆڵی سـوپا

لە سیاسەت و هەژموونی سەرکردە ئەتنی و سیاسییەکان لە سوپادا کەمتر بووەتەوە و سوپا لە ئەفغانستان تاڕادەیەك ڕەنگی نیشتمانی و خەڵکی بەخۆوە گرتووە.

میلیشیاکان و کاریگەرییان لەسەر دامەزراندنی حکومەت

کە لە 2001دا تاڵیبان رووخا و حکومەتە تازەکە هاتە سەر کار، هێزە ئەمنییەکانیش رێکخرانەوە و لە ماوەی دەیەونیوی رابردوودا لەسۆنگەی بەردەوامبوونی جەنگ لەو وڵاتەدا، بواری ئەمنی لەچاو باقی بوارەکانی دیکە گرنگیی زیاتری پێدراوە. لەو ماوەیەدا دوو هەنگاوی گرنگ بەمەبەستی دابینکردنی ئاسایشی ئەفغانستان نراون: پێکهێنان و پڕچەککردنی هێزە ئەمنییەکان و بەکردەوە چەکداماڵین لە گرووپ و تاقمە چەکدارەکان. هەرچەندە بەرنامەی بێچەککردن بەڕواڵەت سەرکەوتوو دیاربوو، بەڵام هەموو تاقمە چەکدارەکان بێچەك نەکراون، هەر بۆیەش رێگە لە چالاکی میلیشیاکان ناگیردرێت.

میلیشیا بەو هێزە چەکدارانە دەگوترێت کە لە دەرەوەی سیستەم و دیسپلینی سوپای فەرمین و زیاتر لە گەڕەك و ناوچەکاندا دروستدەبن. ئامانجی بنەڕەتی لە دروستکردنی ئەو هێزە چەکدارانە، بەهێزترکردنی ریزەکانی هێزە چەکدارە دەوڵەتییەکان و لە پلانە ئەمنی و عەمەلیاتییەکانی حکومەتدا کەڵکیان لێوەردەگیردرێت.

هەرچەندە لە سەردەمی سیستەمی پاشاگەردانی ملووکو تەوایفیشدا میلیشیا هەر هەبووە، بەڵام پاش سەرکەوتنی کودەتاکەی 1978، هێزە میلیشیاکانی ئەفغانستان خرانە ژێر رکێفی ئۆرگانە بەرگری و ئەمنییەکانی وڵاتەوە و رێکخرانەوە. ئەوکات ئامانج لە دروستکردنی میلیشیا، پێشگرتن بوو لە نفووز و دزەکردنی تاقمەکانی دژی حکومەت لە ناوچە و گوندەکاندا. دواتر لە سەردەمی شەڕە ناوخۆییەکانیشدا میلیشا هەر هەبوون کە گرنگترینەکەیان، میلیشیا چەکدارەکانی جەنەراڵ دۆستم یەکێك لە شەڕکەرانی ئەفغان بووە. میلیشیاکانی ژێر رکێفی دۆستم لە شەڕە ناوخۆییەکاندا بەتایبەتی لە ویلایەتەکانی باکووری وڵاتیشدا تۆمەتی کوشتار و تاوانیان بەرانبەر خەڵك لە ئەستۆ بووە و تۆمەتباریشن بە کوشتاری بەکۆمەڵی کۆمەڵێك دیلی جەنگی لە 2001 ـ 2002 شدا.

هێزە میلیشیاکان لەساڵی 2011دا جارێکی دیکە بەشێوەیەکی فەرمی بەناوی هێزە خۆجێییەکان، بە فەرمانی حامید کەرزای سەرۆککۆماری ئەفغانستان پێکهێنرانەوە بەتایبەتی لە باکووری وڵاتدا چالاکییان هەبووە کە لەساڵی 2012شدا 11 هەزار چەکدار بوون و لە 55 ولسوالیی وڵاتدا چالاکبوون. بە رواڵەت ئامانج لە پێکهێنانی

ئـەو هێزانــە پێشــگرتن بــوو لــە دزەکردنــی گرووپــە چەکدارەکانــی دژی حکومــەت لــە ناوچــە دوورەدەســتەکاندا، بــەڵام بەپێــی بۆچوونــی چالاکانــی بــواری مافــی مــرۆڤ لــە ئەفغانســتان، ئــەو هێزانــە بــە پێشــێلکردنی مافــی مــرۆڤ تۆمەتبارکــران و هەنــدێ لــە چاودێـران دروسـتکردنی ئـەو هێزانەیـان بـە دەسـتپێکی جەنگـە ناوخۆیـی و ئەتنییـەکان لـە قەڵەمــداوە.

هەرچەنـدە هەنـدێ میلیشـیا بەنـاوی ئەربەکییـەکان لـە ناوچـەی جۆراوجـۆردا چالاکبـوون کـە بـە فەرمـی لـە دەرەوەی چوارچێـوەی پۆلیسـی خۆجێییبـوون و پەیوەندییـان بـە ملهـوڕ و دەسترۆیشـتووەکانی ئـەو ناوچانـەوە هەبـووە، بـەڵام پۆلیسـی خۆجێییـش زیاتـر هـەر بەنـاوی "ئەربەکییـەکان" دەنـاسرا. ئەربەکییـەکان هـەر ئـەو میلیشـیایانە بـوون کـە بـۆ وێنـە لـە هەنـدێ ناوچـەی باکووری ئەفغانسـتاندا سـەر بـە جەنـەراڵ دۆسـتم بـوون. هێـزە میلیشـیاکانی ئەفغانسـتان بـە لەبەرچاوگرتنـی ئـەم خاڵانـەی خـوارەوە زیانـی بـە یەکبوونـی نیشـتمانیی ئەفغانسـتان گەیانـدووە و کاریگـەری خراپـی لەسـەر پرۆسـەی حوکمڕانـی و دەوڵەتسـازی لـەو وڵاتـەدا هەبـووە:

• هێـزە میلیشـیاکان هـەر لـە سـەرەتای پێکهاتنـەوە زیاتـر رەنگ و بۆنـی ئەتنـی و ناوچەییان پێوەبـووە کـە زۆرجـاران هـەر لـە سـۆنگەی ئـەم ئەتنـی و ناوچەییـەوە ناکۆکـی و ناتەباییـان دەکەوتـە نێـوان و تێکهەڵدەچـوون و دوژمنایەتـی ئەتنـی و ناوچەییـان لێدەکەوتـەوەو ئـەم ناکۆکییانەیـان قووڵـتر دەکردەوە.

• تاقمـە میلیشـیاکان لـە ناوچـە دوورەدەسـتەکانی وڵاتـدا، توانـا و دەرەتانـی خۆیانیـان بـۆ دابینکـردن و وەدیهێنانـی ئامانجـە شەخسـی و گرووپییەکانیـان بەکاردەهێنـا.

• لەبەرئـەوەی ئـەم هێزانـە راهێنـان و مەشـقێکی تایبەتیـان پێنەدەکـرا و لەگـەڵ ئەوەشـدا چاودێرییەکـی تایبـەت بەسـەر چالاکییەکانیانـدا نەبـووە، زۆربەیـان بـە دەسـئاوەڵاییەوە دەسـتدرێژییان دەکـردە سـەر مـاڵ و ناموسـی خەڵـك. بەهـۆی ئەمـەوە خەڵـك دەوڵەتیـان بـە پشـتیوانی ئـەوان دەزانـی و ئەمـەش دەبـووە هـۆی ئـەوەی خەڵـك رقیـان لـە دەوڵەتبـێ و لێـی بێـزار بـبن.

• لەسـەر یـەك، هێـزە چەکـدارەکان پێکهاتەیەکـن لـە پێکهاتەیەکـی دیکـەدا، هـەر بۆیـەش دیسـیپلینی دابینکردنـی تەناهـی و ئەمنییەتیـان لـە زۆربـەی ناوچەکانـدا شـێواندووە.

و: رەسووڵ سوڵتانی